شیرازہ

(پہاڑی)

لل دید نمبر

جلد: 1 شمارہ: 1
سال: 1979

شیرازہ

(پہاڑی)

للہ دید نمبر

نگران

محمد یوسف ٹینگ

ترتیب

کریم اللہ قریشی

جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کلچر اینڈ لینگویجز سرینگر

ناشر:- سیکرٹری جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لینگویجز سرینگر

چھاپ خانہ:- جے، کے آفسیٹ پرنٹرز، دہلی

کتابت:- ولی محمد تہ عبدالرشید ڈار

سرورق:- جی. احمد

قیمت:-

سالانہ: ۴ روپے

ہک پرچہ: دو روپے

چٹھی اس پتے تے لکھو

انچارج پہاڑی سیکشن

کلچرل اکیڈمی، لال منڈی، سرینگر

گنتر

مقالے:-

غزل:-

نظماں :-

پہلی گل

شیرازہ لل دید نمبر تُسدے سامنے پیش کر کے مکو بڑی خوشی ہو رہی ہے پہاڑی زبان نچ اس عظیم شاعرہ ہور ولی اللہ جہڑی نہ صرف کشمیری طبقے بلکہ ریاست دے ہر طبقے دیاں لوکاں دیاں دلاں نچ لسدی ا ہے ۔ دے بارے نچ کجھ شائع ہونا بڑے فخر دی گل ہے ۔

پنج اگست ۱۹۷۹ء کو کلچرل اکیڈمی دے صدر دفتر سرینگر نچ للہ عارفہ دے نال تے ہک محفلِ مقالہ ہوئی جس نچ پنجاں مقالہ نگاراں شیخ للہ عارفہ دی زندگی اُسنی شاعری ہور فلسفے دے متعلق اپنی واقفیت عقیدت ہور جذبات دا اظہار کیتا۔ اس تاریخی محفل نچ پڑھے گئے اوہ سارے مقالے اس شمارے نچ شامل ہین۔ اُمید ہے کہ اس شیرازے کو پڑھ کے لل دید دی زندگی جہڑی ہزاراں قسماں دیاں مصیبتاں، ادماشاں ہور ستماں دا مجموعہ ہونے دے باوجود بھی صبر، شُکر، استقلال، شفقت ہور محبت دی جیندی جاگدی تصویر آسی دی اندرونی حقیقت کو بیٹرے بھیں سمجھ کے اسدے پہلیں پھر زندگی دیاں تلخ حقیقتاں دا صبر واستقلال نال مقابلہ کرنے دا جذبہ پیدا کرسن۔ لل دید شیں ساری عمر خدا دی مخلوق کو وحدانیت دا سبق پڑھالیا۔ لل دید دیاں واکھاں تھیں ایہہ پتہ لگدے کہ اوہ شیوازم تھیں زیادہ اسلام تھیں متاثر آسی۔ اُس کو اپنے اندر باہر اگے تے پچھے، اُردے پردے ہر پاسے تے ہر جہتی اپنا محبوب (خدا) ہی نظر ایندا آسا۔ اس شیرازے نچ ست مقالے تے ست نظماں، غزلاں شامل ہین۔ انہاں مقالیاں نال لل دید دی زندگی دے متعلق نے جانکاری حاصل کرے دی اوہ ترہ جہڑی پہاڑیاں لوکاں دیاں دلاں نچ ہے کس حد تک بجھسی اُسدے بارے نچ میں کجھ نہ آکھ سکدا اُسدا فیصلہ کرنا پہاڑیاں

لکھاریاں ہور عالماں دا کم ہے۔ البتہ ایہ گل وثوق نال آکھی جل سکدی ہے کہ
شیرازہ لل دید نمبر کو پہاڑی معتقدین حضرات بڑی دلچسپی نال پڑھسن۔ کیہ آں کہ
اسیں پہاڑی لوک عام طور تے جدوں کسے بزرگ دے بارے وچ گل چھیڑدے ہے
کن دُھر کو بلکہ سٹ کم سٹ کے سُنیدے ہاں تہ خاص کر جیہڑے ویلے اس قسم دے
عجوبے بیان ہوندے ہوون جیہڑی وجہ تھیں سیمپورے (پاپاپور) دی للہ "عارفہ" بن
گئی ہووے اوہ کس قدر دلچسپ ہور نصیحتاں دے بھرے دے ہوسن۔

للہ عارفہ دی زندگی شاعری ہور کراماتاں دے بارے وچ لکھے گئے دے
ایہ مقالے پہاڑی ادب وچ بڑی اہمیت رکھدے نہ کیہ آں جے نثر وچ اس جدید
دور دے دوران شائید ہی کوئی اس قسم دے فلسفیانہ ہور تصوفانہ انداز دے
معیاری مقالے پہاڑی ادب دی زینت بنے ہوون اللہ تعالی ایہناں نیک
بندیاں دے جانے پہاڑی لکھاریاں دے قلم دا زور ہور بدھاوے تاں جے ایہ
زبان جیہڑی اسدی ماں ہے اسدے سیرے تے سایہ کر سکے۔ آمین۔ اس شمارے
دے بارے وچ تسنگیاں خیالاں ہور جذباتاں دی اڈیک ہے۔

کریم اللہ قریشی۔

راجا نظر بونیاری

لل دید.... اک صوفی شاعرہ

للا دید!

جدوں بھی للا دید دا ناں اینداے کشمیر دی بیچ سو سال
دی تاریخ گھیٹ کا اک نکے جئے تختے بیچ مٹ
گیندی آتہ ــ انھوں اک پرآشوب یُگ دا تصور چمکن لگدا جد
اس قدیم ملکا دی تہذیب اک نواں پرت کھا رہی آسی۔ اوہ مسلماناں
دا عہدِ حکومت آسا جیہڑا اس ملکا بیچ پہلی پوریں ١٣٣٩ء بیچ شروع
ہویا۔ اس عہد دے شروع ہونے تھیں کوئی کم سال پہلاں للا دید دا
جنم ہویا۔ کشمیری دے ادبی تذکرہ نگاراں سُن للہ دید دے جنم کو اک
نوے زمانے تہ انقلاب دی شروعات دسیا ہے۔ ایہ اوہ دور
آسا جدوں کشمیر بیچ شیو فلسفہ زبردست زوراں پر آسیا۔ مشہور
مورخ حسن شاہ کھو یہامی دے مطابق شیو فلسفے دی بنیاد اِتھا
اٹھیں صدی عیسوی بیچ جیہڑے اس ملکا بیچ راجہ جیا پیڈ دی حکومت
آسی واسو گپتا ناں دے ہکی بندے ناسُن آکھی تہ دسمیں صدی دے
آخیر تو لڑی ابھنوا گپتا سُن اس فلسفے کو اتھادیاں لوکاں بیچ انتا

کھلیا رہیا۔ کراچ تکر نہ صرف کشمیر دیاں ہندواں بلکہ مسلماناں اُتے وی
اس دی ڈونگی چھاپ تھیندی ہے۔
لل عارفہ یا لل ایشوری دی ذات اُسی زمانے دی نشانی ہے۔
ایہی وجہ ہے کہ اس عظیم خاتون کو اتحاد دے ہندو تے مسلمان دوئے
مشترکہ میراث سمجھدے ہین تے انتہائی پیار تے عزت نال اس دا ناں
گھندے ہن۔ شاید اسی واسطے مشہور انگریز مورخ لارنس نے لکھیا
ہے کہ لل ایشوری یا لل عارفہ کشمیریاں دے سیکولر مزاج تے روادار تہذیب
بندی دی علامت بن گئی ہئی تے کشمیری مسلمان تے ہندو اس کو پیار تے
عزت نال دید آکھدے ہن۔ جیدا مطلب بڑی بہن یا ماؤ دا
ہوندا ہے۔ کشمیر دے پہاڑی نیولین والے اس کو للی دیدی آکھدے
ہن۔ تے اس رشتے بچ جیہڑی اپنیولی تے قربت وسدی آ اوہ اصلی
رشتیاں بچ وی نظر نی آندی۔ جیہڑا وی ایہ ناں گھندا ہے اُسدے
تصور بچ اک عظیم ماؤ، اک عظیم بہنوں تے اک عظیم کالستری دا نورانی
چہرہ ابھردے ۔۔۔ اک ایسا چہرہ جیہڑا اسدیاں اسلافاں دی
امانت تے اسدی تہذیبی تے ثقافتی رنگارنگی دی عبارت بنیا کے
کھلا ہوندا ہے۔ لل ایشوری یا لل عارفہ سنسکرت تے فارسی تہذیباں
دے سنگم دی بیچ سو برساں پہلاں دی اُس کہانی دا اک مثالی کردار
ہے، جیہڑا ہندو مسلم تہذیب تے یکجہتی دی وکالت کردا ہے۔ تے اسدے
اگے۔ اک اجا سلسلہ ۱۵۰۰ء دی یعنی علامت بنیا کا آکھلا ہوندا ۔۔۔
جسکو اسیں دایں اکھیاں نال سیانے دی کوشش کردے ہاں ۔۔۔
اکھیاں دو ۔۔۔ تے نظر مشترک ۔۔۔ تے اگوں چیز وی اک۔ جدے
نتیجے دے طور اکھیں دیاں دواں نظراں کو مجبوراً اک بن گھنیا پیندا تے

اک واحد چیزا بچ گم گھنیا پیندا ہے۔ ایہ آخر کے چیز آ ۔۔۔ ؟
اسدا مفہوم کے آ ۔۔۔ ؟ اس قسماں دے سوال صرف اُس ویلے
اُٹھدے ہین جدوں لل دی ذات سامنے آندی آ۔ جیطراں دہنیہ
جلال و جمال، لو، تے اگ دیاں لہراں دا اک آرک ٹائپ پیکرا آ ۔۔۔
اسیطراں لل عارفہ دا وجود اک متحرک حیاتی جسم بنیا کا اسدے
اگدے رقص کردا جیہڑا اساں کو حیاتی دیاں ساریاں روشنیاں
دا منبع یا سرچشمہ لگدا۔ تے اس نیلی اگی دی گولے بچوں معرفت
تے طریقت دیاں لاٹاں اُٹھدیاں دکھدے ہاں۔ ایہ لاٹاں اسدیاں
جسماں تے روحاں کو کسی کسی کر دیندیاں ہن تے اُنہوں ذوق و شوق
نے عشق حقیقی دے دریا بگنے شروع ہوندے ہین

ایہ گل خارج از بحث سمجھی گھلنی چاہی دی ہے کہ لل دا
جسم کیہڑی مٹی دا بنیاں دا آسا یا اوہ کسدے گھر بچ جمی پلی تے بڑی
ہوئی۔ میں جیہاں تے ظاہری شکل و صورت دے جھگڑے بچ
اس واسطے نہ پینیا چہندا کہ مارڈا الیقین آ کہ لل دا کوئی جسم آسا ہی نہ!
اگر کدے اُسدا پینڈا ہوندا تے اوہ ساریاں انساناں دے سامنے
اُسدی فکر کردی مگر اُسدا جسم صرف اک بہانا آسا تے سارا کم اُسدی
باطنی دنیا بچ اُسدا روح کردا آسا۔

اوہ بنیادی طور پر انسان زاد آسی یا برہمن زاد ۔۔۔ مگر اوہ تے بھگوت گیتا
دے تیرھویں باب دا مفہوم سی جس بچ آکھیا گیا دا ہے ۔۔۔
"یے عیب پرماتما ہے۔ اوہ میں ہاں۔ اسے پرماتما واسطے نکو ایہ
جسم ملیا ہے۔ جد جد اس ایشوری حقیقت تے گند گی آگئی نذ تدیں
اس کو بچائے واسطے اس پینڈے کو بگا چھوڑساں ۔۔۔ اس

ایتھوں دی حقیقتاں کو صاف رکھنے واسطے تہ اسکو روشن رکھنے واسطے ہی
میں آیا دا ہاں ۔ میں اس جسم کو فنا کرنے دے واسطے ہر ویلے تیار
دِسّیاں۔ میں تہ اس جسم اُپر سوار ہو کا آیا دا ہاں۔ تہ کہہ میں اسے
واسطے اپنی بے عزتی تہ حقارت کرالاں ؟"

للہ دی زندگی دا دوُوا حصہ قدرت دا او عطیہ ہے جیہڑا اُسکو
شاعری دی شکل بچ ملیا دا آسا۔ میں اُپر بیان کیتا دا ہے کہ للہ دی
زندگی دا وزن دار پہلو اُسدی روحانی تے عملی آسودگی بچوں نتھا ندا
ہے۔ جسماں کو بے کار چیز سمجھ کا اُس سُن تیاگ سٹیا دا آسا مگر رُوحا
دا رشتہ بھی اُس اپنے خالق حقیقی نال جوڑیا آسا۔

ایہی وجہ ہے کہ اُسدی شاعری بچ فلسفہ، تصوف، عرفان تہ روحانیت
دا غلبہ ہے۔ اُس ویلے دی لوڑ دے مطابق اخلاقی سبق بھی اسدی
شاعری بچ موجود ہے۔ للہ دی شاعری بچ ایمانت تے رمزیت استقدر
تھیندی ہے کہ پڑھن یا سُنن والے کو اس اُتے موجود علامتی قسم دی
شاعری دا شُبہ ہوندا ہے۔ للہ دید دی شاعری ساری تقریباً "واکھاں"
تے مشتمل آ۔ تہ ایہ واکھ للہ توں پہلا دا کُجھ سوال نہیں اُٹھدا، اُسدے
بعد بھی صرف روپہ بھوانی نے واکھ لکھے حالانکہ شیخ العالم حضرت
شیخ نور دین ولیؒ عرف نندرشی۔ شام بی بی، شاہ غفور، شاہ قلندر،
محمود گامی، رحیم صاحب، نعمہ صاحب، وہاب کھار، احمد بٹواری،
احد زرگر وغیرہ دی شاعری بچہ بھی تصوف، فلسفہ تے عرفان تھیندے
مگر للہ دید دا انداز تے طرز بیان انہاں ساریاں تھیں جُدا ہے۔ البتہ
شیخ العالمؒ دا کلام للہ دید دے کلام نال کافی موافقت رکھدا ہے
فرق صرف اتنا ہے کہ اس بچ فارسی دے الفاظ تے اسلامی فلسفے

دیاں گلاں نے۔ تاہم للہ دید دی صوفیانہ شاعری کشمیری بولی بچ تخلیق
کیتے گئے ادب دا پہلا سنگ میل منی گیندی آ۔ تے کشمیر دی ثقافتی تاریخ
دا پہلا باب اسی شاعرہ سُن کھولیا۔ اسدے بعد نندرشی، محمود گامی،
پیر مانند، شمس فقیر تہ مقبول شاہ کرالہ واری سن انسان نواز، اخلاقیاتی
تہ عارفانہ نغمیاں تہ گیتاں دا روح پرور ساز جاری رکھدیاں ہو یاں سوزِ
حیات تہ سُرور سرمدی کو کسے نہ کسے طراں اج توڑی جیندا رکھیا دا ہے۔
صوفی شاعراں دی اس میر کارواں تہ امام للہ عارفہ دا سارا کلام بظاہر
شیو دے فلسفے اُتے آدھارت آ۔ کیاں جے کشمیری پنڈت ابھینوگپت
دے وقت توں ہی شیو بھگت بنا گئے دے سن تہ اُنہاں دی زندگی
دے ہر شعبے تہ شیوازم دا پورا اثر آسا تہ ہُن بھی شیو بھگت ساری
دُنیا بچ سب توں زیادہ صرف کشمیر بچ رہندے ہن۔ ضروری آسا کہ
للہ دید دی شاعری تے بھی اسدا اثر ہووے سو ہوگیا۔ مگر اسدے باوجود
بھی اک عام آدمی اُسدے کلام بچوں محض انسانی زندگی دے تجلیئے
توں علاوہ ہور کوئی ایسی گل نی کڈھدا جسکو اسیں کسے اک مذہب یا
عقیدے نال وابستہ کرنے دی کوشش کراں۔ رائج الوقت زبان
سنسکرت دے استعمال نال اساں کو للہ دید دی شاعری سمجھنے بچ
بے شک مشکل پیش آسکدی آ۔ مگر مفہوم دے لحاظ نال ایہ حضرت
شیخ العالمؒ دے کلام نال کافی مطابقت رکھدی آ۔ مثال دے
طور تے اُسدے کلام دا ایہ نمونہ پیش خدمت آ۔

پانس لگت روُوکھ میہ ژہ — میہ ژہ ژہاند ژاں لُوسم دوہ
پانس منز پیٹھ ڈیُوٹھک میہ ژہ — میتے ژہ پانس دپنم ژھوہ

واکھ

آمیہ پنہ سوٗدرس ناوِ چھس لمان — کتہِ بوزِ دئے میون مئے تہ دِیہِ تار

آمین ٹاکین پونی زَن شمان — زُو چھم بڑمان گرِ گژھہ ہا

(للہ واکھ)

نو وارِ تزِ برت تھاو بولرے — اَدِ بیبر پونی تزبن بوہ تن

شون زالِت یون کارے — مہ لوب گارے نار ائن

لل دید سُن کشمیری شاعرانہ تخیلا دی دُنیا بچ اس روایت دا اضافہ سمجھیا کیتا کہ اساں دی ایہ حیاتی آن والی حیاتی دے لا انتہا سمندر اُ بچ اک معمولی جیہا قطرہ۔ شاید لل دید سُن ایہ اثر شیو فلسفے بچوں حاصل کیتیا دا آسا تا ہیئں اوہ آکھدی ہے کہ زندگی گیان حاصل کیتے دے بعد جیدیاں جیدیاں بالکل نفی بچ تبدیل ہو گیندی آ۔ اُسدا ایہ واکھ اُسدے اس خیالا دی ترجمانی کردا۔

نُوب مارُن سہزِہ وہزارن — دروگ زانن کلیس ترا و

لِنشہ چھی تہ دُور مُو گارُن — شُنس شنیا میلت گاو

(للہ واکھ)

اہناں واکھاں ہِن بچوں سارے عالمانہ نکتے نکل ابھردے ہِن تہ اہناں نے بحث کرنے نال اِک عالم آدمی دی اُلجھن بچ اضافہ ہوندا ہے تہ زندگی دے بارے بچ مختلف خیالات تہ عقیدے رکھنے والیاں کو کھُلی بحث دی دعوت دیندے ہِن۔ زیرِ بحث موضوع لل دید دی صوفیانہ شاعری تو بارِ جانے دی اجازت نہیں دیندا۔ لل دید دی ذات خدا شناس، عارف تہ صاحب حال آسی تے اسدا کلام کدے وحدت الشہود، حسنِ مطلق تے عبودیت نال لبریز نہیں، پھر بھی فلسفہ وحدت، فلسفہ زندگی تہ روحانی افہام و تفہیم دا مرقع ضرور ہے۔

ایہ حقیقت شیو بھگت یا شیوازم دے عالم جاندے ہوسن کہ کہ شیوازم بچ تخیل نفسی دی کتنی گنجائش ہے مگر للہ دا اکھ جانی جانی اس پاسے اشارے کردے یقیندن مثلاً ۔

ژھانڈان لوسُس پانہِ پانس — ژیہیِت گیانس دیو تُم نہ نہیر

رِ کرمس تہ واتہ وس اصحانس — بُرُتِھ پانہ تِزِ جوان تہ کہنہ

بھگوت گیتا بچ جسم تہ روح دے بشکارے رشتے دی وضاحت کر دیاں ہویاں اجارید ولو یا بھاوے سُن روح دی پچھان کو صحیح بھگتی دے گیان دا اِک قدم دسیا ہے، آتما تہ شریر کو الگ الگ سمجھنے والا منکھ منکھتا دی پچھان کر سکدا ہے۔

حدیثِ قدسی ہے "من عرف نفسہ فقد عرف ربہ" (جس شخص نے اپنا نفس سیانتا اُس سُن رب سیانتا) لہذا اللہ دے واکھ جیہڑے اس ابتدائی دور بچ آکھے دے ہِن نفسا کو سیانن دا پورا دِھیان دِتنے دی تلقین کردن، مگر بعد بچ انہاں دا لہجہ کجھ اسطراں دا ہو گیندا ہے کہ جطراں اُس سُن نفس کو سیانن دے بعد رب کو بھی سیان گِھدا ہووے رابرٹ فراسٹ دا اِک مقولہ ہے :-

POETRY BEGINS WITH DELIGHT
AND ENDS IN WISDOM.

للہ دی شاعری ابتدائی دور بچ عالمانہ نکتے جیندی ہے تہ پچھان دی شاعری اُنہاں تختیاں دے جواب ہِن۔

جتھا تو ڑیں شیو دے فلسفے دا تعلق ہے۔ اس دی علمی اہمیت للہ دے واکھ پڑھ کے آشکارا ہوندی آ۔ للہ نے نہ صرف علم بلکہ عمل نال اس فلسفے دیاں بنیاداں مضبوط کیتیاں۔ دیاں نے۔ جطراں اسدا علم

خالص آرٹ دی کسوٹی اُتا پرکھیا مُل سکدا اسیطراں اس دے علاکو بھی آرٹ دی آفاقیت تھاندی آ۔ تے اہٖی مقام آ جتھا صوفی فلسفے دی تان آکا مُکدی آ تے صوفیانہ آرٹ دی ابندا ہوندی آ۔ تہ للہ بے اختیار آکھ گیندی آ ــ

رازہ ہونزا پیت سیدک کلوی	کُتام ژدّ گے کیا ہنام ہیتھ
گرٖ میٹھ گوبیندتے گریس گلوے	گرٖ ہٖ دول ژدّ نے پھل پھول ہیتھ

(ترجمہ دا ذکر)

••

اس مقالے دی تیاری دے دوران جنہاں کتاباں تہ رسالیاں دا مطالعہ کیتا اُندے ناں اسطراں ہین :-

۱۔ کاشر شاعری — محی الدین حاجنی — ساہتیہ اکاڈمی دہلی
۲۔ کاشر تشریح کتاب — " "
۳۔ تزک جہانگیری اردو ترجمہ مطبوعہ رسالہ فانوس ڈائجسٹ کلکتہ ۔
۴۔ روزنامہ " چنار " سالنامہ ۱۹۶۹ء
۵۔ مہجور — کلچرل اکاڈمی — پی این پشپ
۶۔ گیتا پروچن — ونوبا بھاوے
۷۔ ویلی آف کشمیر — لارنس
۸۔ سون ادب — " " ۱۹۶۱ء
۹ للہ واکھ — گریرسن
۱۰۔ مشرقی ادب — علی عباس حسینی

نور اللہ قریشی

للہ عارفہ اولیاتہ شاعر

خوش قسمت ہوندین اوہ جاتیاں جھتے روحانی دیئے بلدن۔ ایہ منزلاں اوکھیاں گھاٹیاں تہ مشکل راہاں تھیں لنگھ کا ملدین۔ جہڑے لوک عشق حقیقی دی اگ پچ سڑدین اُنہاں واسطے ربدی ہر مہربانی عام ہوندی ہے۔ فقیریاں راہاں تہ منزلاں کو حاصل کرنے واسطے لہوئے دا دیا بالنا پیندا ہے۔ جنہاں تکھتاں کیتیاں اُنہاں کھٹیا۔ جہڑے سُتے رہئے انہاں رو ہٹھو یا۔ جہڑے رب واسطے ہین رب اُنہاں واسطے ہے۔ ایہ صرف عشق ہے۔ جس بچ نہ مذہب، نہ رنگ، نہ نسل، نہ دولت تہ نہ ہی حسن دی پرواہ کیتی گیندی ہے عشق بچ اُچے مندرے، امیر غریب کالے تہ چٹے دی وڈری تکنی گیندی ہے۔ ایہ رستے اولیاواں تہ صوفیاں دے رستے ہین۔ جنہاں رستیاں تے ٹُرکے سیمپورہ (پانپور) دی رہنے والے "للہ" عارفہ بن گئی۔

"للہ" عارفہ جس کو تاریخ دان اسی ناں نال یاد کردن اج تھیں تقریباً

ساڈھے چھ سو سال پہلیاں یعنی ۱۳۲۶ء یا اسی دے لگ بھگ اِک
خوش قسمت ڈیھیاڑے پیدا ہوئی اُنہاں دی تاریخ پیدائش دے بارے
وچ بھی تضاد ہے۔ تقریباً بارہ سال دی عمر وچ بیاہ ہو گیا۔ پھیڑی سس ہر ڈیھیاڑے
تے ہر گھڑی عتیندی رہوئے۔ کدے بھینے تے کدے ماراں کدے گال تہ کدے
بے عزتی۔ کسی گھڑی آرام نی دِتا۔ پر شاباوا ما تے جینیرئیے کدے بھی اُف نی
کیتی۔ کدے بھی رج کے بھت نی دِتا۔ ڈوئے تے وچ نیلا سلاٹا للّہ ہوراں دا ہمیشہ
دا سنگی رہیا۔ للّہ جسکو رابعہ بصری دوم بھی آکھدن۔ راتیں ویہاں پنڑیاں وچ
نے جہاڑی چھپ کے اپنے ربّ دی یاد وچ مشغول رہندی رہی۔ اُسدا اشلوکہ
ایہ آسا جے اے شیو (بھگوان) کدے توں رانحی ہیں تہ ترے کیتے میں ساری
دنیاں دے مینے تعنے تے عار لے جھلیاں۔

للّہ ہوراں دی زندگی نکیاں تھیں ہی پاک، صاف تہ نیک گزر دی رئی
کدے کوڑ نی آکھیا تہ نہ ہی کدے کسی وگوں اُچیاں بولیا۔ سسّو دی شکائیتی اُتے
خصم ہر ڈیھیاڑے مار ذا کُنڈا رہوئے پر ماہی شن کدے سر اُتاں نی چایا۔ جدوں
موقع ملے اپنے خاوندے دی خدمت کر دی رہوئے۔ للّہ ہوراں دے خاندانی
گرو سِدھ شری کنٹھ سہوردین جندے بارے وچ سَندہ ریشی اِرشیخ نورالدین ولی ہوراں
آکھیا ہے

"ڈوٹھیو کھ سیّد شری کنٹھ تے سیّدس
تنہتے میہ درد تو دوا"

اے خدا وجسطراں سُدھ شری کنٹھ کو فیضیاب کیتا اسراں ہی ملکو بھی
فیض دِہ۔

اُنہاں للّہ عارفہ ہوراں کو معرفت دی تعلیم دِتی۔ للّہ ہوراں اپنا سارا
دھیان رب نال لائیا عشق حقیقی دی اگ بلی تے ڈرکھ آسا اِک ڈیھیاڑے
للّہ ہوراں پانیئیں کو گئی دی آسے رب دی یاد وچ اِسراں گم گئی جے دھیان ہی نہ
رہیا کا نی چر ہو گیا۔ سسّو کو موقع تھہا گیا ایہتے کو خوب سکھہا لیا۔ پتہ نی کتنیاں
یاراں نال گلاں کر دِی ہوسی کتھرے ویلے دی گئی دی ہے ہجاں نی آئی۔ للّہ ہوراں
دا خاوند سوٹا اِک پکڑ کے باہر نکلیا ہی آسا جے پانیئیں دا گھڑا چایا دار بدی اِیہ نیک
بندی بھارے وچ ہر وچ رہی دی آسی۔ اُندے خاوندے تِن لمبر وچ زورے دا
ڈنڈا للّہ ہوراں دے سرے اُتے مار یا۔ گھڑا مٹی دا آسا۔ بھج گیا۔ پھاڑیاں تلا لگیا
پانیئیں دا ٹیپا بھی نہ چھڑیا۔ ایہ اندر گئی پانی ساریاں بھانڈیاں وچ پا ہتیا۔
بارھ گیا تے کھڑے کی بچو باہر سٹیا جھٹ اِک سر بن گیا جس کو "لل ترگ" آکھن
لگے۔ بڑے چراں تو نی رہیا۔

معرفت دِئیاں منزلاں ہولیاں ہولیاں اگاں لنگھی گئیاں۔ اس ڈیھیاڑے
تھیں پچھے راز کھل گیا۔ لوک اس عشق حقیقی دی ڈھونڈ کرے والی کول این
لگے۔ للّہ آزاد ہو گئی گھر بار چھوڑ دِتا۔

اِک ڈیھیاڑے للّہ ہوراں دے پکیانے والیاں وِچ بانڈرٹھ شری کنٹھ ہوراں
راہن کو فقر آندا۔ فقر دِیاں [illegible] وچ اُنھاں دا للّہ ہوراں نال سوال جواب ہویا۔
اُنھاں ہور طریقہ دسیا تھے للّہ فقر بن بگڑ گئی۔ پلے پہاڑ چھوڑے تہ ننگی رہن لگی
رہدا اکر ناٹھڈے دے تلوماس بیّدھ کے تلاں لڑکن لگا۔ تے اسراں سترے
اُتے اِک پڑدہ پے گیا۔

للّہ ہوراں دا دل ہجاں بھی چاہی نہ آیا۔ آکھن لگی۔ ع

آمہِ پَنہٕ سَدرس ناوِ چھس لمان
کتہِ بوزِ دیے مہون ییہِ تہٕ وِیہِ تار
آمین ٹاکین پونی زن شمان
دل جم ہرمان گرہ گژہ ہا

(ترجمہ) میں دنیا دے سمندرے تھیں پار لنگھن واسطے انہی کشتی کو کچے دھاگے نال چھکدی ہاں۔
افسوس مڑا صنم کچے تھیسی تے مڑی کشتی کو پار لنگھنا سی۔
مڑی محنت اسراں ضایع ہوندی ہے جسراں کچا طاق پانی چھکنے نال۔

دل آکھدے ہیں اپنے گھرئے کو چل چلیاں
آپس وتے کیس نہ وتے
شمن سوتھ منزلوس دوہ

(ترجمہ) میں راہ دار دن آئیاں مگر راہ دار دو واپس نہ گئیاں۔ کنارے تہ چھپیاں ہی تماشاں ہوگئیاں۔

چھندس وَچھم نہٕ ہار نہٕ اَتھے
نائیہِ تارس دِمہٕ کیا بو

(ترجمہ) دکھیاتے چھتنے بچ کجھ بھی نہ آسا۔ تہ پار کرے واسطے کشتی والے کو کیہ دلیساں۔

للہ ہوراں اپنی منزل ڈھونڈھدے رہیئے۔ مرشد دی تلاش کردے رہئے۔ ہک دیہاڑے سید جلال الدین غازی ہوریں کشمیر آئے تہ للہ ہوراں

پہلے لا کے اُندا استقبال کیتا۔ اوہ روئی۔ اُنہاں آکھیا جے تُڑا مرشد تا دلیاں ہی کشمیر ایسن۔ تھوڑے وقت پچھے سید حسن سمنانی ہوریں کشمیر آئے۔ للہ ہوریں فیر کپڑے لا کے حاضر ہوئے۔ تے اُنہاں دا دستِ بیعت پکڑ گھدا۔ سید حسن سمنانی ہوراں للہ عارفہ دی رُوحانی تربیت کیتی۔ اوہ فیر بیں پکڑ گئی تے اپنے معبودِ حقیقی دی تلاش بچ گم رہی۔ ہک دن دا واقعہ ہے جے للہ ہوریں بستی بچ آئی دور وں ہی اُنہاں کو حضرت امیر کبیر سید علی ہمدانی ہوریں ایندے نظر آئے۔

ہور تا دلیاں ہی ہکیں کپڑیاں دی تھمتی تے چڑھ گئی۔ کپڑا منگیا جے آپے کو چھپاواں۔ مگر کسے نہ دتا۔ سارتیاں تھیاں والے منکر ہو گئے۔ تہ آکھیاں لگے جے توں ساریاں مڑداں دے سامنے ننگی پھردی ہیں تہ اج کیہ گل ہے آکھنے لگی "بچے کُڑیاں کو لوکڑیاں کو کیہ شرم اج ہک مڑد آیا دے بچ تڑاف گئی" لے جلدیاں ہی نانوائیے دے چیلدے تندورے بچ چھال مارکی نانوائی ڈر گیا تے اُتو تندور بند کر چھوڑیا۔ اتنے بچ شاہ ہمدانؒ ہوریں نیڑے آئے تندورے تو ڈھکنا چوا لیا۔ آندروں سو نہیاں پلیاں بچ چھپی دی۔ للہ عارفہ باہر نکلی۔ شاہ ہمدان ہوراں نال گل بات کیتی۔

فقرے اشارے ہکس ہوئے کو سوال پچھن لگے۔ تے شاہ ہمدان ہوراں کو معرفت دیئیاں ہور منزلاں کو پورا کیتے واسطے ازن گھدا۔ منزل ینڑے ہوگئی تھیرا نک گیا۔

مذہب دیاں تبار شاں ختم ہو گیاں۔ جیہڑاں مولانا جلال الدین رومی ہوریں آکھدن۔

In all thing's spiritual there is not partition

no number no individuals. How sweet is the oneness of the friend with his friends. Catch the spirit of clasp it to your bosom.

للہ ہوریں آکھیا لگی۔

دِیچہ کرِ دارِ برِ برٹ و میرم
پرانہِ ژورِ رٹ ہم تہِ دِیتمس دم
ہرد یچہ کُوٹھرِی اندر گونڈ ہم
اومکہ چوبکہ تُلمس بم

دمہِ دمہِ کُورمس دمن آلیے
پرزلیوم دیپ تہِ ننیم ذاتھ
اندریم پرکاش نیبر ژھٹوم
گٹہِ رٹم تہِ کرمس تھپہ

یوت زِ وٗنہِ وو تھ تموت ابوا لقم
دگ للہِ ناوم دیہِ سینزر پٹیہ
للی للی کران لالہِ وُزنووم
میلیتھ تس من شرو ژلیوم دیہہ

کل وھنہِ گوسم
جگر موٗرم
تیلہِ لل ناو ڈرام
ییلہِ دِلی تراوی مس تتنی

انترجمہ) (میں اس جسمانی مکانے دیاں کھڑکیاں مار چھوڑیاں تے ہیر تمں کو ٹھی وِچ "نفس" زندگی دے چورئے کو پکڑ کے قید کر چھوڑیا۔ وے نہیری کوٹھی وِچ رکھ کے رسیاں نال بنھ چھوڑیا۔ تے اُتو زورے زورے دنے ہوڑے مارے کھوڑے جیئے ویلے ساہ بند کیتیا۔

معرفت دے علم دا دیا بل گیا۔ مکو اپنی اصلیت تھہا گئی اندرے دی لو باہر بھی لو دین لگی۔ اسی ہنیرے وِچ اپنے رب کو زورے نال پکڑ گھدا۔

سرگی کو اُٹھ کے عشق دلی لو بالن لگا۔ خدا دی محبت وِچ درد برداشت کیتیا۔ میں تکو ڈھونڈھدیاں۔ اُچیاں اچیاں ڈنڈاں کتیاں تے اپنے معبود کو لبھ لیا۔ اُس کو مل کے سارا جسم پاک ہو گیا۔ میں دیلے دی میل سار کے مکا چھوڑی۔ اپنے جگرے کو پر و چھوڑ دیا۔ تاں جگ کے سارا ناں للہ پیا۔ تے اُس ویلے تھتیں چاہت دی پھول پھیلا گیدی۔)

للہ ہوراں ساری زندگی وِچ وحدت دا گیت گایا ہے۔ رب کو ہمیش لاشریک سمجھیا ہے دنیا کو ایہی سبق دسیا ہے۔ رب دے عشق وِچ ہڈیاں دی مُٹھی ہو گئی۔ ہو ہو وِچ گم ہو گی۔ سبھے بھی رب نظر آوے تہ کھبے بھی۔ ایہی سبق دسیا ہے جے رب تہ کوئی لبھدے دور جُلے دی کیہ ضرورت ہے۔ اپنیاں لکھاں واکھاں وِچ للہ ہوراں آکھیا دے "میں اپنے آپے کو ڈھونڈھدیاں ڈھونڈھدیاں ہُٹ گیاں۔ چھپیا دا علم کسے کوئی سمجھ ایندا ہیں اس وِچ گل گیاں تہ امرت دے چشمے تہ پہنچ گیاں۔ دِکھیا جے امرت نال بھانڈے بھرے دین مگر کوئی پیندا ہی نی۔"

اس وچ کوئی شک نئی جے للہ عارفہ پیدائشی فقیر آسی۔ اسی چیز دا ذکر اُنہاں
خود ہی اپنے بکھیں واکھ وچ کیتا اے "میں سیدھے راہ تھیں آسیاں نہ سیدھے ہی
راہ گیاں مجھکو سیدھے راہ تے ٹرنے والی کو کون بُھلیسی۔ اُنہاں راہاں تھیں
میں بہلیاں تھیں ہی واقف آسیاں ہیں واقف تے جاندی سیاندی کو کون نقصان
دے سکدے ہے"

کشمیر دے وچ بڑے ولی شیخ نور دین" ہوراں جم کے تراں دِھیاڑیاں تو نئی
ماؤ دا دودھ نہ پیتا۔ ایہ لل دید ہوریں آسے جنہاں آکھیا جے "جمدیاں نہ شرمے تے
دودھ پیندیاں شرمندیں"۔ ایہ سُن کے زمانے دا قطب دودھ پین لگا۔ لوک روایت
ہے جے ہکو دیں دی گل ہے۔ للہ ہوریں پکھن شخصے کو وں ننگی پچھیا تو کہ پڑھدا
آکھن لگا نفیِ اثبات پڑھدا اں۔ للہ ہوراں آکھیا نہ اسراں پڑھ۔ بڑا سارا انتقال
یک سپرسے تے لکھیا ہ دوڑ اُہیراں تکلے۔ آکھن لگی لَا اِلٰہَ دوہی پاٹ مل گئے۔
للہ عارفہ دوواں وچ ہیا گم گئی۔ فر آواز آیا اِلَّا اللّٰہ دوہی پاٹ اپنی جائی آگئے تے
للہ ہوریں باہر نکل گئے۔

نویں صدی ہجری وچ اسلام وچ ہندی شروع ہو نیا ہے۔ اسدیاں
منزلاں بڑیاں سخت ہین پہلی منزل اپنے آپ کو جان۔ دوتی
تے فناہ فی الشیخ ہونا۔ تریٔی منزل فناہ فی اللہ انہاں وچ بڑی عبادت تکالیف
زُہد تے تقوے دی ضرورت ہوندی ہے۔ جس دے بلے نفس امارہ کو ماریا خواہشاتاں
دا خاتمہ کیتا۔ رب نال یاری لاتی۔ تے منصور انالحق آکھیا" شمس تبریز۔ جلال
الدین رومی ہوراں دے کتاباں دے ڈھیرے دا آکھنیا لگا۔ ایہ کہہ ہے۔ مولانا
رومی ہوراں فرمایا۔ ایہ اوہ ہے جہڑا توں نے جانیندا۔ تبریز ہوراں کتاباں چاکے

حوض وچ سٹ چھوڑیاں۔ رومی ہوراں دے انکار نے کتاباں تھوباہ کے کڈھیا۔
ساریاں سکیاں آسیاں۔ رومی ہوراں پچھیا ایہ کہہ۔ تبریز ہوراں فرمایا۔ ایہ اوہ
جہڑا توں نے جاندا۔ نظراں دے پڑدے اُٹھ گئے۔ تے مولانا رومی ہوریں مُرید ہینا
گئے۔ فناہ فی الشیخ ہو گئے۔

للہ ہوریں چودھویں صدی عیسوی وچ گذری ہے۔ اُس وقت کشمیر وچ اسلام
آگیا آسا۔ اُنہاں دی روحانی تربیت زیادہ تر مسلماں صوفیاں کیتی آسی۔ اتھیاں
راہاں تھیں گذر کے انہاں اپنے آپے کو رب دی ذات نال ملا چھوڑیا آسا۔

للہ عارفہ یعنی لل دید واقعی ہک ولی آسی اُنہاں وچ اوہ صفتاں موجود آسیاں
جہڑیاں ہک ولی دی شایان شان ہے۔ اُنہاں وچ فراست، دوراندیشی، اخوت
پیار، ذکر الٰہی، عشق الٰہی، عمل، فیاضی، انکساری تے ساریاں تھیں بدھ کے جہڑا
ایہ اولیاواں دیاں صفتاں ہین۔ اپنے زہدی یا وچ اوہ جنگلاں بیاباناں تے
درندیاں وچ فردی رہی۔ ذکر الٰہی اُسدی غذا رہی۔ نہ کسے درندے اُس نال چھیڑیا
تے نہ ہی اوہ ڈری۔ قرآن شریف وچ رب فرمایا دے جے اولیا اللہ کسے کو لوئی ڈر نے
لل دید ہک لمبی عمر دی ہو کے بیبھا ٹرھے ڈی میتی کول اس جہان فانی تھیں
نقل کر گئی۔ دنیا کو اوہ سبق دس گئی جس اُتے ٹر کے دین و دنیا دی فلاح ملدی
ہے۔

للہ عارفہ مک شاعر

کشمیر اولیاء تہ صوفیاں دا گھر ہے۔ شاعراں تہ ادیباں دی ماں ہے۔ ایہ واقعی جنت ہے۔ ہر میوہ ہر پھل، ہر مذہب، ہر قوم، ہر رنگ، ہر نسل، ہر زبان، ہر کلچر۔ کشمیر نے بڑے بڑے شاعر پیدا کیتے ہن جنہاں وچ صف اوّل دی شاعرہ للہ عارفہ ہوریں ہن۔

کشمیری زبان وچ شاعری دی ابتدا پنڈت شیٹھی کنٹھ ہوراں کیتی ہے مگر اندی شاعری وچ اَسّی فیصدی سنسکرت دے الفاظ ہن۔ للہ عارفہ دی شاعری کشمیری شاعری دا ماخذ (منڈھ) ہے ایہ اوہ ابتدا ہے جس دا فیض اج تونی ہی نہیں بلکہ ہزاروں سالاں تونی رہسی۔ انہاں سَن چودھویں صدی دے شروع وچ اپنے علم لدنی کو سکھیاں کشمیری لفظاں وچ بیان کیتے۔ للہ ہوراں شاعرانہ وا اثر انسانی ذہن تہ اتنا پیا ہے تقریباً ساڈھے چھ سو سال گذرنے تقیں پچھے بھی لوک بڑی چاہت تہ شوق نال سُندن۔

للہ عارفہ (لل دید) دیاں شعراں کو للہ واکھ آکھدن۔ سنسکرت وچ واکھ دا مطلب "زبان تقیں نکلی دی گل" ہے (vaakh) عام طور تے للہ واکھ چواں چواں مصرعیاں وچ لکھے گئے دِن۔ جنہاں وچ پہلا تہ تریا۔ دُوا تہ چوتھا مصرعہ ہم قافیہ ہن۔ کدے کدے خیالاں وچ للہ عارفہ ہوریں اسراں گم گئے ہن جے مصرعیاں دے ہم قافیہ ہونے دی تمیز نی رہی۔ عام طور تے للہ واکھ دیاں مصرعیاں وچ ہک خاص وزن ہے۔ ہر مصرعے وچ تقریباً ست لفظ ہن۔ جنہاں وچ چار Accented تہ ترے Un-accented syllables ہن۔ للہ واکھ کدے موسیقی نال پڑھے پچھن تے وِے اُتے سخت اثر کردِن۔

للہ واکھاں دا ہر مصرعہ موتیاں نال پروئے جوگا ہے۔ شعر نی بلکہ نصیحت، آداب زندگی، عزت، ناموس وقار، شرافت تہ خُدا تقیں نزدیکی دی تلقین ہے۔ ایہ نی آکھیا گیندا ہے جے لل دید نے اپنی زندگی وچ کتنے واکھ آکھے دِن۔ اُس ویلے تقیں لوکاں کو جہیڑے زبانی یاد ہوندے گے اوہ ہی حاصل ہو سکے۔ لل دید دی شاعری وچ اوہ ہزاراں ہن جہیڑیاں واقعی ہک پہنچے دے شاعر ہتوں اولیاء دی شایان شان ہے۔ عام طور تے للہ عارفہ ہوراں دی شاعری رباعی دی قسم ہے جہیڑی کُجھ حد تونی غزل نال بھی ملدی ہے۔ لل واکھ فلسفے نال بھرے دِن تہ ڈوہنگے راز۔ فقیری دیاں مثالاں۔ تے ہور نصیحتاں اچھی طرح سمجھا کے پیش کتیاں گیاں ہن۔ حالانکہ اُنہاں دی شاعری وچ کئی لفظ سنسکرت دے مِلدِن جنہاں کو عام آدمی خواہ جتنی بھی کشمیری جانیدا ہووے نی سمجھ سکدا۔

اپنی شاعری وچ کُجھ جاہ لل دید ہوراں آکھیا دے۔

نتر کان برتھ مارہ سنے بالث
منے کھن دِکھ سو وہڑا پرہ شم
ویتھے تھنارہ کیاہ کنیھ دوُرزان
یِمی لوُب منمتھ مد ژُور سوُرُن
دِیتہ ناتش مارِتھ تہ لوگُن داسی
تمی سہزُ الیتُور گو رُن
تمی سوُرے دیونڈرن سواسی

(ترجمہ) نہ تھے ایہ تکو ہتھا مار کے مکا چھوڑ من ۔ اُنہاں کو سمجھ سوچ کے سدھا کرکے قابو کر۔ ایہ بڑیاں خطرے ناک چیزاں ہین ۔ جس نُن حرص، شہوت تے تکبر کو مار چھوڑیا اوہ رہبر ابندہ بن گیا۔ تے اُسی نیں رب کو ڈھونڈ۔ تے ہور سارا جگ سہاگے دے برابر ہے ۔ مالک مارہ یوتھ کام کرُدو، لوُب، حرص، شہوت تے تکبر جیہاں شیطانی چیزاں جیہڑیاں نُمطے کو ہو سارا جگ لُٹ آپن دین ۔ انہاں کو مار چھوڑ ۔)

فیر دو تی ہکس جائی للہ عارفہ اوریں آکھدین ۔
کھینہ کھین کراں کوُنہ نو واتکھ
نہ کھینہ گژھکھ اہنہ کاری
سوُمُے کھینہ مالِہ سوُمے آسکھ
سمی کھینہ متر رسنے بریئن تاری

(ترجمہ) وادیں وادیں کھادے نال پُکھ نی مُکدی ۔ پُکھکے رہنے نال تکبر زیادہ ہوندے ۔ برابری وا کھاؤ تے اچھے رہو ۔ اعتدال تھیں ہی رب دے فضل دے دروازے کھلے گیندرن ۔

مذہب دی گرفت تھیں باہر ہو کے للہ عارفہ ہوریں آکھدین ۔
شِو چھے تھلہ تھلہ روزان
موزان ہیوُنڈ تہ مسلمان
تُرک اے چھکھ تہ پان پرزناو
سو ے چھے صاحبس زانی زان

(ترجمہ) رب ہر جائی موجود ہے ۔ ہندو تے مسلمان وچ فرق نہ سمجھ ۔ کدے عقل ہئی تے اپنے آپ کو پچھان تاں ہی ربدی پچھان ہوسی ۔
من عوف نفسه فقد عوف ربه ۔
تے مولانا جلال الدین رومی جھڑے وڈے فلاسفر آسے آکھدِن ۔

What can I do Muslims? I do not know myself. I am no Christian, no Jew, no Mag -ean no Mussalman. Not of the east. Not of the west. Not of the land, not of the sea .... Neither body nor soul. All is the life of my beloved.

للہ عارفہ ہوراں دی شاعری دے اس باگے وچ وحدانیت دے پھل کھلدن ۔ انہاں دیاں کنیاں وا کھاں وچ احد دے نعرے لگے وین ۔ ہک ہک واکھ دو ہنگیاں رمزاں نال بھریا دے ۔ اُنہاں کو سمجھنے واسطے بڑا اُچا تے پاک ذہن چاہیدے ۔

لل دید اپنے وقتے دی ہک اُچی ملنگ آسی ۔ جس دے ذہن بچھوہر

شعر یعنی واکھ (بند) سوچے سمجھے بغیر ہی نکلدے آسے۔ عشق حقیقی دے تیر سینے
رچ وِ دھس گئے ہوئے آسے۔ دلے دی ہواڑ اوہ زبان تھیں کڈھندی آسی جنہاں
نوں اسیں لل واکھ آکھدے آں۔ ایہ لل واکھ ہک ایسی عمارت دا منڈھ ہے جس
دیاں کنداں فرننده ریشمی ہموراں بچا ہڑیاں۔ تے ہورناں صوفیاں تہ اولیا واں
عشق دے اس رنگ پھریا۔

لل دید ولی ہونے دے نال نال ہک اُچی شاعرہ آسی جس نے کشمیری
شاعری دے اس میدان وچ بوہے چنے کھول چھوڑے۔ ایہ ہک سمندر ہے جس کو
جتنا چاہیدے کہن سکدے۔

اتنے بڑے ولی اُتے قلم چلینی سنے کچھ لکھنا اتنا سکھلا نہیں ہوندا سارا کشمیر
اسی تے لکھدے مگر لل واکھاں دیاں اشاریاں وچ دسیاں دتیاں ڈوہنگھیاں
رمزاں کسے کیے کو سمجھ نہیں آئیاں۔

آخر تے میں کلچرل اکیڈمی دیاں خبراتاں دا شکریہ ادا کرداں جے مینی نا چیز کو
بھی ہک ولی تہ کجھ لکھنے دا موقع دِتا۔

سید محمد اقبال ملنگامی

لل دید تہ اُندیاں کرامتاں

Raja Nazar Bonyari
TRIKANJAN

اس نقیبیں پہیلیاں کر میں حضرت لل دید مرحومہ دے
بارے بچ اپنے خیالات جذبات تہ عقیدت دا اظہار کراں میں نستی
خدمت بچ چاچا غالب مرحوم دا ایہ شعر پیش کرنا چاہنداں۔ ماڑیاں نظراں
بچ چاچا غالب دا ایہ شعر لل دید دے اُس اُچے ہور پاک ارادے دی
پوری طراں ترجمانی کردے جس خواہش تہ طلب واسطے لل دید بیلیاں
کاٹاں تہ بیابان جنگلاں بچ ننگی تہ بھکھی سالاں دے سال روندی تہ
کرلیندی قردی رہی۔

نہ تھا کچھ تو خدا تھا کچھ نہ ہوتا تو خدا ہوتا
ڈبویا مجھ کو ہونے نے نہ ہوتا میں تو کیا ہوتا

لل دید مرحومہ دیاں شعراں (واکھاں) بچ صرف عشق حقیقی
بھریے دے تہ ہر واکھ کو پڑھ کے ہور سمجھ کے ایہ پتہ لگدا ہے کہ اوہ
اپنی زندگی بچ قدرت دی اُس خواہش دے مطابق جس طراں کہ
جناب علامہ اقبال فرمیندن۔

سے درد دل کے واسطے پیدا کیا انسان کو
ورنہ اطاعت کے لئے کچھ کم نہ تھے قروبیاں

کوشش تہ جدو جہد بچ مشغول رہنی ہیں جس کو کہ لوکاں سُن کچھ چرکا سمجھیا۔ کشمیری زبان بچ اک مشہور کہاوت ہے آکھدن:۔

"آدم بنتن مشکل چھُ راز آساں"

اسی کہاوت دی لوئی بچ کدے اسیں ذرا غور تہ فکر نال سوچاں کہ کیا حقیقی معنی بچ اُس سدھی تہ سادھی لل دید دے اندر عشق حقیقی دا ٹھاٹھاں ماروا سمندر باراں ساراں تک اُسنی قلم ہور بدنصیب سسّو کو نظر نہ آیا تہ باراں سالاں دے بعد اُسنے سوہرے کو ایہ مظلوم نوشہ ولی اللہ دے روپ بچ نظر آئی ہور اُس سُن بچ افسوس کیتا ہوسکنے کشمیری زبان بچ ایہ کہاوت اُسی دِھیاڑے سقیں مشہور ہوگئی تی ہووے۔ لل دید اک فناہ فلا فقیر ہور اولیا آسی اُستیاں کرامتاں یا کسے ہور دی دیاں کرامتاں بیان کرنے واسطے کچھ بڑی تحقیق ہور محنت دی لوڑ ہے نال ہی ولی دی شخصیت کو سمجھنے واسطے بصیرت بھی ہونی چاہی دی ہے ورنہ ایسیاں شخصیتاں دے بارے بچ لکھنے دا پُورا پُورا حق ادا نئیں ہوسکنا، خاص کر لل دید دے متعلق اَج تک جو کجھ بھی لکھیا گئے اوہ اتنا کافی نی کہ جسنی روشنی بچ انسان ایہ گل آکھ سکے کہ لل دید دے متعلق ایہ پوری ہور مکمل معلومات ہے۔ کیناں جے دید مرحومہ اج تقیں چھ سو سال پہلیاں گزری ہے۔ اُس وقت اتنی زیادہ تعلیم نہ آسی کہ اُندے متعلق اُس وقت دے قلمبند ہوئے دے اُندے حالات زندگی ہور کراماتاں دے بارے بچ معلومات

اساں تونی پہنچ سکے۔ البتہ کجھاں ہکی تاریخاں یا کتاباں بچ لل دید دے بالانا بچ جو کچھ لکھے گیا دا ہے اوہ سینہ بسینہ لوکاں دیلی دِلاں بچ منتقل ہوندا آیئے ہور ہر اک مرد یا عورت خواہ اوہ کشمیری قوم نفیس تعلق رکھدا ہے یا نہ لل دید دیاں کراماتاں ہور اُندے دلسوز، دلچسپ، حیران کن ہور روحانیت دے بھرے دے حالات زندگی جنگی طراں جاندے ہور لل دید نال دلی عقیدت ہور محبت رکھدے۔ لل دید مرحومہ کدوں پیدا ہوئی اُس گل نے آجتک تاریخ دان متفق نئیں ہوئے البتہ جناب محی الدین فوق مرحوم اپنی کتاب "حالات للہ عارفہ" بچ لکھدن کہ اُندی تاریخ پیدائش ۷۳۵ھ ہے۔ اُنھاں ایہ بھی لکھیا ہے کہ کنیاں مورخاں دے مطابق لل دید دی تاریخ پیدائش [illegible]ھ اکثر ادیب، عالم، ہور مورخ جناب محمد دین فوق دی تحریر کردہ ۷۳۵ھ نال متفق ہیں۔

پروفیسر بیدی نا نتھ بھی اسی ۷۳۵ھ نال اتفاق کردیاں ہویاں لکھدن کہ شیخ نورالدین نورانی دی سنہ ولادت ۷۷۹ھ ششتم جمادی الاول مطابق ۱۳۷۵ء ہے۔ حضرت شیخ نورالدین ولی نفیس جناب للہ عارفہ ۳۰ یا ۴۰ سال بڑی آسی۔ اپنے اس قیاس دی مضبوطی واسطے جناب پروفیسر صاحب لل دید مرحومہ دی ایک اہم ہور بڑی مشہور کرامت دا سہارا گھندن، اوہ کرامت ایہ ہے "آکھن جس ویلے حضرت شیخ نورالدین ولی پیدا ہوئے تہ اُنھاں سُن دودھ نہ پیتا خدا جانے کس طراں لل دید اُس طرفو گزرے آنکلی یا شیخ نورالدین ولی دی ماں خود لل دید کول گئی۔ لل دید سُن حضرت

شیخ ماوُو کو لوکھن کے اپنی بھولی نیچ چائے ہور اُنہاں کو لگی آکھن
" ییہ اوسکھ نہ منِد چھان پیتہ چھکھ منِد چھاں " یعنے
جمیئوں نہیں شرمیاں تہ ہیئیوں شرمندیں ۔ اُس گلے کو سُنیدیاں ہی
حضرت شیخ ہوراں سُنِ دودھ پینا شروع کر دتا ۔ پروفیسر صاحب
ہوراں دا خیال ہے کہ اُس وقت لل دید دی عمر ۳۰ یا ۴۰ سال دے
قریب ہووے آ ۔ خدا بہتر جاندے ۔

لل دید شہر سرینگر تھیں تقریباً دس میل دور جنوب مشرق دی طرف
موجودہ قصبہ پانپور دے نیڑے دریا تے جہلم دے کنڈے سیمپور
ناں دے ہِکے گراں نیچ اِک برہمن گھرانے نیچ جمی ۔ اُستے ماپے چنگے
کھندے پیندے آسے ہور زمیندار آسے ۔ لل دید سُن کسے مکتب یا
پاٹھشالے نیچ دینی یا دُنیاوی تعلیم حاصل کیتی ہے یا نہ اس بارے نیچ
کُجھ پتہ نی ۔ گراں دے رسم و رواج دے مطابق لل دید دی نِکی ہی عمری
نیچ ماوُو پیئو سُن اِک برہمن لڑکے نال شادی کر ال چھوڑی ۔ لل دید
چونکہ نکیاں ہی تھئیں عشق حقیقی دے طرف ہور قدرت دے ڈونگے راز
جانے نکے پاسے دِھیان رکھدی آسی ، اس گئے کئے گھرے دے
کم کاج نیچ اُستا خاص دِل نہ لگدا آسا ۔ اس گلے تو اُستی سس ہمیش
اُس کو تسیئے دیالدی رہندی آسی ۔ سساں نوُاں دی منڈھ قدیم تھئیں
بیر رہتی ہے پر جھہڑی بیر لل دید دی سسوُں سُنِ اُس مظلوم نال
کیتی ہے اوہ شائد کشمیر دی سرزمین تھئیں باہر ہور کسے جائی کھی نہ ہوئی
ہوسی ۔ نہ ناں ہی لل دید جیئی نوہہ کھی روئے زمین اُتے شائد کوئی کھی
نہ ہوئی ہوسی ۔ اللہ تعالیٰ دا فرمان ہے کہ " اے بندے توں کسے دا

اِک گناہ ڈِٹھا ہیں میں نو ہزار گناہ ڈِٹھے ساں کہہ سوہنی طراں ایہ فرمان
اس خدا دی پیاری سُنِ پورا کیتہ واہ سبحان اللہ سُن کے دِل منور ہوندے
نہ انسان آکھنے لل دید دی داستان عشق حقیقی داستان ۔ انسانیت
دی داستان ، شرافت ہور صبر دی داستان ، غمے نیچ کھی خوش رہنے
دی داستان نہ ہمیش زندہ رہنے دی ایہ داستان دِلے ویاں کناں
ناں سُنیدا رہواں ۔ اس تھئیں پہلیاں کہ میں حضرت اللہ عارفہ دیاں کراماتاں
بیان کرنے دے بارے نیچ اپنی معلومات تساں اگے رکھاں ایہ گزارش
کرنا چاہساں کہ لل دید دی سب تھئیں بڑی ہور انسانی عقل ہور شعور
اُتے زبردست اثر کرنے والی ایہ کرامت ہے کہ لل دید کو ہر اِک طبقہ
بلا لحاظ مذہب و ملت احترام ہور عزت دیاں الفاظاں نال یاد کردے
ہور کشمیری تہ کشمیری ہی نہ ریاست دا ہر اِک بشندا خواہ پہاڑی ہے ،
گوجر ہے ، لداخی ہے ، ڈوگرے یا پنجابی ہے ، سارے لل دید دیاں کراماتاں
ہور اُندی شخصیت تھئیں واقف ہین حالانکہ اُنہاں کو دنیا تو نقل کیتاں
دیاں ۔ چھ سو سال تھئیں کھی زیادہ عرصہ گزر گئے دے ، ہور جبکہ اُس
وقت دی اُندے متعلق کوئی تحریر اس ویلے اساں کول موجود نیں ۔
میں سمجھداں کہ ایہ اُندی اِک بڑی کرامتاں نیچو اِک کرامت ہے ۔ اس تھئیں
علاوہ لل دید کشمیری زبان دی پہلی شاعرہ ہین جن دی شاعری بہت
زیادہ ڈونگی عشق حقیقی نیچ ڈبی دی ہور با معنی ہے ہور دور حاضر
دیاں کشمیری شاعراں واسطے اِک مشعل راہ ہے جس اُتے صرف کشمیری شاعر
ہی نہ بلکہ دوسیاں زباناں دے شاعر کھی رشک کردن ۔ لل دید دے ہر ہِکی
شعر یا واکھ کو پڑھ کے ایہ اندازہ ہوندا ہے کہ اوہ خدا دے اُس حکم دے

مطابق دُنیا اتنا رہنا ہور لوکاں کو اُسنی قدرت دے متعلق تلقین کرنا
جہندے آسے جہڑا حکم بیچ خدا اپنے بندے کو فرمایا ہے کہ:-
"اے بندے تولہ اپنے آپ کو پچھانیا"
جس ویلے لل دید سُن اپنے مُرشد دے حُکم دے مطابق اُس ناں بیچ مُرشد
سُن آکھیا آسا کہ "اے لله عارفہ توں باہر نہ بلکہ خدا کو اپنے دل دے
اندر ڈھونڈھ۔ دل دے اندر دکھیا تہ اُس کو خُدا یقینیں سوا ہور کُجھ
نظر نہ آیا جس دی وجہ تھیں اُس سُن اپنے آپ تھیں بے خبر ہو کے اپنے
کپڑے بھی پھاڑ چھوڑے ہور ننگی انہ الله فران لگی۔ ایہی اوہ
جھلک ہے جس کو دِکھ کے شاہ منصور سُن انا الحق آکھیا آسا۔
یعنی میں خدا ہاں۔ اتنا ایہ مطلب ہویا کہ اُس کو اپنے اندر آپنے سامنے
اگے پچھے اُودے پیرے سادے کو خُدا ہی خُدا نظر آیا۔ تہ اُسنی زبان
تھیں بے ساختہ نکلیا کہ میں ہی خدا ہاں ایہ اوہی جھلک آسی جس کو
دکھ کے شاہ شمس تبریز سُن مردے کو آکھیا۔ قُم باذنی۔ یعنی اُٹھ
مادُے حُکم نال۔ ایہی اوہ جھلک ہوندی ہے۔ جتھے کُجھ کے خدا ہور
بندے دے درمیان فیصلہ ہور فرق بالکل ختم ہو گیند ے لل عارفہ
بھی اسی تلاش بیچ جنگلاں بیاباناں کتیاں مداناں بٹیاں تہ کاڑاں
تو پیرو ننگی تہ ہر و ننگی ہر لیاں باسیاں روندی تہ جھلیندی کئی سال
بھٹکھی ترہائی فردی رہی تہ آخر اُس کو خُدا سُن اوہ خزانہ جسنی قیمت
دُنیا دی کوئی بڑی تھی بڑی طاقت ادا نی کر سکنی اپنی رحمت نال بخشیا ہے
میں لله عارفہ دیاں کجھاں کرامتاں دا ذکر کرساں سب تھیں پہلی
اک مشہور تہ عام کرامت جہڑی ہم شائد سب تھیں پہلی کرامت بھی

ہو سکتی ہے ہور جہڑی اُندی جوانی بیچ ظاہر ہوئی ہے۔ اوہ ایہ ہے
کہ اک دیہاڑے لل دید دے سوہرے یا اُسنے خاوند دے کُجھ
مہمان آپنے والے آسے جندی ضیافت واسطے ہنڈو ذبح کینے گیا تہ
وازوان شروع ہو گیا۔ لل دید پانیئیں تہ گئی گھڑا بھر کے مہر کے تنے جایا
سنگڑاں سہیلیاں لگیاں مخول کرن کہ اج تو ڑے گھر بڑی دعوت ہو رہی
ہے۔ اس واسطے خوب ماس وغیرہ کھیں مگر اسنا بھی خیال رکھیں
"ہنڈ مارتن یا کنٹھ للِہ نلِہ وٹ ٹرلے نہ زلہنا"
یعنی ہنڈو مارن یا البیل لل دا مسلاں گُڑے نی گیا۔ خود تی اُس راہ
گُرے لل دید دا سوہرا حکدا آسا اوہ لل دید دی ایہ رمزاں والی گل سُن
گیا ہور دے بیچ اُس کو شک پے گیا کہ دالی بیچ کُجھ کالا ہے۔ مہماناں
کھاناں کو جہڑے ویلے سُن ساریاں کو بہت ڈِنا تہ لل دید دا سوہرا
گھر ے والی کو لگا آکھن تو تیاں نخاں بیچ ساریاں دا سطے بہت کڈھ
میں آپ کھڑ کے اگے دھرساں۔ اُس سُن ساریاں اگے بہت دھریا
لل دید دی سسو سُن جیہنی بیچ جتیاں اُستی عادت آسی سلاٹا دھر کے
اُتنے بہت بروُر دِتا۔ سوہرے سُن جنیاں لل دید والی اُتناں چائی اُس
کو اوہ کُجھ بھاری دِسن لگی تہ لگا اپنی گھرے والی کو پچھن کہ ایہ جینی
اُنی بھاری کنیاں ہے، اُس جواب دِتا کہ لوکاں دا کم سخت ہوندے
دیہاڑی بچاری کم کار کردی ہے اُسکو دویاں تھیں دو نوالے بدھ
ہی ہونے چاہی دے ہین۔ مگر لل دید دے سوہرے کو کُجھ شک
زیادہ ہو گیا اُس سُن جینی بچو بہت دوئے بھانڈے بیچ پرتیا
پہتے بچو بڑا سارا سلاٹا آنکلیا۔ جس کو دِکھ کے اوہ بیچ پشیمان ہویا

ہور اپنی گھرے والی کو لکا کاہلیاں ہور بد دُعایاں کڈھن تہ اُس
سُن لل دید کو قسم رکھی ہور واسطہ پاہیا کہ توں بیچ آکھ تکو ایہ
ستم برداشت کر دیاں کتنے سال ہو گئے ہن۔ لل دید سُن سر نلاں بٹ
کے حلیمی نال جواب دتا جناب باراں سال ۔ لل دید دی ایہ کرامت
کہ اُنہاں سُن باراں سال اپنی سسو دا پڑدہ فاش نی کیتا اُنذی
عظمت بُرائی ۔ بزرگی ہور خداشناسی دا گھلا ہور واضع ثبوت ہے۔
ایہ کم اک اولیا ہور خدا دے نیک بندے تھیں بغیر دوئے کسے
دے وَس دا نئیں ۔ لل دید دی اس کرامت اُتے غور کر دیاں
انسان اس قدر حیران ہو گیند ئے کہ انسان کو بالکل یقین نی اہندا
کہ اک بشر اس قدر صبر و استقلال دا ثبوت دے سکتے جس قدر لل دید
سَن دتا ہور فیر اس قدر دتا کہ خوش و خرم رہنے کسے سنگیں سہیلی
اگے بھی مازنی دتا ہور نہ چہرے مبارک تہ ذرا بھی آثار رنجش آندا
کہ کوئی شک کر سکے، اس موقعے تہ بیں اسنقے جناب میاں محمد بخش
مرحوم ہوراں دا ایہ شعر عرض کرنا مناسب سمجھداں جس بچ میاں صاحب
فرمیندان ہے

جیہڑکا فردیاں ہر کوئی دیکھے لیکھ فرے بچ مُنیاں
اکھیاں روندیاں ہر کوئی دیکھے کون دیکھے دل رُنیاں

لل دید چونکہ گھریلو کم کار نال زیادہ رغبت نہ رکھدی آسی اس
کیتے جیہڑے پاسے گچھے فیر واپس مُڑنے دا خیال گھٹ رہندا آسا
بلکہ عشق حقیقی بچ مستو ہو گیندی آسی جتی وجہ تھیں اُس دی سس
اکثر پیترے اگے چغلیاں مارے تے لل دید کو مار دیا ے ۔ لل دید ہمیشہ

مار کھا کے بھی صبر شکر کر کے گھر دے دا کم کردی رہ دے تہ اس بیچ
بھی خداوند کریم دے اگے ایہی دُعا کرے کہ اے مارے رب کیا توں
اس حال بیچ مارے اُتے خوش ہیں کہ نہ اگر توں خوش ہیں تہ تاں
مکو ایہ تکلیف تکلیف نئیں دسنی بلکہ اے مارے واسطے سامان راحت
ہے ۔ جنیاں کہ اک دارادہ بگی برہمن دے بچھنے نے کہ سب تھیں آرام
وہ چیز کیہڑی ہے لگی آکھن غم عشق، ہینے اوہ ظلم و ستم برداشت کرنا
ایہ محسوس کردی آسی کہ اس تھیں مارڑا محبوب یعنی پروردگار مارے
تے راضی ہوسی ۔ اسی طراں اک ولیہ اللہ حضرت رابعہ بصریؒ جیہڑی کہ
بہت بڑی اولیا اللہ گزری ہے ہور بچ سوہنی نوجوان آسی اُس
تے بچھے جس ویلے اُنہے مالک دے حکم دے مطابق گھر و باہر کرے
کسے کے واسطے گئی دی آہسی یک ڈاکو دوڑ پا کر اُنگی عزت نے ہتھ
پا ہواں چینی وجہ تھیں، حضرت رابعہ بصریؒ ڈر کے دوڑی تہ جیہڑکے
کے بانہہ ٹٹ گئی ۔ گھر پہنچی تہ مالک سُن لبریتی کر جیرکتیاں لایا۔
پہیچی دی بانہہ کسے کو نہ دسی دود برداشت کر دیاں اکھا اے
مارڑے پروردگار اے مارڑے محبوب مکو کوئی پرواہ نی تگو کیا
توں اس حالت بچ مارڑے تے خوش ہیں ۔

لل عارفہ دی دوئی اہم کرامت اوہ ہے جس ویلے اوہ گھر پہلی پہلی
نے جولی تہ اُنہے اس کو خدا دی کُجھ ایسی جھلک نظر آئی کہ اوہ خاصا
چھٹ پا بیٹیں دا خیال ہی بھُل گئی ۔ اُس دے خاوندے کو ماو وسُن
آکھیا دکھ کیہڑے ویلے دی پانی جولی دی ہے ہنز نی کیہڑیاں باراں
نال گلاں کر دی ہے ہجاں واپس نی آئی ۔ لل دید دی سس اس تھی

پہلیاں بھی اس قسم دے الزام کئی وار لل دید تے لا ئی دی آ سی۔ اُستا خاوند سوٹا گھن کے دوڑ کھلنا بجاں لوہٹے بجو باہر نکلدا ای آسا کہ لل دید آگئی تے اُس سُن سوٹے دی ماری لل دید دے سرے تو گھڑا ہیچ کے چورو چور ہو گیا ٹھیکریاں ساریاں ڈیہرے تے کھنڈر گئیاں مگر پانی لل دید دے سرے تے گھڑے دی شکلی بچ کھلنا رہیا۔ لل دید داخاوند تہ اُسنی سس دوئی حیران ہو گئے۔ لل دید اندر آئی ساریے بھانڈے پانیں نال بھر چھوڑے فر پانی بدھ گیا جیہڑا لل دید نئی کھڑکی بچو باہر سٹیا تہ اک بڑا سارا سرین گیا جس بچ پنج سو سال تک پانی موجود رہیا مگر اج کل اُتھے پانی نی بلکہ خشک ڈاب جئی موجود اے۔

اسی طرح اک وار جد و لل دید جو کھراں نال آ سی کسے دکھیا تہ اوہ اپنے ہی حال بچ مست کسے جائی جو کھراں بھنیں دور بیٹھی دی آسی اُس کُھر کجھے کے اسی طراں آ کھیا کہ ایہ جو کھراں کو بلی جائی ڈک اختی ہے اُراں پیر الما گھاہ کرنے نی کھوالدی جو کھر بھکھے رہندان اس گلو لل دید تہ کھرے دیاں کو لہر چڑھ گئی اُنہاں سُن جو کھر اُس کو چرالے واسطے نہ کھڑن دتے۔ لل دید سُن جو کھراں کو آکھیا سچھا بہہ روؤ۔ لل دید دی ایہ گل سُندیاں ہی جو کھر بہہ رہئے۔ ساریاں گراں دیاں لوکاں سُن جو کھر اُتاں اُٹھالے دی کو ششش کیتی مگر جو کھر نہ اُٹھے اس گلو ساریاں کو حیرانی ہوئی ہور اوہ سمجھے گئے کہ لل عارفہ اولیا ہے جو کھر اس دے حکم دے پابند ہین سباں سُن لل دید کولو اس گستاخی دی معافی منگی۔

لل دید دی اک ہور مشہور تہ عام کرامت جیہڑی تندور دے

کرامت

بیچ چھال مارے دے بارے بیچ ہے اوہ اس طراں ہے کہ جس روز حضرت شاہ ہمدان صاحب ہوریں کشمیر بیچ تشریف آندی ہور اُس جائی بیچ جیہنے لل دید آسی شرم تہ حیا دی وجہ نال چونکہ لل دید دے مجیسے تے کوئی کپڑا نہ آسا دھاکے بلدے تندور بیچ چھال دے گئی۔ کا ندرے سُن ڈرکے دیاں ماریاں دیاں کہ مار لے سٹے خون لگ گیا چھوبلیاں چھوبلیاں شانہنک (ڈھکنا) تندورے تہ دے چھوڑی اتنے بچو حضرت شاہ ہمدان صاحب کا ندرے دی دوکان کول آپہنچے اُنہاں سُن کا ندرے کو آکھیا اتھے ماڑی امانت ہے، کا ندرے تندورے نو شاہنک چائی تہ اندرو لل دید سو ہنے نیلے رنگے دے پلے جہڑے کہ اُس ویلے تو ئی کشمیر بیچ کسے سُن نہیں تہ لائے دے آہسے لائے دے نکلی۔ نکلدیاں ہی حضرت شاہ ہمدان صاحب اگے اُڑ کے سلام کیتا۔ مراقبے دے عالم بیچ دواں سُن اک دوجے نال گلاں کیتیاں۔ لل دید تہ شاہ ہمدان دی اس ملاقات دے دوران دی اک عجیب داستان ایہ مشہور ہے کہ شاہ ہمدان صاحب سُن لل دید دا کمال پرکھے واسطے باطن بیچ اپنا آپ چھپایا ہور لل دید کو آکھیا کہ مکو ڈھونڈ کڈھ۔ ایہ سمجھو اک قسم دی کھیڈ ہے جیتیاں نکے جنڈک آ خنن آوؤ۔ میں چھپاں تو ڈھونڈھ۔ حضرت شاہ ہمدان صاحب باطن بیچ چھپ گئے تہ جس ویلے لل دید سُن اپنی نظر سٹی تہ دکھیا کہ حضرت شاہ ہمدان صاحب عرش عظیم دے پاوے نیلے چھپے دن۔

... اس حقیقت پچھے جس ویلے لل دید دی داری آئی تہ اوہ

کرامت

حضرت شاہ ہمدان صاحب دی انگوٹھی دے ٹھنبوے ننڈے پھب
رہی۔ شاہ ہمدان صاحب باطن بچ سارے کو ڈھونڈ رہتے تکو
لل دید نوں ہتھ نہ آئی۔ آخر تے اُس خود اپنا آپ انگوٹھی دے ٹھنبوے
تلو آن کڈھیا۔

اپنے معمولی علم ہور واقفیت دے مطابق میں لل دید دیاں
چند اک کراماتاں دا ذکر کیتے لیکن میں اینج جانی آں ایہ گل پوری طراں
سمجھداں کہ ایسی ولی ہور بزرگ دی شان بچ کجھ لکھنا مار دے
دس تھیں باہر ہے۔ فر بھی جتھے تونی مکو لل دید دے بارے
بچ معلومات ہو سکی ہے میں اپنے طرفوں اس مقالے بچ بیان
کرے دی کوشش کیتی ہے۔ اس مقالے دی تیاری بچ بھاری مدد، جناب
بشیر احمد خاکی جہڑے دی داڑ تحصیل گاندربل دے رہنے والے ہین کیتی اُنہاں دا
شکریہ ادا کرنا ضروری سمجھداں، جنہاں سُن مکو ضروری معلومات
فراہم کیتاں۔ اس توں علاوہ میں جناب سکریٹری صاحب کلچرل
اکیڈیمی ہور متعلقہ افسراں دا بھی شکر گزار ہاں جنہاں سُن مکو
اس عظیم شخصیت دیاں کراماتاں ہور زندگی دے متعلق اپنے
خیال اظہار کرنے دا موقع بخشیا۔ شکریہ

غلام مصطفیٰ اینچھی

لل دید تہ اُندی شاعری

لل دید جنداناں یدماتی آسا اُنہاں کو لل ایشوری تہ
لل عارفہ بھی آکھدے ہین۔ اج توں کوئی ۶۳۵ سال پہلیاں اُس
ویلے دے شہر پدمان پورہ موجودہ پانپور دے ہک برہمن گھرے
بچ پیدا ہوئے ۱۳ یا ۱۴ سال دی عمری بچ اُندا بیاہ کرالیا گیا۔ مگر
اُنہاں کو آپنے خاوندے تہ سسو سُن سخت تنگ کیتا۔ شاید مالک کو
اینی سچی تہ پاک بندی دا امتحان گھننا آسا جس دے نتیجے بچ لل دید
کو نکیاں ہی تھتیں، مصیبتاں، دکھاں تکلیفاں تہ سہنیاں۔ پھر
گھدا مگر اُنہاں سُن نہایت ہی صبر تہ شکر نال اُنہاں وقتی
دکھاں ہور مصیبتاں دا مقابلہ کیتا۔ لل دید دے سر، سج والے
ہمیشاں اُٹھے پہر اُنہاں کو تو کم کرالہدے رہندے آسے۔ اس
سفیس علاوہ ظلم ایہ کہ لل دید کو آپنا ڈھڈ بھرے واسطے کرٹیغے دا
ساگ تہ پھٹ بھی رج کے نہ دیندے آسے۔ اُندی اندخت سس
جیہنی (بہانڈے) بچ سلاٹا رکھیے تہ اُتے تھوڑا جیہا بھت
بُر ور کے چا دیوے۔ لل دید ہوریں صبر و شکر کر کے جیہڑے

دوگراہ ملن کھا کے چُپ ہو رہون پر اندرے دا بھیت کسے کو نہ دیون۔ اُندی سَسّو یا خاوندے کو لو ایہ گل محلے دیاں گدریاں سُن سُنی تہ اوہ للہ دید ہوراں کو ہوں پچھن لگیاں مگر کہہ مجال ہے کہ للہ دید ذرا بھی بھیت دیوے گلاں گلاں نال ٹال گھتے تہ گھرے والیاں دا شرم رکھے۔

للہ دید کہی پاسو دُنیا دیاں مصیبتاں بچ جکڑی دی آسی دوئے پاسو عشق حقیقی سُن ساڑ بال کے سروہی نخا توڑ کر چھوڑیا آسا مگر نالوں نال عشق حقیقی دیاں اوکھیاں منزلاں طے کر رہی آسی۔ اس بیہرٹی ناپائیدار تہ بے وفا دُنیا تے لوکاں دیاں کمال کا جاں کو دکھ کے ایہ ہود سڑدی آسی۔ اُسدی اکھی سُن جیہڑا جلوہ (نور) دکھیا آسا اُسدا ہور کسے کو پتہ نہ آسا، آپنے دُکھ درد تہ اندرے دی بھیڑ اس ذرا ہوتی کہے واسطے کدے کدے شعر آکھدی رہندی آسی تہ آپنے آپے کھتیں۔ دھیاڑیو دھیاڑا بے خبر ہوندی گیندی آسی۔ کوتاہ اندیش تہ بے قدر سماج دیاں اکھیاں تہ دلاں سُن للہ دید دی قدر نہ کیتی۔ بچے تہ بے عقل لوک اُنہاں کو اِک پاگل سمجھ کے بٹیاں تہ ڈِلاں نال مارن۔ للہ دید اُنہاں بٹیاں تہ ڈِلاں کو پُھل سمجھ کے ٹال چھوڑے۔ اُندا پنڈا کدے کدے زخماں نال بھرے گیندا آسا۔ مگر للہ دید خدا دی بندی اُنہاں مُصیبتاں دی کُجھ بھی پرواہ نہ کرے تہ پھر اپنے کمے بچ لگ پووے۔ بدقسمتاں دے گھیر اک دھیاڑے ننگر برتنا یا گیا۔ کئی پنڈ و زبح کیتے گئے آہنڈ بال گماہنڑیاں کو تہ پرندیاں چرندیاں کو ٹہڈا بھر کے رزق کھوایا۔ مگر اُس ظالمے تہ بدنصیبے سسّو کو اُس دھیاڑے بھی خُدا دا خوف نہ آیا تہ اُسس سُن للہ دید والے اُس سلاٹے کو

اُس دھیاڑے بھی چھُٹی نہ دتی۔ گلاں گلاں بچ للہ دید دیاں سنگنیاں سہیلیاں دے ذریعے گل نکل گئی تہ للہ دید دی سسّو کو آپنے خاوند سُن سخت بے عزت کیتا جس کھنیں للہ دید کو سخت صدمہ ہویا تہ اوہ گھر چھوڑ کے ٹُر پئی جدھر کُدے خیال آیا یا آپنے محبوب دی مُشک آئی اُدھر ہی ٹُر پئی۔

پلے بووے ہو کے لنگھار و لنگھار ہو گئے۔ ننگے پنڈے کو ڈھکنا چھوڑ دتا پلیاں واسطے کسے آگے ہتھ نہ اڈیا۔ لوکاں سُن ٹھٹھے مخول تہ ڈنڈاں شروع کتیاں للہ دید سُن خدا دا ناں گھن کے ٹھڈے دا چُم جھک کے شرم گاہ ٹھک چھوڑی۔ جُسے دے ہکی حصے کو ستر پوشی دے کم بچ لا چھوڑیا۔ حضرت امیر کبیرؒ دی تشریف آوری تے محسوس ہویا کہ کشمیر بچ نظر د آ کے۔ اُنہاں سُن باطنی نظر نال دکھدیاں ہی اُراں پراں دوڑنا تہ پلے ڈھونڈھنیاں شروع کیتا جس ویلے پلے کسے بھی نہ دتے تہ نکی کاندرے دے بلدے تندورے بچ چھال مار کے آپنا آپ چھپایا۔ حضرت امیر کبیرؒ ہوراں سُن خوشخبری دتی للہ عارفہ معرفت دا حصہ حضرت سید سمنانیؒ ہوراں کول ہے کہ اوہ روحانیت دے فیض دیاں برکتاں دا حصہ دینے واسطے کشمیر آ رہے ہین۔ ایہ گل سُن کے ٹرفٹ بچ کفوڑی جی کمی ہوئی تہ آپنے آپے کھتیں بے خبر دُنیاں کھنیں بے خبر فناہ فی اللہ للہ دید آپنے پیر مُرشد دی تلاش بچ دیوسر پر گنے دے پاسے ٹُر پئی تہ آپنے پیر مُرشد دے استقبال واسطے ہر پورہ علیا آباد سرائے تک ننگی مُنگی ٹُر دی گئی۔ اُنڈے پیر مُرشد چیلیاں نال دیوسر پر گنے بچ تشریف گھن آئے۔ نالہ دسنی دے

کنڈے جنگل دے کئی ٹوٹے۔ پر کچھ نکی جہی ڈھیری اُتے آ بیٹھے بعد بچ
ایہی جا اک گراں پھیر قصبہ تے پھر اَج نکا جیہا شہر بن گئی ہے جس کو
اَج کولگام آکھدے نیں۔ کولگام تحصیل وادی دیاں ساریاں تحصیلاں وچوں
زرخیز تحصیل نی جلدی ہے۔ شاید اسی واسطے کہ اُس مٹی سُن حضرت
سید حسین سمنانیؒ توں علاوہ حضرت شیخ نورالدین نورانیؒ تے لل دید
دیاں مبارک ندماں دی برکت تے سعادت حاصل کیتی دی ہے۔

حضرت شیخ نورالدین نورانیؒ جس ویلے دُنیا اُتے تشریف
آندی تے اُنہاں سُن اپنی ماؤُ دا دودھ نہ پیتا ترے دِھیاڑے
گذر گئے۔ صدرہ موجی کافی پریشان ہوئے۔ لل دید ہوراں کو باطنی
نظراں نال جس ویلے سب کجھ پتہ لگ گیا تے فٹو فٹ کیموہ پہنچ آئے
تے ماؤُ کو نو جند کئے کو گھن کے اپنا معرفت دا دودھ پیایا اس
توں بعد جناب شیخ نورالدین نورانیؒ ہوراں سُن اُسی ویلے ماؤُ
دا دودھ پینا شروع کر چھوڑیا۔

لل دید دی شاعری اک عجیب غریب ماحول بچ وجود بچ آئی
ہے۔ تمام شاعر بلکہ اج دے شاعر بھی کسے سوہنی چیزے تو متاثر ہو کے
شعراں نال کتاباں بھر چھوڑدن یا لیڈراں تے حاکماں دیاں تعریفاں
کر کے نقدی تے جنسی انعاماں گھندِن۔ مگر لل دید اہناں چیزاں نوں
بے خبر لوکاں دیاں دُنیا دیاں دھندیاں نوں اک پاسے رہو کے۔
شاعری کردی رہی۔ اُندی ذاتی زندگی تے غماں دُکھاں تے قضیاں
دے پہاڑ ٹوٹ آئے اُسے کدے اوہ چاہوں آنہ آپنے دُکھ درد
آپنی شاعری بچ لوکاں کو دسیں سکدے آسے مگر نہ اُنہاں سُن

آپنے مالک حقیقی تے محبوب دی تلاش بچ اک طرف ٹر ٹر کے آپنی
جان سالائی نہ دکئے پاسے آپنیاں قیمتی شعراں نال اس بیہڑی
دُنیا دی ناپائیداری تے بے بسی دا رونا رویا تے نال ہی مثالاں دِتیاں
محبوب دی تلاش بچ اُنہاں کو کیہڑاں ہونا پیا ہوں کئی مثالاں
دتیاں گئیاں۔ لل دید دی ساری شاعری نوں کدے دکھیا گچھے تے ایہ
صاف نظر آندے کہ مختلف ماحول بچ اُنہاں مختلف قسم دے
شعر آکھے ہین۔ خاص کر اُنہاں جہیڑے ویلے شاعری شروع کیتی
کشمیر بچ مسلمان حکمراناں دا دور شروع ہو گیا آسا۔ سنسکرت
دربار بقیتن بدھیامنگ رہی آسی تے فارسی ڈیرے لا رہی آسی۔ تے
سنسکرت دا سکہ چلدا آسا تے فارسی دا رسوخ حالاں پورا قبضہ کر سکیا
آسا۔ اس واسطے اُنہاں کشمیری زبان بچ شاعری کیتی ہور اج نوں
۶۰۰ سال پرانی تے اصلی کشمیری بچ جس نال سنسکرت دے زیادہ لفظ
ملے دتے آسے۔ پہلیاں پہلیاں اُنہاں سُن جہڑے واکھ آکھے
اُنہاں بچ کجھ زیادہ نٹر فرّاٹ آسا اُنہے سنسکرت ہی دے
لفظ زیادہ استعمال کیتے۔ آخری عمر بچ جہنے اکھیاں دے ٹھنڈیاں
... دا پتہ لگدے اُنہے فارسی تے عربی دے لفظ بھی ملا دِن۔ لل
دید دی شاعری بچ اک حرف بھی بے مقصد نئیں بلکہ سارا کلام محاوریاں
تے مثالاں دا بھریا دا ہے۔

لل دید خود خشاف اللہ آسی مگر دوئیاں کو گھر لیائے تے عمل دی
زندگی گذارے دا مشورہ دیندی ہے۔ ایہ شعر اُنہاں سُن اسلامی
فلسفے تے نظریے نو متاثر ہو کے آکھے ہو سن۔ لل دید سُن اپنا بچ

ھندو فلسفہ تہ مذہب ہور گیتا دے بارے بچ مثالاں دتیاں ہین ۔ تہ نصیحتاں کیتا ہین ۔ مگر آخری دور بچ اوہ اس نتیجے تے پہنچ گئی کہ رام رحیم ہور ھندو مسلمان اِک ہے ۔ اُنہاں کو تکبر تے غرور توں دور رہنا چاہی دا ہے ۔ من صاف رکھو سچا تُساں کو من بچوں ہی مِلسی ۔

ابتدائی دور بچ محبوب دی تڑف بچ اُنہاں کو کافی مصیبتاں برداش کرنیاں پیاں ہیں ۔ تہ اوہ شاعری بچ دسدے ہین کدے محبوب دی گلی نی مِلدی تہ کدے محبوب دے کمرے کو سنگل لگی دی ہوندی ہے ۔ محبوب دے دیدار واسطے لل دید کدے پہنچے دے پہنچنے بچ بیخن ہوندی ہے تہ کدے پَیر کھلے دے تر کلے نال سلن ہوندی ہے ۔ تہ کدے اندا جسم دھوبیئے دیاں پلیاں نالوں پٹیاں اُتنے گئے گیندے نِرا ایہ ویلا بھی آگیندا ہے کہ منزلاں نیڑے آگیندئین تہ محبوب لکھاں میل دور دے پینڈے دے بجائے آپنے جسے بچ دسدا ہے ۔ ”و نحن اقرب الیکم من حبل الورید“ دا ارشاد اُنہاں کو ۷۰۰ سال پہلیاں ہوگیا دا آسا ۔ پیغمبراں ، وَلیاں ، صوفیاں ، رشیاں تہ مُنیاں کئی کئی سو سال اگے پچھے کئیاں زباناں بچ اللہ دی حقیقت دے بارے بچ اِک ہی رائے دتی ہے ۔ اِس تحقیق توں ایہ ثابت ہوندا ہے کہ شیو ، ست گورو ، رام ہور رحیم اِک ہی ہے ۔ اِک ہی آسا تہ اِک ہی رہسی ۔ اُس کو عام اکھیاں دکھ نی سکدیاں تہ جہڑیاں اکھیاں دکھن اوہ کدے انا الحق دا نعرہ لا کے سولی تہ چڑھ گیندیئن تہ یا جہڑا لااڑہاں کے مکھیاں تہ بدبوئے نال لوکاں کو آپے کھنیں کرسیت کساالدین تہ آپنے

آپے کو دور رکھدئین ۔ کسا ئیے دے سٹے دے گدو دے کو پھٹیا ہے واسطے اُنہاں کو کوئی نیڑے نی اپنا دیندا تہ دشمنیں کو دعوت دیندن کر توں بھی شمس تہ میں بھی شمس نِرا گدو دکھن دہ تہ ایہ گل سُن کے دشمنیہ نلاں آگیندے ملتان دا شہر ٹھرنا شروع ہو گیندا ہے ۔ ایہی دکھنے والیاں آ بنیاں بچیاں کو موتو دے حوالے کر چھوڑ دین ۔ اپنے گھر کے کو ٹکاں چھوڑ دین ۔ اسی کینئے لل دید کو تہ مرنے دا خوف آسا تہ نہ جینے دا شوق ۔ لل دید دا پورا کلام نیئں مل رُبیا ۔ البتہ ۲۰۰ سال تو پہلیاں اُندا کلام پرانیاں بزرگاں سُن سینہ بسینہ سمہال کے رکھیا دا آسا ۔ پچھلیاں دواں صدیاں بچ لل دید دا کلام تہ اُندی زندگی دے بارے بچ کئیں کتاباں چھاپیاں گئیاں ہین ۔ کشمیر دی کلچرل اکادمی سُن بھی اپنا حق ادا کینئے ۔ مگر کشمیر دیاں ادیباں تہ کلچرل اکادمی کو ہور کم کرنے دی ضرورت ہے جبکہ ایہ سال لل دید دے سال دے طور اُتنے منایا جل رہئے لل دید دے بارے بچ کافی معلومات حاصل کرنے دی ضرورت ہے ۔ اخبارات ، ریڈیو ہور ٹیلی ویژن دے ذریعے بھی لل دید دی پاکیزگی ہور اُندے کلام دے بارے بچ تمام لوکاں کو باخبر کرنے دی ضرورت ہے ۔

وادی کشمیر کو پیر واڑی آکھدن ۔ اس مقدس دھرتی کو دُنیا اُتنے مشہور تہ نیک نام کرنے بچ جتنے باقی بزرگاں حق ادا کینئے اُتنے لل دید بھی کسے کولوں پچھے نیئں رہئی ۔ خداوند تعالیٰ اُنہاں کو جنت فردوس نصیب کرے تہ کشمیری قوم کو اُندی عظمت سیانئے دی ہور اُندے فرمان اُتے عمل کرنے دی توفیق دیوے ۔ آمین

●●

لل دید پہک ولی

سید یوسف نسیم لاروی

اللہ پاک کشمیر کو دنیا وچ جنت دا نمونہ بنا کے جنت دا ثبوت پیش کیتا ہے۔ خوبصورت جنگل جھاڑے قسمیں قسمیں دیاں پھلاں نال معطر وادیاں، چشمے، پیارے پیارے نیلے نیلے میدان برف نال بھریاں دیاں پہاڑاں دیاں چوٹیاں تے دریا اس گل دا سامنے ثبوت ہین۔ اسمان کو تاریاں نال سجا کے رات دی تاریکی کو مٹھی مٹھی لوئی نال پر کشش تہ پر نور بنایا۔ اس طراں اس خطے کشمیر وچ ایسے لوگ پیدا کیتے جنہاں عام لوکاں کو ذات حق نال ملا کے اُناں دے دلاں کو روشن کیتا۔ ایہ اوہ لوک ہین جہڑے آخری پیغمبر حضرت محمد مصطفیٰ تھیں بعد پیدا ہو کے اولیائے والے ناں نال مشہور ہوئے کیتے جس طراں سر زمین عرب کو پیغمبراں دا گھر بنا کے فیضیاب کیتا۔ اسی طراں سرزمین کشمیر کو اولیائے واں دی باڑی ہون دا شرف بخشیا۔

انہاں روشن چراغ ولیاں مِن کئی دیئے بال کے کشمیر دے چپے چپے کو نور الٰہی نال فیض یاب تے منور کیتا۔ انہاں ولیاں وچ مٹھڑاں دے ناں نال کالیسریاں بھی شامل ہین۔ جنہاں وچ لل دید داناں سر فہرست ہے۔ تہ جہڑے تو لُڑی عاڑے موضوع دا تعلق ہے ملوا ایہ چیز ثابت کر کے دینیا ہے کی لل دیو ہک ولی آسی بہتر عقلے ایہ ہے کہ پہلاں اُنہاں دا تھوڑا تعارف کرالیا جلے۔ تہ اس تھیوں پچھے اُنہاں دے اوصاف بیان کیتے جلن جہڑے اُنہاں دے ولی ہون دے ثبوت ہین۔ تاکہ پڑھنے تہ سننے والے اُنہاں دی ذات تھیں صحیح واقف ہو سکن۔

اج تھیں ۴۲۷ سال پہلاں سرینگر دے نیڑے پاندرٹھن متصل پانپور دریا جہلم دے کنڈے ہکی گراں دے اک برہمن دے گھر اللہ مالک لل دید کو پیدا کیتا۔ اسدے مطابق اُنہاں دا سال پیدائش ۱۳۳۵ھ ہے۔

محمد الدین فوق ہوراں اپنی کتاب "حالاتِ لل عارفہ" وچ لل عارفہ ہوراں دی سن

پیدائش ۱۳۳۵ء دسی ہے۔ تہ اوہ اگے لکھدن کہ کجھ مؤرخاں اُنہاں دی تاریخ پیدائش ۱۳۰۰ء لکھی ہے پر سارے اس چیز تھیں متفق ہین کہ ۱۳۴۷ء ہی اُنہاں دی تاریخ پیدائش ہے۔ شیخ نور الدین نورانی ہوراں دی تاریخ پیدائش ۱۳۷۷ء ہے تے لل دید اُنہاں تھیں ۳۰ یا ۴۰ سال بڑی سن۔

نکی عمر تھیں لل عارفہ بڑی سیانی آسی مگر اُسدی سیانفے دی طرف کسے دھیان نہ کیتا اس بارے وچ اساں کو کوئے ثبوت نی ملدا کہ اُنہاں کسے سکول، پاٹھ شالے یا گھر وچ تعلیم حاصل کیتی یا نی کیتی البتہ اللہ مالک سن اُنہاں کو علم لدنی نال فیض یاب کیتا آسا۔ اس واسطے ظاہری علم دی اُنہاں کو کہہ لوڑ آسی۔ لل عارفہ نکی عمر تھیں بڑی نیک طبیعت، روشن خیال، صابر شاکر، نرم مزاج تہ حلیم آسی۔ تہ ایہ گل صاف ظاہر ہے کہ خوشبو والے پھل ہمیشہ کنڈیاں والی ڈالی نال لگیوندن۔

للہ دے ماؤ پیؤ سن اُنہاں دا بیاہ نکی عمری وچ پانپور دے اک برہمن گھر دے نال کر چھوڑیا ایہ گھرانا بڑا بے وقوف آسا۔ اس گھرے دی مائی یعنی لل دی سس بڑی ظالم آسی۔ سس نوں سن للہ دے خاوند کو سکھال پچھاں کے اُس دا دشمن بنا چھوڑیا۔ کدے بھی اُس دے خاوند دے دلے وچ اُس واسطے محبت پیدا نہ ہو سکی۔ تہ اُنہاں دی ازدواجی زندگی دیہاڑے تھیں دیہاڑا ہوندی رہی۔ لعلاں دی قدر تہ بادشاہاں کول ہوندی ہے۔ لعل تہ کچ دا فرق عام لوک سمجھ نی سکتے۔

بے وقوف سساں دا ظلم تہ مشہور ہے مگر سر زمین پانپور دیاں دواں سساں ہک لل دید دی تہ دوئی حبہ خاتون دی اپنے ظلم دے لحاظ نال ساری دنیا وچ نا و نا بدھا گئیں ہین مگر انہاں سساں دا ظلم ہی للہ عارفہ تہ حبہ خاتون دیاں آدمانشاں دی کسوٹی بنی۔

للہ عارفہ دے بارے وچ ایہ گل مشہور ہے کہ کدے بھی اُنہاں سس دے ہتھوں رج کی روٹی نی کھادی۔ اُس دی سس جینی تھالی دے وچ ہٹا رکھ کے اُتے بہت برور کے دیندی آسی

تے بہت کھاکے لل عارفہ اس بٹے کو بھی دھو کے رکھ چھوڑدی آسی تاں جے سس نوں کوئی تکلیف نہ
ہووے ۔ اتنا ستم ہون دے باوجود بھی کوئے اُف تک نہ کہندی ۔ اُس خاوند بھی ہمیشہ ماؤ دی
طرفداری کردا آسا۔ اتنی کٹھن زندگی دے باوجود بھی لل عارفہ ھوراں صبر نال کم گھیدا تے اُنہاں دی
قوت برداشت بدھ گئی اُوہ ہمت ہور بھروسے تے اپنا وقت گذارن لگی ۔ ایہی دیہاڑے اُنہاں دی
زندگی دی تربیت تے امتحان دے دیہاڑے آسے۔ ایہ اُنہاں دی زندگی دا پہلا دور کول آسا۔
جس بیچ اُنہاں تعلیم پڑھی تے بیچھے ایہ خوبیاں اُنہاں دی شہوری تے فقیری دا باعث بنیاں
تے ایہ اُوہ ہی وقت آسا کہ لل عارفہ دی زندگی بیچ ایسے دیہاڑے ظاہر ہوئے۔ کہ اُنہاں دیاں
روحانی کمالاتاں دا چرچا ہون لگا۔ تے لل دید دی چھیری ہزاراں دی تعداد بیچ لوک آکے کھیڑے
ہون لگے ۔ تے اس حالت بیچ او اپنے خاوند دے گھر بیچ نہ رہ سکی ۔

بتیاں سالاں دی عمری بیچ لل دید اپنے گھر بار کو چھوڑکے سچائی دی تلاش بیچ نکلی ۔
پہلا آدمی جس دے نال اُس دی ملاقات ہوئی اُوہ سنسکرت دا اک بچ بڑا عالم سید بابو
آسا۔ لل دید تے اس عالم بیچ اکثر بحث و مباحثہ ہوندا رہندا آسا۔ لل دید سچائی ٹولن بیچ ہور
بھی کچاں عالماں کو ملی جہڑے مختلف مذہباں نال تعلق رکھدے آسے ۔ اس واسطے اُس دا
مذہب انسانیت آسا ۔

لل دید کو ہر مذہب دے لوک عزت دی نظر نال دیکھن لگے۔ تے مختلف ناواں نال یاد کرن لگے
لل دید اپنے خیالات تے تعلیم عام لوکاں کو کشمیری زبان بیچ پہنچاندی آسی تے اُنہاں دی سب ،
شاعری بھی اسی زبان بیچ موجود ہے۔ لل دید کو کشمیری زبان دی پہلی شاعرہ ہون دا فخر حاصل
ہے اُنہاں دی شاعری صرف حقیقی شاعری ہے تے اُنہاں دے ہر اک شعر بیچ ولی ہون دا ثبوت
ملدا ہے۔ کشمیری اُنہاں کو لل دید، لل عارفہ، لل موج، لل یوگیشوری تے لل ایشوری دے ،
ناں نال یاد کرن لگے ۔

لل دید حسین اپنی زندگی دا زیادہ حصہ جنگلاں بیچ گزاریا۔ اُنہاں ہمیشہ ترٹے دے کپڑے لائے
تے ننگیاں پیراں ٹری ۔ تے حضرت امیر کبیر سید علی ہمدانی دی کشمیر بیچ تشریف آوری تھیں
پچھے اُنہاں خوبصورت لباس بھی لایا۔

لل دید بحیثیت ولی

ولی ہونے واسطے جہڑیاں صفتاں اک شخص بیچ ہونیاں چاہی دیاں ہین اوہ سب
صفتاں لل دید بیچ موجود آسیاں ۔ ولی دا معنی دوست، تے اللہ مالک دا دوست اوہی شخص
ہو سکدے جہڑا تمام گناہاں تھیں پاک تے صاف ہووے ۔ اُس دا فرمان دار ہووے ۔ ہور
اپنا فیض دوئیاں لوکاں تونی پہنچاوے ۔ ولی دا باکرامات ہونا لازمی ہے لل دید ھوراں
دیاں کراماتاں دا ذکر کرنا ایں مناسب سمجھیا اے ۔

۱. اک دیہاڑے لل دید پانی آننے واسطے گئی دی آسی تے اُنہاں کو کجھ وقت ذکر الٰہی بیچ
لگ گیا۔ اُنہی سسو اپنے پترے کو آکھیا کہ تیری زنانی دی چال چنگی نی ۔ کدوں دی گئی دی
ہجان تونی پانی گھن کے واپس نی آئی خاوند کو بڑا سخت غصہ آیا۔ ہک سوٹا گھن کے تے تریمتی
کو مارنے واسطے گھروں نکلیا ۔ اجیہر تونی ۔ لل دید لیسار بیچ پہنچ گئی آسی۔ خاوند دے سٹے
زور نال ڈھنڈا گھڑے تے ماریا ۔ گھڑا چور وچور ہو کے تلے لگا مگر پانی اک قطرہ بھی تلے
نہ چھڑیا ۔ پانی گھڑے دی شکل بیچ سرتے تے موجود رہیا ۔ لل دید اندر آکے بھانڈا بھانڈا
پانی نال بھر چھوڑیا تے کجھ پانی بدھ گیا اوہ باہر سٹ چھوڑیا ۔ جہڑا اک بچ بڑا تلا بن گیا

۲. لل دید پھر دیاں پھر دیاں ہک واری جوگی پورہ پہنچ گئی ۔ شیخ نصرالدین دے گھر ہک جنڈک
جمیاں دا آسا۔ جہنے تھیں ہجان تک اُس ماؤ دا دودھ نہ پیتا آسا۔ لل دید خود جا کے اُنہاں دے
گھر بیچ پہنچ گئی تے بچے کو جھولی بیچ چا کے آکھیا تو جمدیاں شرم نہ آئی تے دودھ پیندیاں

سرم آیندی ہے ۔ بچے فوراً ماؤ دا ممّا پکڑ کے دُودھ پینا شروع کر دیندا۔ تے کجھ کتاباں وچ ایہ
بھی پتہ چلدا اے کہ اُنہاں پہلاں اپنا دُودھ پیالیا تے پھر ماؤ دا۔ خدا بہتر جانڑدا اے ایہ جہڑک
لبھن وچ علمدار کشمیر شیخ نور الدین نورانیؒ ناں نال دُنیا وچ مشہور ہویا۔

۳۔ ہک واری لل دید ہوراں ایک شخص کو سمرانّاں تراں کر دیاں دکھیا۔ پچھیا ایہ شخص توں
کہہ کر دا پئیں اُس شخص جواب دتا کہ میں اللہ دا ذکر کر رہا ہاں سامنے اک تھالی تے اک ڈھکنی،
رکھی ہوئی آسی۔ لل دید تھالی کو پیراں نلے رکھیا تے ڈھکنی کو سر تے آ کھیا پڑھ ذکر۔ اُس شخص
لا الہ اللہ پڑھیا۔ لل دید غیب ہو گئی کجھ چر لبھوا اُس شخص الا اللہ پڑھیا تے لل دید سامنے آسی۔ پھر اُس
شخص کو اپنا مُرید بنا کے چلی گئی۔

۴۔ ہک واری ہک پجکھا شیئے اشکار ڈھونڈھدا آسا۔ بیچ اُوہ لل دید ہوراں کول پچھیا
بکرم اُسدا غصہ لہہ گیا۔ تے لل دید دے پیریں پئن لگا۔

۵۔ جس ویلے حضرت امیر کبیر سید علی ہمدانیؒ کشمیر آئے تے لل دید اُنہاں نوں ملاقات واسطے
گئی۔ اُس ویلے لل دید دا جسم ننگا آسا۔ ہک کپڑے والے کولوں کپڑا منگیا تے اُس نہ دتا
حضرت شاہ ہمدانؒ دی سواری نیڑے آئی تے لل دید ہوراں کانورے دے بلدے تنور دے وچ
چھال مار دتی۔ کانورے ڈرے نال تنور تے ڈھکن دے چھوڑیا۔ اجر تو نی حضرت امیر کبیر اُٹھتے
پہنچ گئے۔ اُنہاں کانورے کو فرمایا تنور دے را ڈھکن چا۔ اُس کھدیاں کھدیاں ڈھکن چایا۔ کہہ
دکھدے کہ لل دید ہک خوبصورت لباس وچ ملبوس حضرت شاہ ہمدانؒ دے استقبال واسطے باہر
آرہی ھے۔ ایہ لباس ایتنا خوبصورت آسا کہ ہجاں لوتی کسے دکھیا ہی نہ آسا۔ ایہ
آسیاں لل دید ہوراں دیاں کجھ کراماتاں جہڑیاں اُس گل تے دلالت کر دیاں ہین کہ لل دید کامل
ولی اللہ آسی۔

بشیر احمد خاکی

للہ عارفہ اولیا یا شاعر

للہ دیاں کراماتاں

اس ہتھیں پہلاں کہ مضمونے دے عنوانے تے بحث کیتی چلے
میں مُناسب سمجھداں کہ پہلاں للہ عارفہ مرحومہ دے متعلق کوئی سرسری
تاریخی قصہ قلمبند کیتا گچھے تاں جے پڑھنے والے صاحب کسے حد
تکر قصے دی حقیقت ہتھیں واقف ہو گچھن ۔

اسنے اس زرین تے بے نظیر مُلخے بیچ ساریاں خدا دوست، اولیاء،
متقی، پرہیزگار، عالم تے شاعر کالسریاں پچھے ہو گزریاں ہین جہیڑیاں نہ
صرف اپنے وقت بیچ ہی مشہور معروف تے یکتا آسیاں بلکہ اُنہاں
عملاں لختاں وفنی کمال تے کراماتاں اننی شخصیت لافانی بنیا چھوڑی ۔
یہ تہ لبھے نکر لوکاں دے منہیں بیچ انداز کر عام ہے۔ اُنہاں ہی
خوش نصیب کالسریاں بیچوں اک للہ عارفہ بھی ہین، بلکہ ایہ آکھنا حقیقت
کو ظاہراں کرنے دے برابر یعنی اظہر من الشمس ہے کہ کشمیر دی
سب ہتھیں پہلی بزرگ شاعرہ تے اولیا کالسری للہ عارفہ ہین ۔

سالِ ولادت :- ایہ عارفہ کس سال کہڑے مہینے کہڑے دِھیاڑے
جمی ایہ گل کسے تاریخ بچ صحیح تسلیم درج نی۔ البتہ نکیاں نکیاں کتابچیاں
بچ درج مختلف قصے دے تحریری ثبوط ملدن۔ پر انہاں نے اجے
تونی کسے ہکی تاریخ دانے بھی اپنی تاریخ دا ثبوط دیتے تے پوری ہمت
نی کیتی یعنی کسے بھی اوہ وثوق دے نال تسلیم نی کیتا کہ کہڑا سنہ ولادت
صحیح ہے نہ کہڑا نہ۔ البتہ محمد الدین فوق ہوراں للہ عارفہ دے بارے
بچ ایہ لکھیا ہے کہ اندی تاریخ پیدائش ۷۳۵ھ ہے۔ اگے لکھدے
ہین کہ بعضے مورخاں اندی ولادت دی سنہ ۷۰۰ھ لکھی ہے یعنی عہد
حکومت سلطان علاو الدین شبیر۔ پر تمام شائقین ۷۳۵ھ تے متفق
ہین کہ اہی تاریخ صحیح ہو سکتی ہے۔ اسی طراں پروفیسر بدری ناتھ بھی
اسی تاریخ نال اتفاق کردیاں لِخدے کہ شیخ نور الدین نورانی دی ولادت
۷۷۹ھ چھیبی جمادی الاول مطابق ۱۳۷۷ء ہے۔ انہاں ہتھیں
للہ عارفہ ۳۰، ۴۰ سال بڑی ہین۔ ایہ قیاس اُنہاں دے ہکی واقعے تے مبنی
ہے کہ "جس ویلے شیخ نور الدین نورانی پیدا ہوئے اوہ دودھ نہ
پیندے آسے کہ للہ عارفہ اُوھرو کسے پلے ہتھیں آئی نکے جند کے کہاوو
کو لو کھس کے اپنی چھولی بچ جا بہے تے گی آکھن کہ جے ہتھیں نہ شرمے نہ
ہون دودھ بیندیاں کہہ شرمدیں۔ ایہ گل سُنیں نال ہی جند کے سُکی
دودھ پینا شروع کر دتا۔ ایہ گل صاف ظاہر ہے کہ اُس ویلے للہ
عارفہ دی عمر ۳۰، ۴۰ ورسال دے بنیڑے تریڑے ہووے آ۔
خدا بہتر جانیدے۔
میں اینھے محمد الدین فوق دی تحریر شدہ کتاب دے مطابق

للہ عارفہ دا سال ولادت ۷۳۵ھ لکھداں۔
للہ عارفہ سرینگر شہر ہتھیں نو میل پچھے دکھ جنوب مشرق دے
پاسے پانپور دے نیڑے درانے جہلم دے کنڈے سیمپور گراں بچ
ہکی پنڈت گھرانے بچ پیدا ہوئی۔ للہ عارفہ داپے پک جیکا کھنیدا پیندا
زمیندار آسا۔ پر بیتہ نی کہ اُس ناں کہہ آسا۔ اسی طراں ایہ بھی ٹھیک
طراں پتہ نی چلدا کہ للہ عارفہ مرحومہ ظاہری طور تعلیم پڑھی کہ نی۔ کدھے
پڑھی ہے نہ کس کولو۔ کُتے استاد کولو، کسے سکولے نہ پاٹ شالے بچ
اپنے پیئو کولو یا ہور کسے کولو۔ ایہ ساریاں گلاں تحقیق طلب ہین۔ حالانکہ
اک ہندو برہمن للہ عارفہ دا گرو بھی آسا۔ اوہ صرف معبودانِ باطل دی
پرستش پوجا پاٹ دے طریقے تقریری یعنی زبانی سکھالدا آسا۔
خیر للہ عارفہ حسن کجھ پڑھیا ہووے کہ نہ اُس گلے دی کوئی خاص لوڑ بھی
نہ آسی جس کو اللہ پاک علم الدنی عطا کرے اُس کو ظاہری علم دی کہہ
لوڑ ہے۔ للہ عارفہ نکی عمری نی ہتھیں بڑی نیک طبیعت، روشن خیال،
ھابرنہ شاکر، نرم مزاج تہ حلیم آسی۔ ہمیشہ صبح سویلا اُٹھنے عادت
آسی۔ صبح صادق ہتھیں اگے ہی ہتھ مُنہ دھو کے اپنے معبود برحق دی
طرف رجوع کر کے حسب عادت عبادت کردی آسی۔ ساری دِھیاڑ
گراں دیاں کُڑیاں نالو زمینداری دے کمے بچ لگی رہندی آسی نہ نال ہی
جو کھراں کو گھاہ بہینا تہ پانی پیالنا بھی اندا کم آسا۔
للہ عارفہ جنہاں کو کشمیری مسلمان لا دے نال لل دید تہ لل موجی
یعنی لل دادی تہ للہ اماں آکھدے ہین تہ ہندو لوک للہ ایشوری دے
ناں نال یاد کردن۔ للہ عارفہ دا اصلی ناں کہہ آسا اس گلے دا کسے کو

لوکاں کنیں اوہلے رکھیا۔ پر حقیقت کدوں چھپدی اے۔
لل عارفہ مرحومہ دی سس بڑی ظالم، جابر تے سنگ دل آسی۔
سساں دا ظلم تو نوہاں تے ہر جا ای مشہور اے۔ ہر علاقے وچ اپنے
اپنے طریقے نال مثالی بن گیا ہے۔ مگر کشمیر دی اولا سس۔ جہڑی
لل عارفہ دے حصے وچ آئی اوہ شاید ہی کدے کسے دے حصے
وچ آئی ہوسی۔ اسی وجہ تھیں کشمیر دی سس ایشیا دیاں سباں سساں
تھیں اگے نکل گئی اے۔ اوہ شہرت وچ سباں تھیں بدھ کے تے جیہے
واسطے اپنا ناں کڈھ گئی اے۔ مختصر ایہ کہ لل عارفہ دے سر تے
تے اُس ظالم سس دے ہتھوں مصیبتاں دے پہاڑ بیر ترین ہوئے۔
اوہ ظالم سس اُس کولوں گھر دے داسارا کم کرالدی آسی۔ جہڑے کم کر
دو تواں ترداں آدمیاں تھیں وی نہ ہو سکن اوہ اس نرینی کولوں کرالدی
آسی۔ ایہ شریفہ بڑے ہی صبر تحمل نال بڑے حسن اخلاق تھیں ایہ
سارے کم کردی آسی۔ ایہ سب کجھ کر کے وی اوہ ظالم سس اُس
تھیں کرہت کردی آسی۔ تے ہمیش خفاہ رہندی آسی۔ پھڑے
منہیں تو تنگ جھک کے گل کرنی، ہر گلے نال مہنے، دینا نال بدویاں
تے گالیاں اس ظالے سو دا کم آسا جس ویلے جیہی وچ نرکی دیکھت)
لل عارفہ واسطے کڈھدی آسی ہمیش اک سلاٹا ہتھنے تلے جیہی وچ
رکھدی آسی تے اُتے تھوڑا تھوڑا بھت مُبور کے دے چھوڑ دی آسی
تاں جے دیکھنے والیاں کو ایہ دسے کہ لل کو سس تے وچ سارا بھت
دیندی لل عارفہ جیہڑی کو جانیو صابر تے شاکرا آسی ہمیش چُپ کر کے
بھت نے کھا رو ہووے تے سلاٹا دھو کے فر جیہی وچ رکھ کے

صاف ہیندی۔ ہر کی تحریر تھیں صرف لل دا ناں "لل" ملدا اے۔ عام
لوک روایت دے مطابق جس ویلے لل عارفہ مجذوبیت دے عالم
وچ برسنی ٹردی آسی۔ گراں دے نیچے لفنگے اُنہاں نال ٹھٹھے تے مذاخاں
کرن لگے، اُنہاں سُنی خدا دا ناں گھن کے اپنی دھنی بکڑ کے نلاں
جھکی نے اُنی بدھا چھوڑی کر جنواں توں وچ پہنچ گئی جس نال اُنا ستر
ڈھکے گیا۔ "لل" کشمیری زبان وچ اُس موٹی چیز ہیں کو آکھدن جہڑی کہ
بڑی ہو کے لڑک گیندی ہے۔ ہو سکدے آسی وجہ تھیں اس عظیم کالسری
دا ناں لل دید پیا ہووے۔ ایہ روایت لوکاں وچ سینہ بسینہ ٹردی
آئی ہے۔ خدا بہتر جاندے۔
لل عارفہ ہجاں چنگی طراں بالغ نہ ہوئی آسی کہ گراں دے رواج
دے مطابق اُستنے پیو سُنی اُستنی شادی پامپور دے کی برہمن زادے
نال کراں چھوڑی۔ لل عارفہ دی طبیعت نکی عمری تھیں نہ نہا پسند آسی۔
ایہ عابدہ تے گوشہ نشین ہونے دے نال نال ہمیش گھٹ گلاں کردی
آسی۔ اللہ پاک دا کرنا ایہ ہو یا کہ انہاں کو اپنے خاوند دے نال کوئی
موافقت تے محبت نہ ہوئی۔ اوہ بڑا ظالم تے سُجھوکدا آسا۔ نہ اُس
سُنی کدے لل عارفہ نال ہم بستری دی خواہش ظاہر کیتی تے عارفہ
سُن ہی آپے کول اپنے دی اجازت دتی۔ پاک ہی آئی آسی تے پاک
ہی مڑ کے گئی۔ بیاہ کرنے نال اُتنے دے دل تے جذبہ عشق الٰہی تیز
ہو ندا گیا ہور ہولیاں ہولیاں دنیاوی دھندے گھٹنے لگے، دنیاوی
کاروبار تے دنیا دی محبت چھڈ دی گئی۔ عشق الٰہی تے استغراق اُس
تے غالب ہون لگا۔ اپنے دموں دِس لگ کے اس ایہ راز بڑی مدت تک

کے سسو دے حوالے کر چھوڑے، اس گلے دا کسے کو پتہ نہ لگن دیندی
آسی مگر اتنا کجھ کر کے بھی سس اُسنی نہ ہو سکی۔

اک دِھیاڑے اُندے گھرے بچ (ہون) جھیڑا کہ سنسکرت
بچ نیاز خیرات کو آکھدِن۔ یعنی کجھ نیاز آسی۔ کُجھاں کتنا بجیاں بچ
لکھیا دا ہے کہ اس دے سوہرے کسے کو دعوت کیتی دی آسی جبرے
کجھ بھی آسا دعوت بڑے ہی دھوم دھام نال یک رہی آسی، للہ
عارفہ دریا تے پانیں کو گئی دی آسی جھنے بچ ساریاں گما ہنڈیاں
پانیں تے گھٹیاں آسیاں جنہاں بچ کجھ دُشمن نہ کجھ دوست
سنگنیاں آسیاں۔ کجھاں گماہنڈنیاں سُن للہ عارفہ در اشارہ
کر کے آکھیا کر اَجے للی دے گھر بڑا وازوان پکدے اج سنجاں
للی رج کے ماس بھت کھیسی۔ اساں کو بھی یاد نہ رکھیں۔ للہ عارفہ
سُن ایہ گل سُن کے جواب دِتا۔

ہنُدھ مارنیں کن کٹ، للہ نِل وٹ ٹر لہ نہ کُنی

یعنی ہنڈو مارن یا لیلا مارکے دعوت کھواُن ماڑ سلاٹا کرُٹا لی گین
لگا۔ اُستا شہرا اس یا سیوں کرُے ٹر دا آسا للہ دی ایہ گل سُن گیا
تہ دِلے بچ یاد رکھ کے کسے کو آپنا آپ دسے بغیر ہی نکل گیا۔ جھیڑے
ویلے سنجاں سس للہ دی جبینی بچ بھت کڑھ کے اُس کو دین لگی۔
سُہرے سُن اُٹھ کے جبینی آپے اگے آندی تہ بچ ہتھ پا کے دکھن
لگا تہ سچے نال بچو سلاٹا نکل آیا۔ اُس سُن سلاٹا کڈھ کے دور سٹ
چھوڑیا تہ شرینی کو سخت مند بھنگ آکھیا ہور بے عزتی کیتی۔
اُس کو اپنی نوں نہیں دی صداقت ہور صبرو تحمل تے پورا یقین ہو گیا۔

اُس ظالے سسو کو اس گلے دا پرُوہ اُٹھنے ہفنیں پچھے سِروہی ضد
کُھل گئی تہ منہیاں طعنیاں نال اُستیاں زخماں تے ہور بھی لون
چھنکیسن لگی۔ نال ہی گالہیاں ٹُد وایاں تہ فضیحیاں نال ہر ویلے
اگے ہفنیں مُچ ہیفن لگی۔ تہ اپنے پُترے (للہ دے خاوندے) دا
جھیڑا اس گلے ہفنیں بے خبر آسا اپنی بڈھی ہفنیں ول ہیفن لگی۔ اینفے
توڑی کر اس پاک دامن عارفہ تے بڑے شرم ناک الزام لین لگی سسو
دے وحشیانہ ظلم دے نالی نال ہون اپنے خاوندے ہفنیں بھی دکور
ہون لگی۔

استا خاوند ماوؤ دے آکھے تے اس کو ہمیش مارن کُٹن لگا۔ ہر
دِھیاڑے بچاری کر کار کر کے سنجاں مار کھیندی آسی۔ پر اُس ظلے کو
عارفہ بڑے صبرو تحمل نال ہسنیاں ہسنیا برداشت کردی آسی۔ للہ عارفہ
ہر یکی مُصیبت دا مقابلہ کُھلے ہفے نال ہر وقت صبر تے شکر نال کیتا تہ
کدے بھی حرف شکایت مُنہیں تے نی آندا۔

اک واری اس طراں سسو سُن پانیں کو جولی للہ عارفہ دریا تے پہنچی۔
اُتھے پہنچے نال ہی اُس نے حالت محویت و استغراق یعنی غلبہ عشق الٰہی
ہو گیا۔ ہور نال دِھیاڑیاں ہفنیں ذرا چیر لگ گیا سسو کو اسنے اس
چیر لینے تے بہانا تھیا گیا تہ لگی پُترے کو آکھن " دِختیں وانیڈ یا
ایہ تیریت نوڑی کھبی ہے۔ کدوں دی پانیں کو جولی دی آہی اس دقتے
توئی دوئی گڑی دساں میلاں تو پانی گھن کے مُڑ آئی ہو دسے آ مگر
نوڑی نیک بخت جو نواں قدماں تے بھی دِھیاڑا چھوڑ دی ہے۔
خیرے کنیاں یاراں نال ٹکلے کر دی ہوسی ایہ اسی طراں ہر دِھیاڑے

نکو تنگ کر دی اے۔

اُستے پُتّرے نوں ہیر چڑھ گئی تے اوہنے نال سوٹا چا کے لل عارفہ نوں باہرے واسطے بڑے نکلیا اتنے بچو لل عارفہ بھارے بیچ لڑی اگے پیچ گئی۔ جنیاں اوہ اپنے خاوندے کول پہنچی اُس بد بختے سٹن بکدم سوٹے دی ماری۔ سوٹا مارے نال ہی گھڑا چور چور ہو کے ٹھیکریاں زمی تے چھڑ گئیاں۔ مگر پانی جیراں آسا اُسی طراں گھڑے دا گیڑا بنیاں داللہ دے سرے تے کھلتا رہیا۔ ایہ تماشا دکھ کے کچھ سوٹے مارے دے نجدا لگ گیا۔ لل عارفہ اسی طراں اوہ پانی سرے تے چا کے اندر آندا تہ بھانڈا بھانڈا پا بیس نال بھر ماریا مگر بھاں بھی پانی تہ مکیا تہ لل عارفہ سٹن جوش نال اوہ پانی بوہی بچو باہر ڈھند۔ چھوڑیا جس نال باہر مدانے بیچ اک نکے بڑا سارا سر بن گیا جس کو لوک اٹھکل لل تراگ دے ناں نال یاد کردن۔

جس وقت لل عارفہ دی ایہ کرامت لوکاں ڈٹھی تہ یقین سارے گراں بیچ اس گلے دی مشہور ہو گئی۔ لوک جھکیاں دے جھکے کٹھیاں تہ فرد لل عارفہ کولاین لگے لوکاں کو اسنی فقیری دا پورا یقین ہو گیا۔ اس بھتیں پچھے یا ہور قصے بھتیں علاوہ دوئیاں گراؤں بھتیں لوک نزنڈاں دے ترنڈ این لگے تہ اُنھے جنیاں میلہ جیہا لگ گیا۔ گما ہنڈریاں کو تہ پہلیاں ہی بھتیں ایہ پتہ آسا کہ ایہ کڑی کبھی صابر شریف حلیم تہ نیک خصلت ہے۔ اس بھتیں پچھے جدوں ایہ کرامت بھی ڈٹھی کڑیاں آآکے استیاں پیراں نے چٹیرن لگیاں۔ نال ہی مترد بھی ہندو عقیدے دے مطابق سجدہ کر کے سلام کلام لگے کرنا۔ اسنی ایہ ظالم

سس تہ اوہ کچھو دا خاوند اپنیاں اپنیاں غلطیاں تے پشیمان ہو گئے۔ اُنہاں کو بھی اُسنی بزرگی دا پکا یقین ہو گیا تہ انہاں ساریاں گھرے دیاں اکٹھیاں ہو کے ایہ مشہور کیتا کہ ایہ خدا دوست تھا مجذوبہ کڑی ہے۔ اس کو لو گھرے دا کم کرانا چنگی گل نی۔ ایہ اساں کو بیتر نی کھڑی مُصِبتی بیچ پھیسی نال ہون اس بھتیں کم ہو ہی نی سکنا۔ اس بجتے الہی بہتر ہے جے اس کو کھلی چھوڑ دیو۔

اس بھتیں پچھے انہاں اسی مشورے تے عمل کیتا تہ لل عارفہ کو گھرے بارے نے کم بھتیں چھوٹ مل گئی۔

ہر دھیاڑے لل عارفہ کول لوکاں دی بھیڑ لگی رہندی آسی۔ سارا مکان بھرے گیندا آسا راہ بھی نہ تھہیندا آسا۔ لل عارفہ کول جس ویلے لوکاں دا این گینا اتنا عام ہو گیا اوہ گھابر گئی جے لوکاں دے کملگونڈے بیچ پھس گئیاں۔ اس دا دل تنگ ہو گیا تہ ایہ بالکل ہی بے نیاز ہو گئی۔ کھنسیا بیٹا کھل گیا نیندر فناہ ہو گئی سر ونگی تہ پیر ونگی گھرو نکل گئی۔ اکھیاں بھتیں اتھرو داں دیاں نہاراں لگ گئیاں تہ اللہ دے عشق دے ستونے نال بنیے در کھڑی۔ نہ اس کو برنے دی پرواہ تہ نہ بارشے دا ڈر، نہ ڈِچھے دی پرواہ نہ ٹھنڈ کے دا خوف نہ تہ کے بھیڑے دا خوف۔ دل خدا دے عشق بیچ غرق ہو گیا۔ برلیاں باسیاں روندی تہ کرلیندی بیچ بنیوں بن فردی رہی۔ کسے ویلے اُس کو اپنا خاوند پکڑ کے گھر آندا آسا تہ کر سے اوہ ظالم سس ہیں منتیں تہ عاجزی کر کے مولو آیدی آسی۔ ہر لل دا ساریاں کو ایہ جواب ہوندا آسا کہ اے اللہ جس نوڑی نشنا خت کر گھدی اوہ

اپنے آپ نے کھتیں بے خبر ہو گیا۔ اوہ اِس فناہ جان او جُسے کو کہہ کرسی
ہور اوہ دِھیاں پُترا اللہ گھرے بارے کو کہہ کرسی۔ دیوانی کیتیاں
ہر دوئی جہان بخش دتے۔ اے اللہ تو ڈا دیوانہ دواں جہاناں کو
کہہ کرسی۔ اک دِھیاڑے گھرے والیاں اُس کو سمجھنے واسطے اپنا
ہندو گرو جہڑا کہ للہ عارفہ دا بھی گرو آسا گھر ٹا کیا ناں جے اوہ
للہ عارفہ کو سمجھا وے کہ اوہ اس طراں ننگی برہنی اندر باہر نہ پھرے
جس ویلے گرو سُن للہ کو اُستنے خاوندے کو اَپنے سامنے بہال کے
للہ کو نصیحتاں شروع کیتیاں تہ لگا مثالاں دین۔ اُس ویلے للہ عارفہ
سُن سبھے رمزاں والے جواب دِنتے جے سب سُننے والے حیران
ہو گئے تہ آخر کار مجبور ہو کے سر و کھُلی چھوڑ دتی۔ راس بحث دی اک
جھلک ایہ کہ "جہڑے ویلے گرو سُن پہلیاں للہ دے خاوندے
کو ہو سوال پُچھدیاں پُچھیا کہ دس سبھاں روشنیاں بچو کہڑی روشنی
چنگی ہے۔ ساریاں تیرتھاں ہور زیادہ ناں کھتیں کہڑی زیارت اُچی
تہ بہتر ہے؟ ساریاں دوستاں کھتیں کہڑا دوست چنگے۔ دُنیا
دیاں ساریاں چیزاں بچو کہڑی چیز بیچ دلے دا آرام ہے"؟ للہ دے
خاوندے سُن جواب دتا ہے

چندرس ہیو نہ پرکاش کا تنہہ — گنگہ ہیو نہ تیرتھ کا تنہہ
باندون ہیو تہ باندو کا تنہہ — زنہ ہیو نہ سُکھ کا تنہہ

یعنی چنّے جی لو کسے بیچ نی اوہ سب چیزاں کو لو نورانی ہے۔
گنگا ایل تیرتھ جیا ہور کوئی تیرتھ زیارت نی۔ رشتے داراں تہ
دوستاں جیاں کوئی ہمدرد نی۔ ستر یعنی جنی ہور کوئی نعمت نی تہ

نہ ہور کسے چیز کے بیچ دلے دا ارام ہے۔" گرو سُن للہ دے
خاوندے کو جواب دتا" ہے

اُحچھین ہیوہ نہ پرکاش کا تنہہ — کھٹن ہیوہ نہ تیرتھ کا تنہہ
چندرس ہیوہ نہ باندو کا تنہہ — اُرس زُوس ہیوہ نہ سُکھ کا تنہہ

جتیں، اکھیاں جیئی ہور کوئی نورانی روشنی نی۔ جنوواں جیا کوئی
دوست نی۔ چینتے یعنی دولت جیا کوئی یار نی۔ سَرد لی جاتی جیا
کوئی ہور سُکھ نی تہ نہ دلے دا ارام ہے۔
للہ سُن جدو ایہ ساریاں گلاں سُنیاں تہ اُس جواب دتا ہے

لیس ہیوُ نہ پرکاش کا تنہہ — بیسَن ہیوُ نہ تیرتھ کا تنہہ
دلیس ہیوہ نہ باندو کا تنہہ — بیسَن ہیوہ نہ سُکھ کا تنہہ

یعنی، حقیقی روشنی (دیے دی روشنی) کھتیں ہور کوئی روشنی بھی
نی، پتے خیر حقیقی وانفی کھتیں زیادہ ہور کوئی زیارت چنگی نی۔
اللہ پاک جیا کوئی ہور رفیق نی۔ عشق جیا ہور کوئی سُکھ تہ ارام نی۔
جدو ایہ گل گرو جی کہ تہ للہ عارفہ دے خاوندے دیاں کناں بچ
اوہ لاجواب ہو گئے۔ کتیاں جے اِس جواب بیچ ڈوہنگا بہت آسا۔
اسی طراں ہور بحث بھی ہوئی۔ الغرض للہ عارفہ ہر سوالے دا جواب حقیقت
دی روشنی بیچ دِتا، جس کھتیں گرو اتنا متاثر ہو گیا کہ اُس کو سُننے دی
طاقت ہی نہ رہی تہ نہ اُس کھتیں پچھے للہ عارفہ دیاں گھرے والیاں
کو بھی اُس کو ڈکے دی جرأت ہو سکی۔ مختصراً ایہ کہ للہ عارفہ دا ترفالاٹھ
جس وقت ہدو باہر ہو گیا اُس یک دِھیاڑے اُٹھ کے پیلے چیر پھاڑ
کے لیراں کر چھوڑے تہ ننگی ہور برہنی ہینے کو ٹر گئی۔ کسے جائی ارام نی

کیتا ہک جنگل جیہاں کے رکھیندی نہ آسی کہ دھئے در ہور ہیندی آسی۔
بنے بچ سکیا دا پیلا زرد گیاہ نہ سکیا دا میوہ کھیندی آسی۔ اسی
طراں دس باراں سال ہندہ نہ بھلاک کھا کے جنگلی زناوراں نال بنی
ھنیں دوکر رہندی رہی۔ اک دھیاڑے اس طراں فِر دیاں فِردیاں
جنگل ھنیں نکل کے بستی بچ پہنچی۔ پانپور قصبے بچ اُس وقت اک مشہور
پنڈت سُیاں دا عبادت گزار آسا جیناں نال سدھ شری کنٹھ آسا۔ اس
پنڈتے اپنے مکانے بچ اک بڑا سارا بُت خانہ بنیا یا آسا۔ جس بچ
سیکڑاں نکے بڑے بُت رکھے دے آسے۔ گرُواں نڑواں دے
ناں تے انہاں بتاں دے ناں بھی رکھے دے آسے۔ لل عارفہ جیہڑے
ویلے اُتھے پہنچی اوہ سدھی اس بُت خانے بچ بڑ گئی اُس ویلے
لل بالکل ننگ منگی آسی۔ پنڈتے سُن جیہڑے ویلے اینگ ننگی منگی
جھلی بلا ڈٹھی اُس سرنلاں سٹ کے جنواں بچ دے جھوڑیا تہ اکھیا
توٹ گھدیاں لل عارفہ کول پہنچی تہ اُس پنڈ نے کوٹا ہک کے آکھیا۔
اے بیمقو فاندھ کسراں آپنا سدھ ناں ر کھیئے دے۔ بھئی نوں
کنیاں اپنے آپنے کو ولی آکھالدیں۔ توڑیاں اکھیاں بچ تہ اصلی او ہے
ہی نی ۱۶ تا میں تکو بکی دے دو نظر ایندن۔ ایہی سو باتہ نظری دا قتور
جس دے بگڑنے تو توں خدا دی واحد ذات داناں کدے۔ جانا بھئی
کڑی دا ناں کیندیں تہ کدے۔ سھگوان بھی مڑو داناں کیھور کے ٹھا کیندیں
اُس بے نیاز نے گو مڑواں تہ کڑیاں نال دلا کے بکو اس کرد ا رہندیں۔
توں ہجے کچھ بھی دکھ رہیں اوہ سب کچھ اُسی دا پیدا کیتا دا ہے۔
توں اکھیاں کھول کے گنیاں تے دِ نخنا۔ اُستی قدرت دے رنگو رنگ

نظارے جنڈ لہ بوٹے، کیڑے پتنگے۔ مٹی بٹے سب کجھ اُسی دے۔
اکھیاں میچ کے دکھ صرف اوہی ہر جائی نظر ایسی۔ تدھ ایہ گل نی سنی
کہ اللہ پاک دا فرمان ہے۔
توں جس پاسے بھی دکھسیں ہر پاسے ماڑی قدرت نظر ایسی
بہادیں اپنے دے بچ سوچ سمجھ کر دکھسیں یا دُنیا دے شور شر
دے طرف توں فانی مال ھنیں نس نے اکھیاں پاک بنا کنیاں کر
مندیاں تے بداں اکھیاں بچ حقیقی لو بتی سونڈی۔ جس ویلے پنڈتے
سُن لل عارفہ دیاں ایہ ڈو ہنگیاں رازاں والیاں گلاں سُنیاں اوہ تعجب
ہوگیا پیر نال اللہ دے ننگے رہنے نے بھی سخت حیران ہویا۔ کہ ایہ کبھی
صانع فقیر کڑی ہے۔ لل عارفہ پنڈ نے نال ایہ گلاں کرنے دے بعد
اُٹھ کے اُنہاں بُتاں کول گئی تہ اُنہاں م نے رخ حا جب یعنی بول
کران لگی۔ ہر شئی لکا بیٹھن جے ایہ کجھ نہ کر۔ ایہ اللہ دی نظری دی جا
ہے۔ اتھے اللہ پاک ہمیشہ اپنی نظر رکھدے۔ تہ اتھو سب اُستی
رحمت حاصل کرداں۔
لل عارفہ سُن آکھیا: "فر کو اوہ جا وس جتھے اللہ پاک دی نظر نی بیندی
جیہڑی جا اُس ھنیں اوہلے ہے۔ ہر بینے سُن جدا ایہ گل سُنی تہ اوہ
لاجواب ہو کے ہا کے لگا کرن تہ بیٹے بیہوش ہو کے جھڑ گیا۔
بعضے تاریخ داناں دے نزدیک سید جلال الدین بخاری (ر) ۷۴۸ھ
کشمیر بچ آئے ہین اُس وقت لل عارفہ اپنے مُرشد کو ڈھونڈی جنگلاں
تہ بیابانان بچ فِر دی آسی۔ اُس کو اسی ویلے اس گلے دی سخت
لوڑ آسی کہ بکو کامل مرشد حاصل ہو گچھے تہ میں فیض معرفت حاصل کر گھناں

تاں کر میں معبود حقیقی کول پہنچ گجھاں ہور اُنتی حقیقت تھئیں واقف ہو گجھاں ۔ ایہ قصہ صاف طور تے اُستیاں کشمیری وازاں (واکھاں) ﷺ تھیندے ۔ جس ویلے لل عارفہ کو سید جلال الدین دے کشمیر آپنے دی باطنی خبر لگی تہ اوہ بڑی خوش ہوئی تہ بے صبری نال اُنہاں کے گھر آئی تہ پلے لل کے ست کوہ اگے گئی کے اُنہاں استقبال کیتا ۔ ہور ننگی لل سُنیں ایہ ملاقات سید جلال الدین رح نال ہیر پورہ گراں بیچ کیتی ۔ اُس ملاقات تے دا ذکر لل عارفہ دے شعری کلام بیچ اسطراں ملدا ہے کہ ”جدوں میں مرشد کول پہنچیاں میں ڈٹھا کہ اُنہاں پیراں نسیاں والے لوٹ لگے دِن ۔ میں اُنہاں اگے ست سجدے کیتے اُنہے نالیں جوڑے دا اپنیاں اکھیاں کو سُرما لایا ۔ مرشد کامل سُنیں مارے اُتے مہربانی کر دیا تھوسیاں مارڈا سر پیراں نو جاکے میں اگے پہلیاں ۔ اس تھئیں پچھے پیر ونگی اُنہاں ٹُر کے آئیاں ۔ مارے مرشد سُنیں اپنیاں مبارک ہتھاں نال رو ٹی پکائی اس تحفے بچو تُکو بھی کچھ حصہ کیتا تے لگے آکھن کر نوڑا مرشد جلدہی کشمیرا پینے والے جس تھئیں تکو فیض معرفت حاصل ہوسی۔

لل عارفہ اس طراں پہلیاں نالو فر جنگلاں در ٹُرگئی تے کھل کھلی اپنے پیارے دے گیت گئین لگی ۔ لل اس حالتی بیچ مشغول آسی کہ حضرت سید حسین سمنانی رح جندے یارے بیچ حضرت جلال الدین ۔ بخاری ہجوریں کچھ سال پہلیاں لل کو خوشخبری سُنیا گئے آسے لل دے اصلی مرشد دی شکل بیچ کشمیر بیچ بمطابق ۳۷۳ھ داخل ہوئے ۔ حضرت سید حسین سمنانی تہ حضرت تاج الدین سمنانی حضرت امیر کبیر سید علی ہمدانی رح دے بیتر برے بھرا آسے ۔

ایہ دو تی بھرا حضرت امیر کبیر رح ہوراں سُنیں ایران تھئیں کشمیر دا حال پال دیکھ واسطے جیہے آسے کہ دین دے بارے بیچ پتہ لاسکن تہ نال ہی ایہ بھی دیکھن کہ امیر تیمور کہ گانی دا ظلم کشمیر بیچ بھی پہنچے کہ نہ ۔ سید تاج الدین شہبام پورہ نو ہٹہ بیچ قیام پذیر ہو گئے ۔ اُس زمانے بیچ تو ہیٹہ بادشاہ دی راجدھانی آسا ۔ سُلطان شہاب الدین شہمیری دا تخت اتھی آسا ۔ ایہ واقع ۳۷۳ھ دا ہے ۔ اُندے خط لکھنے دے بعد حضرت شاہ ہمدان صاحب کشمیر تشریف آندی ۔

حضرت سید حسین سمنانی رح کشمیر آکے اسلام آباد دے پاسے تبلیغ اسلام دے سلسلے بیچ تشریف لگھن گئے تہ کولگام ضلع اسلام آباد بیچ قیام پذیر ہوئے ، اتھی لوکاں کو اسلام دا فیض پہنچایا ۔ اسی خوش قسمت گراں بیچ فوت ہوئے تہ اتھی دفن بھی ہین ۔ جیہڑے ویلے سید حسین سمنانی رح کشمیر تہ پہنچے لل عارفہ کو باطنی طور تے اُنہاں پتہ لگ گیا بیچ مست کوہ ٹُر کے اگے پہنچی ۔ ملاقات کرے دے بعد لل تے بے خودی طاری ہوگئی ، ذوق شوق تھئیں زیادہ بدھ گیا ۔ روحانی فیض تے برکت حاصل کیتی ۔ آخیر تے روحانیت دیاں منزلاں حاصل کر کے لل عارفہ پوری طراں سید سمنانی رح دی مریدنی بن گئی ۔ ہور پوری طراں اسلام دے توحیدی طریقے بیچ آگئی ۔ لل عارفہ اس تھئیں پہلیاں بھی توحید پرست تہ واحدانیت تہ یقین رکھدی آسی پر اُستا طریقہ غیر اسلامی آسا ۔ مرشد کامل دی اس ملاقات توں بعد لل پوری طراں اسلامی رنگ بیچ رنگے گئی ۔ ہور کجھ وقت پیر مرشد دی خدمت بیچ گزارے تھئیں بعد

پھر جنگلاں تے بیاباناں ول نکل گئی تے اللہ دے عشق وچ اُس کوں کوئی
سُرت نہ رہی۔ [illegible] جھیڑے ویلے للہ عارفہ ننگی مجذوبانہ
حالتی وچ پھردی آسی ہور کسے نغیں سی ستر پردہ نہ کردی آسی،
اُس کوں دوڑوا امیر کبیرؒ نظر آئے تے گھابر گئی، جھلیاں نالو چھپیے
واسطے ادھر اُدھر دوڑن لگی۔ کپڑے دی کئی ہٹی اُنّے پیڑھ کے
دوکاندارے کو آکھن لگی ٹکو پڑدہ کرہے واسطے کوئی پلّا دہ اُس
دُکان والے سُن مخول کے نال آکھیا اجے تو نی ٹکو پڑنے دی لوڑ نہ
آسی اج کیہہ گل ہے۔ للہ عارفہ سُن جواب دتا اج ٹکو اک مرد!
ایدا آسی ہوندے دوکاندارے سُن پھر آکھیا اجے تونی ٹکو مرد
کوئی بھی نہ دسیا تو آسا نہ اجے تونی ٹروان وچ ٹُردی پھردی تے بیہندی
آسیئیں۔ للہ سُن آکھیا نہ توں غلط آکھدیں اجے تونی ٹکو سپ گڑ ہاں
ہی کُڑیاں نظر ایدیاں آسیاں۔ خیر آخر کار اُس بدبختے دوکاندارنے
سُن جتی ہٹی کپڑیاں نال بھری ہوئی آسی لل دیدی کو کپڑا نہ دتا۔ اسی
طراں دوڑدی تے نرڑدی لل دیدی کتیاں ہٹیاں اُتے گئی پر کسے
ہٹی والے سُن بھی نرس نہ کھادا آخر کار لل دید کئی کاندرے
دی ہٹی اُنّے پیڑھ گئی۔ تندور بلدا آسا۔ لل دید سُن بلدے تندورے
وچ اپنا آپ چھپائے واسطے چھال دے چھوڑی۔ نانوائی (کاندرا)
ڈر گیا کہ شاید مائیڑے متے خون لگ گیا اُس سُن نانویاں ناویاں
تندورے تے شانیک دے چھوڑی تے تندور ڈھک چھوڑیا۔
اتنے بچو امیر کبیرؒ اُتھے پہنچ گئے سدھے کاندرے دی ہٹی کول
آئے۔ اُنہاں سُن کاندرے کوٹا کیہا اوہ سامنے ہویا۔ امیر کبیرؒ ہوناں نے

آکھن لگے تندورے تو ڈھکنا چا۔ نانوائیے کو کمنی چھڑ گئی۔ امیر کبیرؒ فرمایا
گھابر نہ ڈھکنا چا اُتھے ماڑی امانت ہے۔ نانوائیے سُن
جدو ڈھکنا چایا تے حضرت امیر کبیر ہوراں سُن للہ عارفہ کو ڈونڈ
کتی للہ عارفہ سو ہینے نیلے سبز نویں پلے لائے دے تندورے بچو
باہر نکلی۔ اس میل دے پہلے اُس ویلے تونی کشمیر بچ کسے سُن بھی
نہ لائے دے آسے۔ للہ عارفہ تندورے بچو باہر نکل کے حضرت
امیر کبیرؒ دے سامنے آئی ادب نال سر نلاں کرکے سلام کیتا ہور
باطنی رمزاں نال گلاں کیتیاں۔ فیر کئی دوئے سبق طلب دعا کرکے
بدھیا ہو گئے۔ حضرت امیر کبیرؒ جھیڑے کہ کشمیر وچ ہی نہ بلکہ پورے
ایشیا وچ اک اسلامی مبلغ اعظم ہن جندے فیض تبلیغ اسلام
سبقیں، کشمیر دے ہیجے بجائے اسلام پھیل گیا تے تمام بتر کفر دا
نور اسلامی وچ تبدیل ہو گیا۔ ہوہی بھی للہ عارفہ دے مرشد بن گئے
جس جیہی امیر کبیر سید علی ہمدانیؒ نال للہ عارفہ دی ملاقات ہوئی
تے جنھے اُنہاں تندورے وچ چھال ماری اس جیئی دے بارے
وچ محمد الدین فوق تے قاضی نظام الدین خاکیاری لکھیا ہے کہ
اوہ جگہ تھا بتور ہے جھیڑا کہ سری نگر تے ہیر پورے دے لبتکار ہے۔
ہر لوک روایت دے مطابق جس جیئی للہ عارفہ سُن تندورے
وچ چھال ماری اُس جیئی دی نشاندہی مارے آگے غلام احمد شاہ
سوداگر زبیتہ کدل سری نگر اس طراں کیتی :۔

کرفلی محلہ روکنا تھ مندر سوتہ مسجد متصل مکان مرزا
سیف الدین ریٹائر سشن جج۔ اس جیئی اوہ نانوائی رہندا آسا

اُسنے ہجاں بھی ناتوا نیئے دی ہٹی ہے۔ خدا بہتر جاندے۔

اس تحقیق توں پچھے للہ عارفہ اسی طراں مجذوبیت دی حالت وچ
کوہ تے بیابان چھایندی رہی۔ اِک واری اسی طراں پھردیاں پھردیاں
کھیچوگی پورہ پہنچ گئی۔ اِتھے شیخ سالار الدین دے گھر اِک جنک
ہویا دا آسا پر اُوہ دودھ نہ پیندا آسا۔ للہ عارفہ سدھی اُندرے
مکانے وچ بڑ گئی تے جنک کھس کے اپنیاں ہتھاں نے چایا
تے معشوے دے مُنہیں تے اِک دُھپہ ماریا تے لگی آکھن۔

"زیہ بیلہ نہ مَنْد چھوکھ، یَیتہ کتھہ چھکھہ مَنْدِ چھاں"

ترجمہ: جدیں توں اس دُنیا اُتے آئیں تے جد تک شرم دے
تے دودھ پینے تھیں کیہ شرمدیں۔ اِس تحقیق پچھے اپنا مُمہ اُستے
مُنہیں وچ پا ہیا۔ معشوم یکدم دودھ پین لگ گیا۔ دراصل اِیہ
اِک رمز آسی کہ اُنہاں کو پہلیاں للہ عارفہ دا ممہ پینا آسا۔
اِیہ معشوم حضرت شیخ نور الدین نورانی آسے۔ جنہاں کو کشمیری
لوک للّہ دے نال المدار کشمیر تے تشدہ رِشی آکھدے ہین۔ اِک
واریں للہ عارفہ اسی طراں پھردی آسی تے اُنس سُن اِک آدمی ڈٹھا
جہڑا کہ اپنا سر اُتاں نلاں لار لار کے ذکر کردا آسا۔ للہ عارفہ سُن
اُس کول پہنچ کے آکھیا کہ ایہ کہہ کر دیں۔ اُس آکھیا "نفی اثبات"
للہ عارفہ سُن کے جواب دِتا کہ کہہ ایہ تو ہیا "نفی اثبات"۔ اُس اگوں آکھیا
ایہ نہ تے ہور کیہ! للہ عارفہ دے ہتھے وچ دو نکیاں نکیاں
چینیاں آسیاں جنہاں کو کشمیری وچ "ٹاکی" آکھدن۔ للہ عارفہ
سُن اِک بیراں تلے رکھی تے اِک سرے تے تے اُس عبادت گزار

شخصے کو لگی آکھن دِکھ نفی اثبات کس کو آکھدن۔ ایہ گل آکھ کے
"لا الٰہ" اُچے وازے نال پڑھیا تے دوئی چینیاں آپے وچ ٹُھڑ گئیاں
ہور للہ عارفہ غیب ہو گئی۔ چھپّے ہکی بچھو قرواز آیا "الا اللہ"
چینیاں پھر ہکی دوئی نال مل گئیاں تے للہ عارفہ اُنہاں بچو ظاہر
ہو گئی۔ اس تحقیق توں پچھے اُس شخصے دکار سری کیتی ہوڑ اوہ آپنا
خاص مُرید بنا گھدا۔ اسی طراں اِک دھیاڑے جد للہ عارفہ
ہکی گھنے جنگلے بچو لنگھدی آسی کہ اِک تھکھا سینہ گجدا تے دوڑدا
آیا جس ویلے اوہ للہ عارفہ دے نیڑے پہنچیا اُستے ساری لہر
ٹھنڈی ہو گئی۔ اکھیاں تحقیق اتھرو نواں دی دھفاز لگ گئی تے للہ
عارفہ دیاں پیراں تے سر رکھ کے گریہ زاری کرن لگا۔ ایہ عجوبا
کجیاں لوکاں اُسن ڈٹھا جہڑے اُس ویلے جنگل وچ موجود آسے
لوک روایتاں نال نال ایہ گل کتاباں وچ بھی درج ہے۔

اسی طراں استیاں کئیں کرامتاں کتاباں وچ درج ہین۔ البتہ
للہ عارفہ دے مرنے دے بارے وچ کئیں روایتاں ہین۔
محمد الدین فوق تے قاضی نظام الدین نعمانی دیاں کتاباں کلام
للہ عارفہ تے تذکرہ للہ عارفہ وچ لکھیا دا ہے کہ اِک دھیاڑے
للہ عارفہ بُڈھی ہو گئے وچ ہکی لڑی دے پہاڑے وچ بیٹھی دی آسی
اُس کول دو "تناخ" جنہاں کو کشمیری وچ "نگاری" آکھدن
اُس ویلے مٹی دے ہونڈے آسے تے اج تا ہیکے دی شکلی
نالو لوہے دیاں ہوندیں للہ عارفہ انہاں بچو ہکی کو پیراں تلے
رکھ کے وچ اج رہی دوئی سرے تے رکھی لوکاں پچھیا ایہ کہہ

کردی ہیں؟ للہ لگی آکھن میں آپنا آپ غیر محرماں کھنیں چھپندی
ہاں۔ ایہ گل آکھیاں ہی اوہ دو وی تناخ ہکی دوئے نال فجھڑ گئے پر
لوکاں سُن تاولیاں تاولیاں آکے اُنلا تناخ جایا تہ اُسنھے کُجھ بھی نہ
آسا۔ للہ عارفہ دی موتوؤ دے متعلق "اسرار الابرار" بچ اسی طراں
لکھیا دے۔ ہکی ہور یں کتابے بچ درج ہے کہ ہک دیہاڑے
للہ عارفہ بیج بہاڑے دی جامعہ مسجد دے ٹھکے لاکے بیٹھی دی
آسی اننے بچو اگی دا ہک لمبہ ہوبے مار دا آیا جیہڑا سدھا آکے
للہ عارفہ کول پہنچیا تہ اُسنھے بیچ کے کھنڈ گیا للہ عارفہ اس بچ غیب
ہوگئی، چھپے ہکی کو اگ بھی غیب ہوگئی۔ لوکاں ڈھٹا کہ للہ عارفہ
بھی اسی اگی بچ غیب ہوگئی۔ پر خدا بہتر جاندے۔ البتہ تاریخ
وفات، پیدائش تہ قبر دے بارے بچ سارے سارے گوشے
چُپ ہین۔ اس بارے بچ کُرے کُجھ بھی نی لکھیا گیا دا۔

للہ عارفہ دے متعلق جیہڑا سب کھنیں بڑا مسئلہ اجکل لوکاں
دی بحث دا موضوع بنیاں دے۔ اوہ مذہب ہے۔ تاریخ کھنیں
کھین کے تمام نکیاں بڑیاں کتاباں کھنیں ثابت ہے یعنی ایہ شہادت
ملدی ہے کہ للہ عارفہ ہکی ہندو گھرانے بچ پیدا ہوئی اتھی جم پل
کے بڑی ہوئی۔ جوانی دے نیڑے تریڑے ہکی برہمنے دے
پُتر دے نال اُستا بیاہ بھی ہوگیا۔ نال ہی اس وقت اسلام بھی
کُجھاں ہی لوکاں کول پہنچیا آسا۔ البتہ حکومت اسلامی آسی۔ اسی
طراں جوانی دے وقت للہ عارفہ دا سید جلال الدین بخاری کھنیں
فیض معرفت ملا اس کھنیں پچھے سید حسین سمنانی کولوں بیعت

ہونا۔ پھر امیر کبیر سید علی ہمدانی کشمیر بچ داخل ہوئے۔ ایہ للہ عارفہ
دی کمال جوانی دا وقت آسا جس وقت امیر کبیر سید علی ہمدانی
اسلام دی تبلیغ کرنے والے پورے کشمیر بچ اسلام دا دبا بالیا اُس ویلے
اُنہاں نال ست سو سید آسے جیہڑے سارے بزرگ عالم تہ ولی
آسے۔ حضرت امیر کبیر کھنیں بھی للہ عارفہ سُن فیض معرفت حاصل
کیتا تند ورے بچو نکل کے اسلامی طریقے نال اُنہاں نال گل بات
کیتی۔ پر للہ عارفہ کو لوکاں کدے نماز پڑھدیاں نی ڈٹھا فراوہ کس
طراں مسلمان ہوگئی۔ ایہ گل بھی تاریخاں تہ دوئیاں کتاباں ہور لوک
روایتاں کھنیں ثابت ہوندی کہ للہ عارفہ نکڑی عمری کھنیں ہی پاک
صاف نیک تہ صالح، سچی صابر تہ شاکر آسی۔ اُس کو ہندو مسلمانے
دی تمیز نہ آسی۔ ایہ مجذوب ظاہر مغلوب الحال مگر باہوش
غالب الحال آسی۔ نال ہی اس کدے بھی سُنتاں دی پوجا نی کیتی۔
تاریخاں کھنیں ایہ گل بھی ثابت ہے کہ للہ عارفہ دا جنگلاں کھنیں
مُڑکے بستی بچ اپنا گیتا تہ نال ہی اگے بستی بچ رہندے وقت
اُستا بہنیاں اُٹھنیا ہمیشہ عام مسلماں مجلساں بچ آسا۔ سید
جلال الدین بخاری سید حسین سمنانی ہور سید علی ہمدانی جنہیاں
بزرگاں کھنیں فیض روحانیت تہ معرفت حاصل کیتا۔ اُنہاں دے
پیر پچھے حد کہ ہندو گرو وے کو لہر کیتی ہور سُنتاں تے ناپاکی کرن
لگی تہ گرو وے کو حقیقت دا سبق پڑھالیا۔ للہ عارفہ سید حسین
سمنانی دی طالب بن گئی اوہ اُس سُن پیر مرشد بنائے۔
لوک روایتاں ہور کُجھاں کتاباں بچ ایہ بھی لکھیا دا ہے کہ اُنہاں

لہ عارفؒ کو روحانی فیض برکت سُتِیں علاوہ ظاہری تعلیم اسلامی بھی دتی ہور صاف ظاہر طور عبادت گزار بنیا چھوڑیا آسا۔ اللہ بہتر جاندے کہ حقیقت کیہ آسی پر اس گلے سُتِیں انکار نی ہو سکدا کہ اُنہاں جیہاں بزرگاں ہور کامل ولیاں دی صحبت سُتِیں بیٹھ دل رکھنے والے مشرک بھی سدھے راہ تے آ گئے۔ پھر یک عاشق حقیقی جیہڑے کہ طالب مرید بھی بنے اوہ کِسراں خالی رہسی۔ ایہ غلط خیال وسوسہ شیطانی ہے کہ للہ عارفؒ دا کوئی مذہب نہ آسا۔ البتہ للہ عارفؒ صاحب حال مجذوبہ آسی۔ ایہ اوہ پوہڑی ہے جیہڑی کہ عام انساناں دی سمجھ سُتِیں بالکل باہر ہے، ایہ اوہ عارفانہ طریقہ ہے جیہڑا ظاہری مذہب سُتِیں کنی کنارتن من دھن دے نال محو استغراق عشق الٰہی ہوندے اسی طراں للہ عارفؒ جے کدے ظاہری طور تے نماز روزے دی پابند نہ آسی۔ پر اس گلے دی کس نو خبر ہے کہ اوہ کیہ کردی آسی۔ اوہ جنگلاں بیچ اتنے سال کیہ کر دی رہندی کیہ کھیندی رہی۔ اس تے اتنی کیہ مصیبت آسی ایہ سب وہم تہ خیال باطل ہے۔ جتنے تو تی باڑے سُتِیں ہو سکیا۔ بس کتاباں، لوک روائتیاں تاریخی مذہبی ہور نکیاں لڑیاں تصنیفاں سُتِیں حاصل کرکے ایہ کجھ پیش کینا۔

للہ عارفہ اولیا آسی کہ شاعر؟

سب سُتِیں پہلاں اسیں ایہ دکھاں کہ للہ عارفہ اولیاؒ دی حیثیت بیچ کتنے کیہ ابیاں کمالاں سُتِیں ظاہراں ہوندی ہے،

اولیاؒ دی سب سُتِیں اول صفت ہے تزکیہ نفس تہ اوہ للہ عارفہ بیچ اتم درجے دا آسا۔ الله کدے نفسانی خواہشات اگے سر نی جھکایا۔ سسو دا ظلم، خاوندے دی مار۔ رات دھیاڑ کم اُنو فرج کے رُٹی بھی نہ اس دے باوجود صابر تہ شاکر جنگلاں بیچ ہندنہ پہلاک کھینیا اوہ بھی نیلا نہ بلکہ زرد پیلا گکڑا تہ سُکیا دا بستی بیچ فرے کدے کسے کولو ٹکڑے دا چیہ نی منگیا۔ اولیاؒ دی دوئی صفت زہد، تقوہ عبادت تہ ذکر الٰہی، خوف خدا، پرہیزگاری توکل، اخلاق و اصلاح، محبت و اخوت، حسن سلوک، تحمل نرمی، فیاضی، قناعت و انکساری تہ صبر وغیرہ تہ فکر اولیائی دے بنیادی اصول ہن لیکن مجذوب انہاں بجو کجھاں سُتِیں آزاد ہوندے مثلاً مجذوب جیہڑا کہ اپنے خیر و شر دنیاوی سُتِیں بے خبر ہوندے یعنی اپنے آپے سُتِیں ظاہری طور بے خبر۔ اصل بیچ تہ اوہ اپنے آپے سُتِیں بے خبر نی ہوندا پر ظاہری لوکاں کو اوہ پیتہ نی لگدا۔ خیر ایہ گل بحث طلب ہے کہ مجذوب عشق دے سمندر بیچ غوطے ماردا رہندے کہ اوہ اپنے معبود حقیقی کو ڈھونڈھنے واسطے سرگرداں ملنگ بن پھردا رہندے اس واسطے دنیاوی زندگی دے بیچ اپنے والے مسلے دور رہندن۔ اس واسطے ایہ گل کِسراں ضروری بندی ہے کہ اوہ لوکاں نال اخوت تہ فرمانداری نال پیش آوے اوہ تہ جنگلاں تہ اُجاڑاں بیچ پھردا رہندے اوہ سخاوت کیہ کرے کہ اُس کول آپنے کھاوے واسطے بھی کجھ نی ہوندا۔ ذکر الٰہی اسدے لہندے چڑھدے ہر ساہ نال شامل ہوندے۔ خدا دے خوف نال اُٹھنا

دل تہ جگر اتھر تھر کدا ... ڈر وے ۔ اسی خوف دے کیتے اوہ
بستی کھنیں دور نسنے ۔ پرہیزگاری استا کم ہوندے مثلاً
یک مجذوب کو جنگلاں بچ پرہیزگاری کھنیں سوا ہور کم بھی کہہ
ہوندے توکل تے اُسدا ایمان ہوندے اسی واسطے بے خوف
اُجاڑاں بچ فردا رہندے ۔ نہ جنگلی درندیاں دا ڈر نہ جھکھے ٹھنڈ دو
نہ گرمی ترشی دی پرواہ، حلیمی تہ نرمی استا پیشہ ہوندے صبر و تحمل
بچ استی زندگی گزاردی ہے ۔ اخلاق دا اوہ پابند نی ہوندا ۔ البتہ
پورا فقیر ولی مجذوب کدے بھی بداخلاقی نی کردا ۔ بداخلاق فقیر تہ
بلکہ پاگل ہوندے، للہ عارفہ کھنیں بداخلاقی دی کوئی گل کبھی سرزد نی
ہوئی ۔ محبت اوہ لوکاں نال کہہ کرنے کہ اوہ تہ عشق دی اگی بچ
سڑدا رہندے تہ معرفت دے سمندر بچ ڈبیا دا ہوندے
لوکاں دی اصلاح بھی مجذوب واسطے ضروری نی کنیاں کہ عشق بچ
غرق ہوندے ۔ البتہ کدے کدے وقت مشرکاں دیاں حرکتاں تے
اوہ جوش بچ آکے اُنہاں اگے وحدانیت دیاں گلاں کھول کے
دسدے ۔ یا کوئی ہور کرامت عملی طور ظاہرا نی ہوندی ہے ۔ جس
کھنیں لوک متاثر ہو کے اپنی اصلاح کردن اس کھنیں علاوہ ایمان
دی بنیاد توحید پرستی نے ہے صرف اللہ واحد ہور لاشریک دی
پرستش کرنی تے اُسدا کوئی شریک نہ بنینا ۔ ایہ گل ہمیش لل دید
بچ لوکاں کو صاف نظر آئی ہے ۔ مثلاً بت پرست برہمن کو نہ صرف
بتاں دی پوجا کھنیں روکیا بلکہ انہاں دے مونث مذکر ناں رکھنے
نے بھی اُس کو سخت جھڑکیا ۔ بتاں اُنے گندگی کرن لگی یا باقی

سوال جواب جہڑے اس کھنیں اگے لکھے گئے ہین ۔ للہ آپ بھی
کدے بتاں اگے نی جھکی صرف یک اللہ کو مندی تہ اُستی ثنا خوانی
کردی رہندی آسی ۔ جراں کر اسدیاں واکھاں شعراں کھنیں صاف
ظاہر ہے، اس کھنیں علاوہ اولیاء واسطے کرامتاں بھی ضروری
خصوصیتاں ہین کہ انہاں کو کھ کے لوک اسدے فقیر ہونے
دی تصدیق کرن ۔ انہاں گلاں بچ بھی للہ عارفہ پوری اُتردی ہے،
مثلاً گھڑا پانی کے سرے نے پانی کھلا رہنیا ۔ بلدے تندورے
بچ چھال مارنی اُتھو نورانی پلے لاکے نکلنا ۔ کئی عبادت گزارے
کو عبادت کردیاں دکھ کے اُس کو صحیح طریقے عبادت کرنی سکھالے
واسطے چیناں بچ گم گینا تہ فر ظاہر ہونیا ۔ شیخ دا آکے پیراں
نے چھڑنا ۔ شیخ نورالدین ولی کول کچھ کے اپنیا دودھ پیالنا وغیرہ ۔
حضرت نورالدین نورانیؒ اپنیاں شعرنی واکھاں بچ للہ عارفہ
دے متعلق اسراں فرمایا ہے ۔

تس پدمان پور چے للے　　ییمو گلے امرت چیو
سو سبین تہ اوتار لوے　　تشنگے مے وَردِ تو دِوہ

ترجمہ: چنے پدمان پورے دی للہ عارفہ جس گھٹ بھر بھر کے
امرت یعنی عشق دا شراب پیتا اوہ اسدی بھی اوتار آسی ۔ اسے
اللہ تکو بھی ہجا عشق عطا کر ۔ اس کھنیں علاوہ للہ عارفہ دا کلام
آپ اُسدے ولی ہونے دی دلالت کردے ۔ اُسدی ساری شاعری
صوفیانہ فقیرانہ تہ توحیدی ہے ۔ سارے شعر عشق حقیقی نال
بھرے دن ذکر ظاہر تہ رنگ و حسن نال ۔ مثلاً

کینہ چھ نیندر ہتی وہ دنی کینژن دوَن نسر
کینہ چھ سنان کرہتھ اپوتی کینہ چھ کرہت مکری

ترجمہ:- یعنی کجھ لوک مست نیندری بچ بھی بیدار سوندن تہ کجھ جاگدے ہوئے بھی سُتے دے ہوندن۔ کجھ خاموشی بچ بھی یادِ خُدا کردے ہوندن تہ کجھ لکڑی نالو بیکار۔ یک وقت ایہ لکڑ بالے واسطے استعمال ہوسی۔ یعنی ایہ گناہگار لوک دوزخ دی لکڑ ہین۔

دیادم کرس دمن ہالے پیرزلیوم دیپ نتنے یم ذات
اندرِ یُم پرکاش نیبرِ ژٹم رزِ ژم کرِ مس تھقب

ترجمہ: یعنی سولیاں سولیاں میں آپنا ساہ اندر ہی بند کیتا تہ فر ساہ اندر ہی بند کیتے نال ماڑی خصلت تہ عقل پر نور ہو گئی۔ یعنی اس بچ حقیقی نور پیدا ہو گئی تہ فرا صلیتی تہ حقیقتی دا پتہ لگ گیا۔

اندرے دی لو میں باہر کڈھی تہ مکو اوہ مل گیا۔ جس ویلے اوہ مکو مل گیا میں دونواں ہتھاں زور سے نال پکڑ گھدا سے

اوہ نہ پانے بود تہ پانے
بیھ دا نے روز تہ زانہ
پانے گیت تہ پانے گیانے
پانے پانس موکڈ تہ زانہ

مطلب :- ہر پاسے اوہ خدا ظاہر ہے۔ ہرگز چھپ کے نی رہندا۔ اوہ آپ ہی او ہلے ہے تہ آپ ظاہر ہے۔ اوہ کدے نہ ہویا تہ نہ مرسی۔ اوہ لازوال، لاشریک ہور لاثانی ہے۔

اندرے آیس چندری گاراں
گاراں آیس ہی نی بہ
ژری نار نہ ژ رے آکھ داراں
ژ رے ناراں ہم کم وِ بہ

ترجمہ: میں اندرہ چنے دی لو ڈھونڈھدی آ سُباں۔ زندگی تہ موت دا راز ڈھونڈھدی آ سُیاں مگر نوں آپ ہی خدا ہیں، توں گدا ہی سیدیں۔ توں ہی ماردیں تہ توں ہی پالدیں۔ پر مکو دس کر توں ایہ کہہ کھیڈاں کھیڈ دیں۔

آیس وُ نے گیس تہ وُ تے
سے مَنز ستنے لوسُم دوہ
چندس وُچھم ہار تہ آکھے
ناوے تار کس دِمہ کیا بہ

ترجمہ:- میں سدھے راہ دا روا آ سیاں پر اتھے آ کے اس راہ نے نہ چلیاں جس ویلے میں راہ لشکار یہچیاں اُتھی دینہ لہہ گیا۔ چنتے بچ ہتھ پائیا تکو کوڑی بھی نہ تھیائی ہُن اس سمندر سے کو پار کرے واسطے کشتی دا کرایا ہا نیچیئے کو کہہ دیاں۔ یعنی میدان محشر بچ کہہ کر ساں۔

آئیں کم دلشں نہ کم وتنے
گژ مھ کھے وتنے تہ کوہ زانہ وتھ
اتھ دا بنھ مگ نہ نتھے
چھم جچشس جچکس کوس اسہ ست

ترجمہ:۔ میں کہڑے ملکے کھتیں آئیاں کہڑے راہ کو گیاں انھو کہڑے پاسے گیاں۔ کسراں راہ کھتیں آخر میں انھی ارام کرساں یعنی مکو انھی سکھ ملسی، اس خالی ساہ کو پائیداری نی۔

مکریس مل زن ژلیم منس
اَدِ سنے بسم رمنس زان
سے منے ڈیو کھُم نشے پانس
سوڑے سے تہٖ بیہ نو کا تھ

ترجمہ:۔ یعنی من نفس کھتیں سارے میل دھوئے گئے۔ ماڑا من صاف ہو گیا۔ اس انگوں پچھے مکو واقفیت حاصل ہو گئی۔ میں اسدی واخب ہو گیاں تہ میں او ہی اپنے کول ڈٹھا میں آکھیا سارا کچھ او ہی ہے۔ میں کُجھ کچھ بھی نہیں ہوں۔

آگرے ہا مالہ گنڑ زم | وگ وان ڈور سگم
اورے کر با بہ وگ درزم | یوُز تہ کیشہ منے سرم نو

ترجمہ:۔ میں ازلو بے خبر تہ بغیر واخب آسیاں۔ میں ڈوگی سیلا بے دے پابینیں نال ہگی۔ یعنی جذبہ الٰہی نال میں او ہی اوہ کرنا شروع کیتا، آپنے طرفوں کجھ بھی نی کیتا۔

کُس بب تے کس مو جنے | کمی لاجی نا جی وٹھ
کال گڑ ھلکہ کو نہ بب نا جی | زا تھ کولا جنھ نا جی وٹھ

ترجمہ:۔ کون تور ٹا پے تہ کون توڑی ما ہے تہ کس کے تورے نال پہالی لاتی ہے۔ بیماری، دُکھے تہ درد دے ویلے کوئی ما پے نی ہوندا۔ ایہ سمجھ کے بھاوں کتیا دنیا دیاں لوکاں نال پہالی لیندیں۔

آمہ پیہ سوُدرس ناو چھس لمان
کتہ بوزِ دے ہتیون منے تہ دیہ تار
آمن ناکسین پونی زن شمان
زِ دو چھُم ترمان گر گڑ چھ ہا

ترجمہ:۔ میں کچے دھاگے نال سمندر نے بچوکشتی چھکدی ہاں کسراں ماڑا اللہ سنیسی کر اوہ مکو اس سمندر کھتیں پار تارسی یعنی دنیا تو پاک کر کے کڈھسی۔ جسراں مٹی دا کچا کھانڈا پانی چوس گھندے اسی طراں ماڑا روح جھندے کر میں آپنے گھر جلاں۔

اسی طراں للہ عارفہ دا سارا کلام توحیدی ہے۔ اسدی تمام

شاعری اُسی ذات باری دے عشق بچ مست دسدی ہے جس بخش
اسدی فقیری صاف ظاہر ہوندی ہے ساسدا سارا کلام اتنا وزنی
مٹھا تہ قیمتی شعری سرمایا ہے کہ ماڑی نظری بچ شیخ نور الدین
نورانی رح دے کلام بغیر کسے کشیری شاعر دا کلام اسدا مقابلہ نہیں
کرسکدا۔ ماڑی نظری بچ للہ عارفہ بڑی اُچے درجے دی مجذوب
باہوش ولی آسی۔ ہون صرف ایہ گل باقی ہے کہ اس رنگے دے
درویش فقیر کس درجے دے ہوندن۔ کہہ اوہ کسے دی رہبری
کرسکدن ؟ اس بارے بچ میں قرآن تہ حدیث دی روشنی بچ
بحث کرداں۔

"جہڑے لوک اپنے پروردگار بھتیں ڈردن اُنہاں واسطے جنت
بچ بالا خانے ہوسن۔ بالا خانیاں اُتنے ہور بالا خانے ملسن۔
انہاں تلو نہراں بگدیاں ہین۔ انہاں لوکاں نال خدا دا ایہ وایدہ ہے
ہور اللہ تعالٰی وایدے خلافی نی کردا۔

القرآن سپارہ و مالی
سورہ زمر رکوع ۲

جہڑا شخص دُنیاوی زندگی تہ عیش دا طالب ہے اسیں
اسکو دُنیا بچ اسدی خواہش دے مطابق اسدے اعمال دا
پورا پورا بدلہ دلیاں ہور اوہ دُنیا بچ کسے طراں دے گھاٹے
بچ نی رہندے۔ پر ایہ لوک ہین جنہاں واسطے آخرت بچ
دوزخ دی اگ بھتیں سوا کجھ کئی نی ہور جہڑے نیک عمل
اُنہاں دُنیا بچ کیتے اوہ آخرت واسطے سب ضایع ہو گئے۔

اُنہاں کو اُسدا کوئی فائدہ نہ ملسی
القرآن سپارہ و من دابۃ
سورہ ہود رکوع ۲

جہڑے اللہ دے نیک بندے ہیں یعنی اولیا انہاں کو
نہ تہ روز حشر دا ڈر ہے ہور نہ کوئی خوف ہوسی تہ اوہ کدے کا ملے
ہوسن۔ اوہ لوک جنہاں ایمان آندا ہور خدا بھتیں ڈر دے رہے
انہاں واسطے دُنیاوی زندگی بچ بھی عاقبت دی خوشخبری ہے۔
ہور آخرت بچ بھی فلاح ہے اللہ دیاں گلاں بچ ذرا برابر بھی
فرق نی ہوندا تہ نہ آسکدے ایہ بچ بڑی کامیابی ہے۔
القرآن سپارہ یعتذرون
سورہ یونس رکوع ۷

اسی طراں سپارہ الیہ یرد سورۃ شوریٰ رکوع ۳ ، پارہ
اتل ما اوحی سورۃ عنکبوت رکوع ۷ سپارہ الم سورۃ البقر
رکوع ۳ ، سپارہ قال الذین سورۃ فرقان رکوع ۶ ،
سپارہ فما خطبکم سورۃ رحمٰن رکوع ۳ ہور سپارہ
قال الملا سورۃ انفال رکوع ۱ بچ دکھو کہ اللہ تعالٰی فرمیندے
کہ جہڑا ماڑے بھتیں ڈردے ہور ماڑے تہ بھروسہ رکھدے
اوہ ایماندار ہے۔ پر اسدے باوجود قرآن و سنت بچ رہبانیت
بھتیں منع کیتا گیا ہے۔ دکھو لا رہبانیۃ فی الاسلام
یعنی اسلام بچ رہبانیت نی مطلب ایہ کہ جنگلاں بچ فرنا
لوکاں بھتیں تہ دُنیا دیاں کماں کا جاں بھتیں دور رہنا،

اہل عیال مال دولت چھوڑ کے کھل مکھلا بہہ رہنا یا سوہنا نہ
صحت مند انسان واسطے منع ہے، البتہ مجذوب واسطے کوئی
پابندی نی۔ اس تھیں علاوہ بیاباناں تے جنگلاں وچ بہنے والے
ولی دی قدر تہ رتبہ رب اگے تبلیغ کرنے والے عالم ولی تھیں کئی
درجے گھٹ ہے۔ عالم ولی دی مثال دہنیئے جیئے جئی ہے۔ ہور
حدیث شریف بھی سنو کہ " حضرت عبداللہ بن عمر رضا تھیں روایت
ہے کہ فرمایا رسول اللہ ﷺ ہوراں سُن کدے تیں اسلام تہ
ایمان دی عزت کرنے ہو تو فر اللہ تعالیٰ نال کسے کو شریک نہ
بناؤ۔ شرک کرو چوری نہ کرو، زناہ نہ کرو، ناحق کسی کو قتل
نہ کرو، بے گناہ تے جھوٹی تہمت نہ لاؤ، سود نہ کھاؤ، جہاد
دے میدان بچو کنڈھ دس کے نہ نسو۔

(ترمذی شریف)

حضرت عثمان بن عفان رضا روایت کردے ہین کہ فرمایا حضرت
محمد ﷺ ہوراں سُن کہ جہڑا شخص مرنے تھیں پہلیاں گلے دا یقین
رکھدا ہووے کہ اللہ تھیں سوا کوئی معبود نی اوہ جنت بچ
داخل ہوسی (یعنی توحیدی)۔

(صحیح مسلم، صحیح بخاری)

قرآن مجید دیاں انہاں سورتاں تھیں ہور انہاں حدیثاں
تھیں اساں کو پتہ لگدے کہ للہ عارفہ ہک مجذوبہ ولی آسی
ہور اُس سُن اپنی زندگی دے آخری ڈھیاڑے یعنی جوانی دے
بعد جنگلاں بیاباناں تہ کاڑاں بچ ننگ منگیاں فِر دیاں

بیکار ہونا ممکن نظر آندے۔ اسدیاں شعراں بچ جہڑی چاشنی
ہے اوہ دوئے کسے دیاں شعراں بچ نی۔ صاف کھول کے حقیقی
راز دسے شعر آکھے دن جہڑے عام کشمیری شاعری بچ چھپے
دن۔ ہور للہ دیاں شعراں بچ اتنی فکر و حانی حقیقت تہ لذت موجود
ہے کہ انسان سیندیاں سیندیاں کن پے گیندے۔ مارٹے خیال بچ
للہ عارفہ کو کشمیری شاعری دا ماخذ آکھنا بے جا نہ ہوسی۔ للہ عارفہ
سُن اپنیاں شعراں بچ جہڑی زبان استعمال کیتی دی ہے۔
بائیاں نظراں بچ اوہی ٹھیٹھ تہ ستھری کشمیری زبان ہے۔ حالانکہ
اجکل دے زمانے بچ ایہ زبان اوپکھی جئی لگدی ہے۔ اُس ویلے
دی زبان تہ زیادہ اثر سنسکرت دا آسا جد کہ اج دی زبان بچ
عربی فارسی پنجابی، پہاڑی ہور انگریزی دا اثر ہے۔ للہ عارفہ
تھیں پہلیاں جہڑے شاعرے سُن کشمیری زبان بچ شاعری کیتی
اوہ شتی کنٹھ آسا۔ ایہ اُسنی پوری شاعری بچ روپے بچ باراں
آنے سنسکرت تہ قدیم پہاڑتی ترکستانی ایرانی دے ہین۔
للہ عارفہ ہوراں سُن اپنی شاعری بچ اُس ویلے دی روزمرہ
گلاں باتاں دی زبان استعمال کیتی دی ہے۔ ایہی ہک اُچی ہور
باعظمت شاعری دی نشانی ہوندی ہے، للہ عارفہ جو دھیں قدی
عیسوی بچ قطعہ بند (واکھ) آکھے ہین۔ حالانکہ ایہ مصرعے بحر دے
لحاظ نال لمے چھوٹے ہین جس کہ انہاں شعراں تھیں صاف
ظاہر ہوندے ہیر ایہ گل انہاں شعراں کو لوکاں دیاں نظراں تھیں
نی گھٹیندی۔ کتنیاں کہ جہڑی ٹھیٹھ پنی حقیقت تہ معنیاں دے

گزارے ہور دُنیا نقیں بالکل۔ تے ہر ہوریں صرف اُس کو خُدا ہی
خدا نظر ایندا آسا۔ تہن سوال ایہ پیدا ہوندے کر کدے اسلام
بچ رہبانیت بالکل جائز نی تہ فیر للہ سُن الیا کتیاں کتیا۔
پر اس مقالے بچ اساں للہ دی شخصیت دے بارے بچ
کنیاں جائیاں لکھیئے کہ اوہ ہک مجذوبہ ولی آسی۔ تہ مجذوبیت
فقیری دا اوہ درجے جتھے گیہہ کے خدا دے نیک بندے کو
خُدا تھیں سوا ہور کجھ بھی نظر نی ایندا۔ اُس کو اپنے اندر اتے
باہر اگدے پیتے، اُردے پردے تہ ہر کی جیبڑے بچ اللہ
ہی اللہ دسنے۔ للہ اُسی منزل نہ پہچی دی آسی جتھے کر ہک
مجذوب ہوندے۔ جتھے پہنچ کے منصور سُن انا الحق آکھیا یعنی
کر میں خُدا ہاں۔ استا ایہ مطلب ہویا کر اوہ مجذوبیت دے
درجے تے پہنچ گیا دا آسا تہ اُسکو اپنا آپ بھی خدا ہی لگا دسیا۔

للہ عارفہ بحیثیت شاعر یا عارفہ دی شاعری

للہ عارفہ دی پوری شاعری واکھاں (یعنی رباعی و قطعہ) دی
شکل بچ ہے تہ اُسدے سارے شعر اتنے ڈُو ہنگے تہ رمزاں
دے بھرے دن کہ کسی کسی شعر کو سمجھنے واسطے کدے کدے وچار
ساری بھی لگ گیندی ہے ہور کم وزن شعر بھی پنجاہ اٹھاٹھ
مثالاں نہیں گھٹ وقتے بچ نی سمجھے گیندے۔ للہ عارفہ
شاعری دے مدان بچ ہک ہی کھڈ کل ہے کہ اُسدے مقابلے
بچ کھیڈنا حضرت شیخ العالمؒ جئے کھڈ کل شاعرے تھیں سوا

بھرے دے وزن دار ڈُو ہنگے راز اُندیاں شعراں بچ ہین اوہ
انہاں کو لافانی بنا چھوڑدن۔ اس تھیں علاوہ للہ عارفہ دے
کلام بچ قافیہ آرائی بھی گھٹ ہی ملدی ہے۔ پر ایہ معمولی گل ہے۔
دوئی گل ایہ ہے کہ اُندے واکھ کسی حدے دے اندر نی۔
انہاں ہمیش واسطے چار چھ، اٹھ بند مکمل طور تے آپنی شاعری
دا طریقہ نی بنائے بلکہ عام طور جبھڑے واکھ ہین اوہ جو نوا تک
بنداں دیاں رُباعیاں ہین تہ کجھ واکھ پنجاہ بنداں دے بھی
ہین۔ اس تھیں علاوہ کجھ چھ ہور آٹھ مصرعے والے واکھ ہین۔
ایہ تمام شعر حکیمانہ تہ فلسفیانہ طرز دے ہین، ہور سب تھیں
بڑی خصوصیت ایہ ہے کہ للہ سُن اپنیاں شعراں بچ ڈُو ہنگیاں
رمزاں والے لفظ سوہنی طراں شعراں بچ پروئے دِتے۔ للہ دی
شاعری دیاں باقی خوبیاں بچو جبھڑی گل مچ چنگی ہے، اوہ
شعراں دی بہتر ترتیب ہے۔ یعنی پوری گل یا واقع سمجھانے واسطے
نمبر وار مثالاں نہ گلاں آکھنیاں۔ للہ عارفہ سُن جبھڑی زبان بچ
شاعری شروع کیتی اس تھیں پچھے دیاں کشمیری شاعراں سُن
بھی اوہی زبان گلے نال لائی۔ یعنی کشمیری شاعری دے مکانے
دا مُنڈھ لا بڈا للہ عارفہ سُن لا کے کرسی کھلی کر گھدی۔ اس تھیں
پچھے مکانے دیاں کنداں حضرت شیخ نور الدین ولیؒ ہوراں سُن
چا ہڑیاں۔

مختصراً ایہ کہ للہ عارفہ ہک شاعرہ ہونے دے ناطے مدان بچ نہ
صرف کامیاب کھڈ کل ہے۔ بلکہ صف اوّل دی کھڈ کل ہے۔

اسدی شاعری بھی اس کو ہک اولیا ثابت کردی ہے کدے کہ باقی کرامتاں کو چھوڑ یا ہی گچھے۔

ہُن ایہ گل کہ للہ عارفہ سُن اپنے شعر آپ ہی لکھے کہ سُننے والیاں لکھے یا اسی طراں لوکاں زبانی کی دہ تے یقیں سُنیدیاں سُنیدیاں یاد رکھ کے اگلے نوں پُہنچا چھوڑے۔ ایہ سب گلاں ہجاں تحقیق طلب ہین۔ آخر نے اساں کو ایہ گل نی کھلنی جاہی دی کہ للہ عارفہ ہک سچ اُچی اولیا ہی نہ آسی بلکہ اوہ ہک بڑی شاعرہ بھی آسی جسکو کشمیری ادب بچ پہلا درجہ حاصل ہے۔ اُستی شاعری بچ سچے شیئو فلسفے دی جھلک نظر ایندی ہے اُتھے اسلامی رنگ ہور فلسفہ صاف ظاہراں ہے۔

اس مقالے کو تیار کرنے واسطے انہاں کتاباں تھیں مدد گھدی گئی:-

۱۔ حالات للہ عارفہ محمد الدین فوق
۲۔ تاریخ اولیائے کشمیر۔
۳۔ کلام للہ عارفہ قاضی نظام الدین خاتیاری۔
۴۔ تاریخ حسن۔

لل دید ۔حیاتی تہ کلام

ہک جائزہ

پروفیسر گورچرن سنگھ گلشن

لل دید کشمیری ادب دے پہلے دور دی اک بڑی نمائندہ شاعرہ ہو گزری ہے۔ عبدالاحد آزاد ہوراں اُس اپنی کتاب "کشمیری زبان ہور شاعری" بچ اس دور دی احد [1] ۱۳۲۵ء تقیں گیوں کے ۱۳۲۴ء تک مقرر کیتی دی ہے۔ اس دور دی صحیح تاریخ دے متعلق اسیں کجھ نہ آکھ سکدے پر ہک گل ضرور ہے کہ لل دید کشمیری زبان وِیاں پہلیاں شاعراں بچ گِنی جل سکدی ہے۔ اس دور بچ کافی شاعر ایندیں۔ انہاں بچو لل دید، شیخ نور الدین ولی تہ شتی کنٹھ بڑے مشہور ہین۔

اس گلے تقیں انکار نی کیتا جل سکدا کہ انہاں تروناں شاعراں دا کلام اس زبان بچ ہے۔ جس کو اسیں سنسکرت والی کشمیری آکھ سکدے ہاں۔ کشمیری زبان بچ سنسکرت زبان دا ایہ رل گڈھ عبدالاحد آزاد ہوراں کو پسند نہ تھی۔ اوہ اپنی کتاب "کشمیری زبان ہور شاعری" بچ گلا بھی کر دن پر اس گلے تقیں۔ کون منکر ہو سکدے کہ کدے لوکاں دیاں بولیاں دا آپنے بچ لینی دینی نہ ہووے تہ پھر مقامی بولیاں کدے بھی ادبی زبان دا درجہ نہ حاصل کر سکن۔ اس واسطے اسیں "علی جواد زیدی [2]" ہوراں نال پوری طراں

---

[1] عبدالاحد آزاد "کشمیری زبان اور شاعری" جلد چہارم (صفحہ ۳۶-۲۵)
[2] علی جواد زیدی: مقدمہ "کشمیری زبان اور شاعری"۔ جلد دوم (صفحہ ۶۰)

متفق ہاں کہ پہلیاں پہلیاں کشمیری عام بول چال دی زبان رہی اس واسطے ادبی
زبان بنے توں پہلاں اس کو سنسکرت کولوں مدد گھننی پئی۔ ایہ زبان دی مجبوری
آہی۔ کنیاں جے اُس ویلے نہ ہُندا کشمیری زبان دا منہ مہاندرا ہی بنیا آسا۔

جھتے توڑی خیالاں دا تعلق ہے۔ اُنہاں ترے نواں شاعراں دے کلام وچ
رنگا رنگی دے باوجود ہک رنگی سی ہوناری ہے۔ ایہ ترے ای شاعر سچائی دی تلاش
وچ آسے۔ ایہ سچائی ہی اس "ہک" دی تلاش "آپا" یا دوئی ختم کر کے ہک ہو گجھیے
دی گل اُنہاں ترے نواں شاعراں وچ مشترک ہے۔ اس گلے تھیں کہڑا انکار کر سکدے
کہ اندرے لہجے وچ فرق ضرور آسا۔ شتی کنٹھ دے لہجے وچ فلسفے نہ لل دید دیاں
واکھاں وچ عشق حقیقی دا سوز۔ ایہ گل بھی صاحب ظاہر ہے کہ اہی درد نہ سوز
لل دید دیاں واکھاں کو ابدی حیاتی دے گیئے۔ تائیں نہ لوکاں کو استے واکہ نسل
در نسل یاد رہیے ہور سنبھالے گئے۔

لل دید اج تھیں کوئی چھ سو سال پہلاں سم پورگراں وچ ہک برہمن
زمیندار دے گھر جمی۔ عبدالاحد آزاد[1] دی کھوج دے مطابق لل اُدھیان
دیو" دے زمانے وچ جمی۔ اُدھیان دیو دا دور ۱۳۲۳ء تھیں ۱۳۳۸ء تک (?) توڑی
آسا" پر سچی تاریخ پیدائش دا کوئی پتہ نی لگ سکیا۔ ہور ایہ مسئلہ سچاں
کھوج طلب ہے۔

محمد امین فوق صاحب دا خیال ہے کہ لل دید ۷۳۵ھ مطابق ۱۳۵۱ء
پیدا ہوئی۔ پر سچاں کچھ بھی سامنے نی آیا۔ اس گلو بھی کوئی انکار نی ہو سکدا کہ او
چودھمیں صدی دے پہلے اَدھے وچ پیدا ہوئی ہے۔ ہور سلطاناں دے زمانے
وچ زندہ آسی۔ اُستی تاریخ وفات دا بھی پوری طراں کوئی پتہ نی لگ سکیا

[1] الاحد آزاد:- کشمیری زبان اور شاعری۔ جلد دوم (صفحہ ۱۱۱)

پر ذہن اس گلے کو منسے کہ اُس دی موت سلطان زین العابدین دے زمانے
وچ ہوئی ہے۔ لل دی تاریخ پیدائش ہور موت دی تاریخ دے بارے وچ
کدے پکے طریقے تے کچھ بھی نی آکھیا جُل سکدا ہے جے کچھ اسا مینتے توڑی معلوم
کیتا گیا ہے۔ اس دے مطابق اسیں ایہ گل آکھے تھیں نہ نکھا بر دے کہ لل
دا دور آسا جد واسلام ہندوستان وچ اپنے قدم چنگی طراں جما چکیا آسا
نہ کشمیر وچ بھی مسلمان عالماں دا اپنا کیتا شروع ہو گیا دا آسا۔ پر اس ویلے بھی
شیو مت اپنی آب تاب نال صحیح تور تے موجود آسا۔ لل دے کلام وچ
شیو مت اپنے پورے جوبن تے ہے۔ اس گلے تھیں بھی کسی طراں انکار
نی کیتا جل سکدا کہ لل پورے ہندوستان دے اس فلسفی دور دی ہک
کڑی سمجھی جل سکدی ہے جہڑا پورے ہندوستان وچ بھگتی لہر دے
ناں نال مشہور ہوئی۔ ہور جس پنجاب وچ ہک نواں انقلابی رنگ جمایا۔

بارویں صدی وچ جس ویلے البیرونی ہندوستان وچ آیا اُس
ویلے بدھ دھرم نہ ساکت مت دے میل ملاپ نال ہک نواں مت پیدا
ہویا جہڑا تانترک مت اکھالن لگا۔ پر اوہ بنگال بچوں باہر نہ آ سکیا۔
گجرات نہ راجپوتانے وچ جین دھرم دا زور آسا۔ پر اس دے باوجود اس
گلے تھیں انکار نی کیتا جُل سکدا کہ پھر بھی ہندوستان دا بڑا مذہب
(یعنی اکثریت دا مذہب) ہندو مذہب ہی آسا۔ البیرونی شِن وشنو دی
پوجا دا زیادہ ذکر کیتے۔ پر اس ویلے ایہ گل چنگی طراں ثابت ہو گئی ہے کہ اس
ویلے لوک زیادہ تر شیو دی ہی پوجا کر دے آسے۔

کشمیر دے شیو شاستر دی بنیاد ترے نواں گلاں تے قائم ہے۔ ایہ
ترے اصول ایہ ہین۔ "نر" "شکتی نہ شیو" اُنہاں اصولاں کو آپنے وچ ملا کے

اس فلسفے کو "تریکا" فلاسفی وی آکھدے ۔ اس مت کو منن والیاں دا ایہ
خیال اے کہ شیو ہی سب تھیں بڑی سچائی اے تے ہر اک چیز دی بنیاد وی اوہی
اے ۔ شیو سب توں زیادہ طاقتور اے ۔ ہر ویلے تے جگہ دی قید تھیں آزاد
اے ۔ نہ اوس دا کوئی شروع اے ۔ تے نہ آخر ۔ للہ عارفہ تھیں کئیں صدیاں
پہلیاں اس شیو مت دا چنگا تکڑا پرچار ہوندا رہیا ۔ ایہی وجہ اے کہ
للہ دیاں واکھاں وچ اساں کو شیو فلسفے دیاں جھلکاں دسدیاں
صاحب ظاہر اے کہ للہ عارفہ اک برہمن خاندان نال تعلق رکھدی آسی
تے اس واسطے اس کو ابتدائی تعلیم گھر وچ ہی مل ہو سکی ۔ نہ اس طراں اوس شیو
شیومت دا پہلا سبق وی گھر وچ سکھیا ہوسی ۔ ایہ گل وی منی جا سکدی اے کہ
لل دید نے اوہ گل کہی یا غیر برتی پڑھائی ضرور کیتی ہوسی ما اوہ مطالب پاٹھ شالے یا
مکتب وچ جا پڑھائی اے ۔ اس گلے وا استیاں دا کھاں وچ جنیجی جنہی پتہ لگدا اے ۔

آو یا رہا مالہ چھی پوتھن پران
متھے طوطا پران رام پنجرس
گیتا پران ہیتا ہ لبھان
پرم گیتا تہ پران چھس

ترجمہ: ۔ تے سمجھ لوک کتاباں پڑھ کے عمل نئی کر دے ، جس طراں طوطا پنجرے
وچ رام رام کردا رہندا اے ۔ اوہ لوک گیتا صرف دکھاوے واسطے پڑھدے ن ۔ پر میں
گیتا پڑھی تہ اس تے عمل وی کر دی ہاں"

اس گلے تھیں صاحب پتہ لگدا اے کہ اوسی سنسکرت دی تعلیم وی پڑھی
ہوئی اے ۔ نالو نال لل دید دا کلام اس گلے دی گواہی دیندا اے کہ ایہ کلام
کسے ان پڑھ دا نئی ہو سکدا ۔

لل دید دی گھریلو زندگی جیہے اک ڈاڈھی دکھیاری ونگی ہوندی اے اوہنے
ایہ گل وی آکھی جا سکدی اے کہ اوسی شاعری دی وجہ وی اوہی دکھیاری زندگی
اے جس اوستے اندر وا اوہ نا ممکن قسم دے شعر واکھاں دی شکل وچ مٹھے تہ
سوہنے ۔ پانیئیں دیاں چشمیاں نالوں اوہنا چھوڑے للہ عارفہ دا بیاہ
نکی ہی عمرے وچ اک برہمن گھرانے وچ ہو گیا اوستی سس تے خاوند اس کو بڑی
اذیت پہنچاندے رہندے ہور اوستی سس اوستے کھانے دے بھانڈے
وچ اک بٹہ رکھ کے اوتے تھوڑے جیہے چاول برؤر دیندی ۔ للہ عارفہ
دے کلام وچ وی اس گلے دا ذکر آیا دا اے ۔ آکھ دن اک وار اوندے گھر
کوئی بڑی دعوت آسی تے اوستیاں سنگنیاں اوس نال دعوتی دے بارے
وچ گل کیتی تے عارفہ نے اپنے ولے دی گل اس طراں آکھ سنائی ۔

ہنڈ مارتن یا مارتن کٹھ
لل نلہ وٹ ٹرلہ نہ زانہہ

ترجمہ: دکھیا ویا ہنڈو مارن نہ بھاویں لیلا ۔ للہ واسطے تہ بٹہ ہی اے ۔"

للہ عارفہ دی زندگی نال کئی قسم دیاں کرامتاں جوڑیاں گئیاں دیاں
ہین ۔ آکھ دن کہ اک واری للہ عارفہ پانی آندے واسطے گئی ۔ پچھو اوکو سس
چیتر سکھایا تہ اوہ یکدم سوٹی گھن کے للہ وچھ ٹر گھلنا ۔ آگو للہ سرے تے ۔
پانیئیں دا گھڑا چا کے ایندی آسی لگی دی ۔ اوستے خاوند نے سوٹی مار کے
اوستا گھڑا بھن چھوڑیا پر پانی اوسی طراں اوستے سرے تے ٹکیا رہیا ۔ اوسی
پانیئیں نال اوس سارے بھانڈے بھر چھوڑے تے جہڑا پانی بدھیا اوہ للہ
سن کھٹر کی بچو باہر ڈھند چھوڑیا جہڑا اک سر بن گیا ۔
للہ عارفہ دی زندگی دا ایہ اک لکا جئیا واقعہ اس گلے وسنا لازمی

کھچا آگیا۔ کہ اوہ بہاراں ہی جذباتی قسم دی کالسری آسی۔ اسی کینتنے کئی وار بیزار
... تہ فرار جیسے خیال بھی اُستے غالب ہو گیندے رہے سیو تہ خاوند دے
ستن ہور بھی رنگ لا یا تہ جد وا ایہ ظلم برداشت تھیں باہر ہون لگے تہ اوہ
اپنے جسم تھیں بے زار ہوگئی پر اُستا روح چمک گیا جستی وجہ نال اُستی
شاعری واسطے سونے تے سوہاگے دا کم کیتا تہ نال ہی اُستی عارفانہ زندگی
بچ یک انقلاب آگیا۔ اُستے دلے دی گل لوکاں دے دلے بچ گھر
کر گئی۔ لوک تہ خاص کر کالسریاں اس کول اپنا دُکھ سکھ پھولنے واسطے
آون لگیاں پر اُستا اپنا رنگ ڈھنگ کجھ ہور ہا آسا۔ اوہ پہاڑاں تہ
جنگلاں وچ ننگ منگی دوڑ دی پھلدی آسی ایہ سب کجھ اوہ آپنے روح
دے ماتحت ہو کے کر دی آسی تہ ہر ویلے جسم دی قیدی تھیں آزاد ہونا
چاہندی آسی۔ ہن گھر لو زندگی اس واسطے بے مطلب ہو گئی دی آسی۔ گھر دے
وڈے بڑے ستن بھی اس کو کافی سمجھیندے رہا کوشش کیتی پر کجھ مطلب نہ نکلیا۔ اوہ
تہ سمجھے سمجھائے دیاں منزلاں پار کر کے عشق حقیقی دے کوٹھے رنگے بچ
رنگی گئی دی آسی۔ لوکاں ستن اُس کو آپنے تھیں کئی شکلی بچ دکھ کے اُس کو جھلی
تہ پاگل آکھنا شروع کر چھوڑیا پر اوہ ڈنڈ کر کر کے آکھدی آسی۔

" اُسیا بول اہو پہم
میہ مننہ در سا کھیرنا ہیسے
یکڑوے سنکر بخشر آسیا
تک میں ساسیا مل کیا پلیے "

ترجمہ: مکو کوئی ہزار بولیاں مارے تکو کوئی دُکھ نہ ہوسی کدے میں شنکر
دی بھگتی کر دی ہاں میل پے کے شیشے دا کیہ بگڑ دا اے"

تن باہر دی دُنیا اُس واسطے خواب ہو گئی۔ لوکاں دے بھانے اوہ جھلی ہو گئی
دی آسی پر سچ تہ ایہ ہے کہ اوہ لوکاں دی کم عقلی تے بے اختیار ہسن لگ پئی۔
لل عارفہ اپنے واکھ اپنیاں ذاتی تجربیاں تو ہی شروع کر دی ہے۔ اوہ
آکھدی ہے کہ اوہ سچائی دی تلاش بچ جیسے جیسے دوڑ دی پھردی ہے۔ مقدس
جائیاں دی زیارت بھی اُس کیتی ہے۔ تہ کئی قسماں دیاں رسماں رواجاں دے
ذریعے نجات دا راہ بھی ڈھونڈیا پر سب فضول۔ تہ اچانک اس کو رب سچا
اپنے گھر وچ ہی لبھ گیا۔ پر اس پڑاتے پجھنے واسطے اس کو سخت محنت کرنی پئی تہ
یوگا "بھی اپنانا پیا"۔[1]

لل عارفہ دے کلام بچ عشق حقیقی دا سوز ہے۔ اس واسطے اُستے عارفہ
بننے توں شیو دا سارا قصور آک ہا اور اُئی بن گیندے۔ اوہ اپنے ہک شعرے
بچ آکھدی ہے کہ او ہی بٹ شیر کے ... ذی بچ ہے تہ او ہی مندرے بچ جندرے
بچ ہن تکو ہک پتے دی گل دساں سیو کو ڈھونڈ کڈھنا بچ او کہے"
دوئی تکی جیتی اوہ ساری گل صاف کر چھوڑ دی ہے "جدوں میں غور
نال دکھیا تہ شیو اندر ہی موجود آسا۔ شیو دا ہی تصور ماورائی ہے۔ کدے
لو ہی ہک وجود ساریاں بچ موجود ہے۔ تاں اُستا ڈھونڈنا مشکل ہونا
ہونا ہی ہو یا کتنیاں کہ اُستا کوئی ہور روپ تہ ہے ہی نی۔ آخر تے ایہ پکی
دا ہی ہک رستہ باقی رہ گیندے اس ہکی رستے دے ذریعے ہکی انسان
واسطے ایہ ضروری ہو گیندے کہ اوہ آپنا سب کجھ اس ذات وحدت کو

1. "But to reach this stage she had to work hard & under go the exacting discipline of yoga"
PNK, Bamzai: History of Kashmir (P 556)

وے چھوڑے پھر کوئی بھی چیز بندے واسطے پیاری نئی ہو سکدی۔

للہ دی بھگتی مذہب دے باہرے سروپ دے خلاف بھرپور وار ہے کدے
غور نال دکھیا گچھے تاں ایہ ڈھنگ یک انقلابی ڈھنگ ہے۔ ایہ انقلاب
ہے وقت دے سماج تہ دھرم دے خلاف تہ بنا کسی ڈر تہ خوف دے کھل کے
گل کرنی اس انقلاب دی خوبی ہے۔ بھلا ڈر کس تھیں "اوہ" آپ نڈر ہے۔
ساریاں تھیں اُچا تہ نکھڑے۔ تہ پھر جد اس تھیں کوئی بڑا ہور طاقتور نئی تہ
پھر ڈر کس تھیں ہور کس گلوں۔ جتھے ویلے ایہ منزل تھیا گئی تہ انقلابی بن
گچھے یچ کسر کیہ باقی رہندی ہے۔ ایہ للہ عارفہ تونی بھگتی لہر تھیں ہو سکیا ہچھی
ہے۔ للہ عارفہ کو موتوں دا کوئی ڈر نئیں۔ اوہ تے صاف آکھو شنیندی ہے
کون مر سی تہ کون مار سی۔ تہ نالو نال جواب بھی دیندی ہے کہ "جتھ آ شیؤ کو چھوڑ
کے گھر دے دیاں معمولی دھندیاں یچ پھس گئیسی اوہی مریا تہ اُسی کو ماریا گئیسی۔
للہ کو پورا یقین ہے کہ روح نی مراد ہور ہے ایہ روح کدے بڑھائی ہوندا۔
ایہ صدا قائم رہنے والی چیز ہے۔ کیسی سوہنیاں تہ دل سوز شاعری یچ اس
حقیقت کو ڈھالیے للہ عارفہ سُنی

اسی اُس تہ اُسی آسو اسی دور کرئی پتہ وتھ
شیؤس سودہ نہ ایون تہ مرُن روس سودہ نہ اتھ گتھ

ترجمہ:- اسیں ہی آسیاں تہ اسیں ہی ہوسیاں۔ اسیں ہی ہمیش دورے
کردے رہیاں۔ شیؤ واسطے جینا مرنا کدے ختم نہ ہوسی جس راں ہیئیں
واسطے چڑھنا تہ ڈبنا کدے نی مکدا۔

للہ دے کلام یچ عشق حقیقی تہ بھگتی یا پھر شیؤ سروپ دے بارے یچ
جو کجھ ذکر آیا دا ہے۔ اوہ شریمد بھگوت گیتا یچ بھی شامل ہے۔ گیتا یچ ذکر

ایہارے جل یچ جہڑا رس ہے اوہ میں ہاں۔ چندے تہ دیئیں دی روشنی میں ہی ہاں۔
اسمان یچ دے حرف تہ زمی یچ دی خوشبو میں ہی ہاں۔ اگی یچ تپش میں ہاں۔
جانداراں یچ جان میں ہاں۔ بدھی مانان دی بدھی میں ہاں۔ تپوسیاں دا تپ
میں ہاں تہ مرداں دی مردانگی میں ہاں ہوا۔ پرتھوی۔ اگ۔ ہوا۔ آکاش من بدھی
تہ ھنکا۔ انہاں ساریاں یچ اٹھ طرح دی فطرت ہے۔ اس تھیں علاوہ دُنیا دا دھارن
اپنیا کرے والی بڑے درجے دی جیؤ سروپ ماڑی روحی فطرت ہے۔ اسی
طراں انہاں دوواں تھیں سارے جاندار پیدا ہوندن۔ ساری دنیا دا شروع
تہ آخر میں ہاں۔ للہ عارفہ دیاں واکھاں یچوں گیتا دے اس ارشاد دا اثر دکھے دے
قابل ہے۔

گگن تزی بوتل تزی تزی دَن پوز تہ رات
ارگ تزی چندن پوش تزی تزی چھک صکل تہ لاگزیہات

ترجمہ:۔ (تو ہی اسمان ہیں توں ہی زمیں ہیں۔ توہی دا دیہاڑا تہ رات ہیں توں ہی
ارگ چندن تہ پھل ہیں۔ توں ہی سب کجھ ہیں۔ میں تکو ایہ کیہ کجھ چڑھاں)
اس طراں دے کئی ہور واکھ یچ للہ عارفہ آکھدی ہے۔

اورہ تہ پانے پور تہ پانے پتو وانہ وزہ نہ زانہہ
پانے گوپت تہ پانے گیانے پانے پانس مور نہ زانہہ

ترجمہ:۔ (ادھر بھی اوہی ادھر بھی اوہی ہے۔ اوہ کدے بھی چھپے نہ رہسی اپنے
واسطے ہے اوہ کدے نی مروا)

ہن اسقے دماغ یچ یک سوال پیدا ہوندے کہ اُستا مقصد کیہہ
آسا۔ صاف ظاہر ہے کہ للہ عارفہ دا بڑا مقصد آسا کوڑی دنیا دیاں الجھناں
تھیں چھٹکارا حاصل کرنا شیؤ دی درگاہ یچ اوہ اسی کیتے پناہ گھندی ہے۔

اودیہ اپنی آتما کو برم آتما نال اِک کرنا چاہندی ہے۔ اس سنسار تھیں اُس کو کجھ دِتا
دکھ نہ تکلیف تھیں علاوہ کجھ بھی نہ۔ دکھ نہ تکلیف دی جائے کو توڑنے واسطے
شیو تھیں چنگا کون ہو سکدا ہے اوہ طاقت ہے شکتی ہے نہ اُسی دیاں صفتاں
بیان کرنیاں للہ دا بڑا مقصد ہو گیا۔

اس گلے تھیں انکار نئیں کیتا جا سکدا کہ للہ دا کلام ڈاہڈا مقبول تے مشہور
ہویا۔ اسدی بڑی وجہ ایہ ہے کہ اسدے کلام وچ خلوص ہے تہ ایہ خلوص اُنہاں
کنیاں ناں آسکدا۔ ایہ اس ویلے ایندے جدوں آکھی گل دِلے دے لہو وچ
ڈبی دی ہوئے۔

جتھے تو ئی للہ واکھاں دے روپ دا تعلق ہے۔ اُندیاں اپنیاں خوبیاں
دے نال نال اُنہاں دی تاریخی تہ ادبی اہمیت ہے۔ اسیں عبدالاحد آزاد نال
متفق ہاں کہ للہ دیاں واکھاں دی ادبی بلندی تک کے شیخ نور الدین ولیؒ جیسے
شاعر بھی نا پہنچ سکے۔ بیہا وی ہے جے اُندے شلوک بھی للہ دیاں واکھاں
دی طرز دے ہین۔

کریم اللہ قریشی

للہ سیمپورے دی رانی — جس دی یارو عجب کہانی
جِل کے دکھ مصیبت سِر تے — دِکھ گئی جلوہ وچ جوانی
ڈھکسد کھیا اُس عیب سسو دا — رہی ہمیشاں بھکھی بھانی
کیتا ظلم سسو وچ ڈاڈھا!! — اپیر سہندی رہی کمانی
للہ سیمپورے دی رانی — جس دی یارو عجب کہانی
بارلاں سال اوہ سس للہ دی — رہی کریندی کم شیطانی
دیوے بہت بزرگ بیٹے تے — بھکھے پیٹ ڈھوہالے پانی
پڑدہ فحش کیتا رب ڈاہڈے — لگا داغ ہوئی بدنامی
للہ سیمپورے دی رانی — جس دی یارو عجب کہانی
ہویا ظاہر فریب سسو دا — کیتی اللہ ختم غلامی
ٹُر پئی طرف جنگل دے للہ — ڈھونڈے مرشد شاہ ہمدانیؒ
اکھیا شاہ ہمدانؒ ہور لاں سُنِے — مرشد توڑا ہے سمنانیؒ
سوچے رات دِھیاڑ قریشی — واہ سبحان کہہ شان ربانی
للہ سیمپورے دی رانی — جس دی یارو عجب کہانی

مرزا عبدالرشید

للہ عارفہ دی کرامت

دساں ہک کرامت بیر وللہ عارفہ والی
خاوند اُسنے کی جس ویلے ماڈ وٹی پڑھالی
بوٹی توادای فجری ویلے پانی جونی آسی
ہو گئی یہکو دوپہر نی آئی رٹی کدوں پکاسی
چُھٹے بیر دِسن کجھ اُسنے ہوئے کجھ دھیاڑے
لدھاں سنگ کرے نت مچلاں دھنداں ہیں گھر کاہڑے
لکھ کروڑ ملامت لائی سسو نے نرم نہ کھاوا
سوٹا چاکے دوڑیا خاوند بھل کے خوف خدا دا
استنے بچوں عارفہ رانی لوہے بتیں بڑ آئی
لبر کو سنگ بدبخت خاوند حسنی سوٹی ہک چلائی
پیچ کے پھوڑ ہویا اوہ گھڑیا ٹھیکریاں دی ڈھیری
پانی کھلتار ہیا سرے تے سارے دکھن جو فیری
اُکے پیچ جلال جد عارفہ اندر قدم ٹکایا !!!
سارے بھانڈے بھر کے ادھا پانی باہر بگایا!
ادہئی ادھا پانی ہنیاں آخر لل ترانگ !!!
سمجھیں ڈوہنگے راز رشید استادیں تلا جاگ

حمیدہ ناز

اصلی راز

لل دید لل دیا آکھے دُنیا — اصلی راز چھپا کے دُنیا
دساں راز سُنیئوں کن دھر کے — لل دید دیئی سر اسٹر کے
نکیاں نقیں اوہ زبدی بندی — لگی جھلن جنگی مندی
کہہ کھاوا کہہ بیتا ہے میں — گھر دا کہہ کم کیتیا ہے میں
اُٹھارے بھندرے ٹُردے ویلے — توں ہی توں کرے جد بولے
اندر اس دے پُور عشق دا — دلیوے گھیںن ساہنہ سُکھلا
اُتوں ظلم کرے سس پھپھڑی — لل دیا عظمت دساں کہڑی
خاوند ظالم بھی نت سُکھے — کردا پھیڑا لبس جد مُٹھے
جھل کے بھی سب ظلم مصیبت — چھوڑیا نہ لل عشق حقیقت
ہور کہہ ہووے عظمت لل دی — لل دی ہر گل ہے گل گل دی

رحمت ہووے ناز ہمیشاں
شفقت نال دِکھیں درویشاں

محمد یوسف آوان

ربڑی بنڑی

لل دید دے ناں دی ایہ محفل بیٹھے سب سیانے
سارے بولن پیر کیہ بولے جیہڑا کجھ نہ جانے
دل وچ شوق بڑا میں رکھاں ہاں ان پڑھ کیہ بولاں
دھر کے کن اشنوتاں میں بھی منہ اپنا کجھ کھولاں
چار دی آسی لل چوکھو سب گراں دے بھائی
ہک دیہاڑے بیٹھے دے سب دیکھ گیا ہک راہی
آکے گھر لگا اوہ آکھن چوکھو جھکھے مرسن
لل ڈک رکھے ہک جئی گھاہ باہجو کیہ کرسن
ساریاں لوکاں کٹھے ہو کے ایہ صلاح پکائی
لل کو نہ دینے چوکھو بکری اساں خطائی
دِتا حکم لل ڈنگراں کو بہہ گئے چپ ہو کے
ساریاں وس کیتا نہ اُٹھے غش کھاونا رو کے
ہوئے لوک تعجب سارے لگے کہن ڈر کے
آکے سباں منائی عارفہ منت زاری کر کے

کیتا ہس کے ربڑی بنڑی ڈنگراں دا اشارہ
ٹُر پئے طرف جنگلدے چوکھو دکھن لوک نظارہ
سَنّے گردوں تلے رب اُنہاں جیہڑے اُسدے ہوئے
یوسف رکھ اُمید فضل دی عمل کجھ نی ہوئے

حضرت سہیل تستریؒ اپنے کسی مرید نے کو حکم دتا کہ توں ساری دیہاڑی اللہ اللہ کردا رہو [illegible] سوا ہور کوئی کم نہ کر۔ تریے دیہاڑے استی معیار ہور بدھا چھوڑی۔ فر کجھ دیہاڑے ہور ٹھیک چھوڑے۔ ہک دیہاڑے نوبت ایتھے تو پہنچ گئی کہ اوہ مرید جیہڑے ویلے راتیں سووے تا خابے وچ بھی اس کا اللہ اللہ دا واز آوے۔ ہک دیہاڑے مکان دی چھتے تو ہک لکڑ جھڑ کے اُستے سرے وچ پھٹ پے گیا ہور جیہڑے ویلے ہوئے واٹیپا زمی نے لگا اُس نال زمی تے اللہ اللہ لکھے گیا۔

(اسرارِ کبیری)

ڈاکٹر محمد صادق ملک

اشارہ

جنت ایہ کشمیر پیارا ایتھے لکھ کروڑ نظارہ
علم عقل دا مرکز یارو پانی صاف ایتھے جنیاں بارہ
بڑے بڑے اولیا اللہ دے دس گئے زہدا ناں پیارا
تساں بھی سنیاں ہوسی ہیرو لل دید بھئیں واضب جگ سارا
اوہ مجذوب حبیب خدا دی عمر سی جس کیتا کو کارا
وحدت اُس محبوب ماہڑے دی جے منسو ملیسی جھٹکارا
جھوڑو دوئی دوئی بھیڑی بھیڑی نال چلے نہ چارا
رمزاں والی گل للہ دی سمجھے کوئی کوئی بچارا

صادق ڈردا رہئیں خدا تھئیں
لل دید دے گئی صاف اشارہ

عبدالحمید خاں کرنائی

نصیحت

سوہنا ایہ کشمیر بھیرا وجنت آکھن سارے
سوا لکھ اولیاں دی باڑی مارے نت لشکارے
ولی اللہ دے دوست ہوندے اس ایچ شک نہ کائی
دنیا بھر دی خلقت آوے کردی سیل سپائے
نال ہی بیت ہوندی ایتھوں ملن ربدے پیارے
ڈوہنگا بھیت خدا دا سمجھے طاقت نہ کسے دی
ایہہ ڈھونڈھن والیاں تائیں ملدے ایتھے اشارے
مذہب ملت دی بندش جھوٹھی واہ منصب انسانی
آکھیا لل دید سب اِک ہنوتاں ملسن جھٹکارے
اُچا منصب حاصل کیتا سوہنی لل دید پیاری
دتا درس حقیقت ہوئی عارفہ بیچ دربارے
صابر شاکر رہئی ہمیشاں گلا کدے نہ کیتا
پکڑ حمید نصیحت لل تھئیں اللہ پار اتارے

محمد عبداللہ کرناہی

لل دید دی کہانی

لل دید دی ہیں پڑھی کہانی ہے ایہ کہانی بڑی پرانی
چھ سو سال ہوئے اجتک پر اج بھی چرچا اِستا ہر گھر
کرن شکایت دُکھ تنگی دی مانواں بہنیاں جد کدے بھی
دیون شرت مثال لل دی کیتا نہ باراں سال گِلا بھی
رہی بھوکھی اگے ہتھ بلدے رج کے رزق نہ کھایا کدے
فر بھی مونہوں اُف نہ کیتی رہی ہمیشاں چُپ چپیتی
اج دیاں تو ہنا جگ بساون جلنی ملانڈے نال اوہ لاون
پیدا ہور نہ لل ہوسی نہ رب اوہ جہی کس بنیسی
عشق حسن دا چکر سارا کر کر غور مویا جگ سارا

چھوڑ عبداللہ رنڈے رگڑے
توں کیہہ جانے ڈونگے جھگڑے